

TAMPEREEN YLIOPISTO

Eenariina Hämäläinen

”Jumala varjelkoon kaikenlaisiin ’reformeihin’ hukkuvaa kansaamme!”

Etiikanopetus pedagogisena, poliittisena ja maailmankatsomuksellisena
kiistakysymyksenä Suomessa vuoteen 1923

Suomen historian pro gradu –tutkielma
Tampere 2003

Tampereen yliopisto

Historiatieteen laitos

HÄMÄLÄINEN EENARIINA: ”Jumala varjelkoon kaikenlaisiin ’reformeihin’ hukkuvaa kansaamme!” Etiikanopetus pedagogisena, poliittisena ja maailmankatsomuksellisenä kiistakysymyksenä Suomessa vuoteen 1923

Pro gradu –tutkielma, 104 s.

Suomen historia

Lokakuu 2003

Tutkimus käsittelee itsenäisestä, uskonnosta irrotetusta etiikanopetuksesta Suomessa 1900-luvun alussa käytyä keskustelua. Keskeisiä tutkimuskysymyksiä ovat: Miksi ja millä perusteilla etiikka haluttiin oppiaineeksi kansakouluun? Kuka sitä halusi ja millainen asema sille haluttiin antaa? Miksi ja millä perusteilla itsenäistä etiikanopetusta vastustettiin ja kuka sitä vastusti?

Kirkon edustaman kristillisen yhtenäiskulttuurin haastaneet radikaaliälymystö ja sosialistit esittivät 1900-luvun alkuvuosina kansakoulun uskonnonopetuksen korvaamista tunnustuksettomalla etiikanopetuksella. Laajemman huomion itsenäinen etiikanopetus sai, kun suomalaiset pedagogit 1910-luvulla kiinnostuivat kansainvälisen moraalikasvatusaateen innostamina ajatuksesta antaa etiikanopetusta uskonnon rinnalla, ei sitä korvaavana aineena. Kontekstin pedagogien etiikanopetuskeskustelulle loivat kansalaisyhteiskuntakehitykseen liittynyt tarve kasvattaa kansaa kantamaan kansalaisena toimimisen vastuu sekä vuosisadan alussa laajasti julkisuudessa esiintynyt huoli kansan moraalin laskusta. Edistyspuolueen poliitikosta ja Suomen tuon ajan johtavasta pedagogisesta auktoriteetista Mikael Soinisesta tuli uskonnosta irrotetun etiikanopetuksen innokkain puolestapuhuja.

Uskonnonvapaus- ja oppivelvollisuuslakien voimaantulo 1920-luvun alussa synnytti tarpeen järjestellä uudelleen kansakoulujen katsomusopetus. Lakiehdotuksessa kansakoulutoimen järjestysmuodon perusteiksi uskonnon rinnalla ehdotettiin annettavan kaikille yhteistä tunnustuksetonta etiikanopetusta. Lakiehdotus synnytti kiivaan keskustelumyrskyn. Laajin ja vaikutusvaltaisin kampanja itsenäistä etiikanopetusta vastaan oli Suomen Kirkon Seurakuntatyön Keskusliiton organisoima kirkkokansan nousuksi kutsuttu seurakuntakokousten sarja. Etiikanopetusteema politisoitui kesän 1922 eduskuntavaaleissa. Sosialidemokraattien myönteinen suhtautuminen etiikanopetukseen lisäsi epäilyksiä oppiainetta kohtaan ja mm. kokoomus otti etiikanopetuksen vastustamisen vaaliaseekseen. Näkyvimmin pakollista etiikanopetusta asettuikin vastustamaan joukko kokoomuspappeja etunenässään Paavo Virkkunen, joka muiden pedagogien ohella oli edellisellä vuosikymmenellä innostunut moraalikasvatusaatteesta. Uskonnosta erillään annettava etiikanopetus ei kuitenkaan Virkkusen ja muiden vastustajien mielestä voinut olla se tapa, jolla suomalaisten moraalialia kohotettaisiin. Etiikanopetusta vastaan esitettiin niin pedagogisia, poliittisia kuin maailmankatsomuksellisiakin perusteluja. Punaisena lankana vastustajien argumenteissa kulki näkemys uskontoon pohjaavan moraalin välttämättömyydestä sisällissodan jälkeisen Suomen olojen järjestämisessä.

Tutkimuksen näkökulma on aatehistoriallinen. Aatehistoriallisella tarkastelulla pyritään avaamaan etiikanopetuskeskusteluun osallistuneiden tapaa ymmärtää, kokea ja tulkita oppiaineen luonnetta ja merkitystä sekä siihen liittyviä kasvatustopillisia, poliittisia ja maailmankatsomuksellisia aatteita. Esimerkiksi Mikael Soininen ja Paavo Virkkunen ihailivat molemmat suuresti moraalikasvatusliikkeen pioneeria Fr. W. Foersteria, mutta tulkitsivat häntä hyvin eri tavoin; toinen käytti foersteriläisiä argumentteja puolustamaan, toinen taas vastustamaan itsenäistä etiikanopetusta. Myös keskusteluun osallistuneiden tulkinnat Suomen 20-luvun yhteiskunnallisesta tilanteesta ja henkisestä ilmapiiristä erosivat suuresti toisistaan. Siinä kun etiikanopetus oli

Soiniselle pelkkä kansalaiskuntoa kohottava pedagoginen uudistus, oppiaineen vastustajat näkivät sen osaksi 1800-luvun lopulla alkanutta kirkon ja uskonnon asemasta käytyä taistelua. Etiikanopetus koettiin uhaksi kirkon ja uskonnon asemalle sisällissodan jälkeisessä tilanteessa, jota määrittivät epävarmuus uskonnonvapauslain seurauksista, uskonnonopetuksen asemasta sekä kirkon ja valtion suhteesta. Etiikanopetuskiista ratkesi vastustajien kannan mukaisesti, niin että vuonna 1923 voimaan tulleessa laissa kansakoulun järjestysmuodon perusteista etiikanopetusta määrättiin annettavaksi ainoastaan korvikeaineena uskonnonopetuksesta vapautetuille oppilaille ja tällöinkin liitettynä uskonnonhistorian opetukseen.

Tutkimuksen lähteenä on käytetty kasvatusopillista kirjallisuutta, (koulu)poliittisina kannanottoina julkaistuja kirjasia, uskonnonopetusta sekä oppivelvollisuus- ja uskonnonvapauslakeja sivuavia aikalaisteoksia, kasvatus- ja kulttuuriaikakauslehtien (mm. Kasvatus ja koulu, Kansakoulun lehti Opettajainlehti) artikkeleita, sanomalehtiartikkeleita (erityisesti etiikanopetusta vastustaneet Kotimaa ja Herättäjä ja sitä puolustanut Helsingin Sanomat), koulukomiteoiden pöytäkirjoja, mietintöjä, kouluhallituksen asiakirjoja, puoluekokouspöytäkirjoja, eritasoisen kirkollisen ja seurakuntatoiminnan pöytäkirjoja ja ponsia sekä valtiopäiväasiakirjoja.

1. JOHDANTO	3
1.1. Taustaa	3
1.2. Tutkimusproblematiikka.....	4
1.3. Aikaisempi tutkimus ja lähteet	7
2. YHTEISKUNNAN JA KOULUN MURROS	9
2.1. Vuosisadan vaihteen ”rajuilma”	9
2.2. Huoli kansan moraalista.....	13
2.3. Kasvatusopin uusi suunta.....	17
3. ETIIKANOPETUS USKONTOA KORVAAMAAN?	20
3.1. ”Elävää ja edistyvää siveyttä” – kulttuuriradikaalit ja uskonnoton etiikanopetus	20
3.1.1. Prometheus –yhdistys	20
3.1.2. Prometheuslaisten kristillisen moraalin kritiikki.....	21
3.1.3. Etiikan ensisijaisuus uskontoon nähden	23
3.1.4. Maallista moraalikasvatusta?.....	25
3.2. ”Solidaarisuuden ja yhteistunnon aatteet” – sosialistien näkemys etiikanopetuksesta.....	27
3.2.1. Suomen työväenliike omaksuu kristinuskonvastaisuuden	27
3.2.2. ”Kärsiville viihdytystä ja lohdutusta” – sosialistien kristillisen moraalin kritiikki.....	29
3.2.3. Marxilainen käsitys etiikan perustasta ja sisällöstä.....	30
3.2.4. Etiikkaa ja yhteiskuntaoppia uskonnon sijaan.....	31
4. MORAALIKASVATUSAATE LEVIÄÄ PEDAGOGIEN KESKUUTEEN	33
4.1. Pedagogit ja kansan moraalin kohentamisen haaste	33
4.2. Vaikeatajuisuutta ja ajattelematonta ulkolukua vastaan – uskontopedagogiikan kritiikki.....	37
4.3. Moraalipedagogisia vaikutteita ulkomailta.....	40
4.4. Suomalaisen pedagogien etiikanopetusideat.....	42
4.4.1. Fr. W. Foerster suomalaisen pedagogisena innoittajana.....	42
4.4.2. ”Moraalin saarnaaminen on helppoa, moraalin perustelu vaikeata” – etiikanopetuksen metodit ja sisältö	45
5. ETIIKANOPETUS USKONNON RINNALLE?	48
5.1. Kannanottoja kaikille pakollisen etiikanopetuksen puolesta.....	48
5.2. Mikael Soininen itsenäisen etiikanopetuksen puolestapuhujana	52
5.2.1 Soininen kiinnostuu moraalikasvatuksesta.....	52
5.2.2. Etiikanopetussuunnitelmien täsmentyminen	54
6. ”TAISTELURINTAMAT” HAHMOTTUVAT	57
6.1. Soinisen lakiehdotus kaikille yhteisestä etiikanopetuksesta nostattaa myrskyn	57

6.2. Kirkkokansan nousu	60
6.3. Etiikanopetuksen politisoituminen.....	63
6.4. Kansakouluväen suhtautuminen etiikanopetukseen.....	68
7. ETIIKANOPETUS POLIITTISENA JA MAAILMANKATSOMUKSELLISENA ONGELMANA	71
7.1. Epäilyjä itsenäisen etiikanopetuksen luonnetta kohtaan	71
7.2. Etiikanopetus uskonnonvapaus- ja oppivelvollisuuslakien luomassa tilanteessa.....	74
7.3. Etiikanopetus uskonnonopetuksen syrjäyttävänä käenpoikana	78
8. ETIIKANOPETUS PEDAGOGISESSA KESKUSTELUSSA.....	83
8.1. Itsenäinen etiikanopetus ja kasvatustieteellisten suuntausten tulkinnat.....	83
8.2. Uskonnon irrotetun etiikanopetuksen pedagogiset puutteet.....	86
8.3. ”Kun meillä on 10 käskyä, se riittää”	89
9. ETIIKANOPETUSKESKUSTELU OSANA KIRKON JA USKONNON ASEMASTA KÄYTYÄ TAISTELUA	91
LÄHTEET JA KIRJALLISUUS	97

1. JOHDANTO

1.1. Taustaa

Tämän vuoden elokuussa voimaan tullut uusi uskonnonvapauslaki muuttaa Filosofian ja elämäntutkimustiedon opettajat Feto ry:n mukaan ”vain hieman, mutta kenties merkittäväällä tavalla koulukäytäntöjä”. Lain mukaan kaikki peruskoulun oppilaat ja lukion opiskelijat, jotka eivät kuulu mihinkään uskontokuntaan, menevät automaattisesti elämäntutkimustiedon opetukseen, kun aikaisemmin vapautusta uskonnonopetuksesta tuli anoa erikseen. Jos kirkkoon kuulumaton oppilas/opiskelija haluaa osallistua uskonnonopetukseen, siitä tulee ilmoittaa. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että kirkkoon kuuluva saisi osallistua elämäntutkimustietoon, sillä se on varattu vain uskonottomille ja niille, joille ei järjestetä oman uskonnon opetusta.¹ Peruskoulun opetussuunnitelman perusteiden mukaan ”elämäntutkimustiedon opetus tukee yksilön elämäntutkimuksen muotoutumista, antaa mahdollisuuden omaksua maailman perusluonnetta ja arvoja jäsentäviä lähestymistapoja sekä käyttää niitä elämän ongelmien ratkomiseen”². Elämäntutkimustiedon eettistä kasvatusta painottavan, opillisesti sitoutumattoman luonteen vuoksi sitä on vaadittu valinnaiseksi aineeksi myös uskontokuntiin kuuluville. Vuonna 1989 joukko kansanedustajia teki eduskunta-aloitteen elämäntutkimustiedon avaamisesta kaikille oppilaille, mikä synnytti laajan julkisen keskustelun ja vahvoja kannanottoja ehdotuksen puolesta ja sitä vastaan.³

Ajatus kaikille yhteisestä tunnustuksettomasta elämäntutkimus- ja etiikanopetuksesta ei ole uusi. Uskonnonvapaus- ja oppivelvollisuuslakien voimaantulo Suomen itsenäisyyden alkuvuosina synnytti tarpeen kehittää korvikeaine uskonnonopetuksesta vapautetuille oppilaille. Laissa kansakoulun järjestysmuodon perusteista (18.5.1923) tällaiseksi aineeksi määrättiin uskonnonhistoria ja siveysoppi (elämäntutkimustiedon edeltäjä). Siveysopista ei kuitenkaan vuosisadan ensi vuosikymmeninä keskusteltu ainoastaan korvikeaineena uskonnonopetuksesta vapautetuille. Suomalaiset pedagogit innostuivat 1900-luvun alussa moraalikasvatusliikkeestä, kasvatustieteellisestä suunnasta, jonka mukaan oppilaiden moraalin kehittämiseen tuli kansakoulussa kiinnittää erityishuomiota. Tätä tavoitetta silmälläpitäen koululakien valmistelussa aktiivisesti

---

¹ Ts. sellaisen uskontokunnan edustajille, joita on kouluissa kunnan alueella vähemmän kuin kaksi. <http://www.feto.fi/ajankohtaista/uusilaki.htm>.

² Peruskoulun opetussuunnitelman perusteet 1994, 93.

³ Elo 1992, 18. Aloitteen allekirjoittivat mm. Pekka Haavisto, Sirpa Pietikäinen, Claes Andersson ja Sulo Aittoniemi.

mukana ollut, vuosisadan alun johtava pedagoginen auktoriteetti ja Edistyspuolueen poliitikko Mikael Soininen⁴ tavoitteli kaikille oppilaille yhteisen siveysopin opettamisen aloittamista.

Uskonnosta irrotetun kaikille pakollisen siveysopin sisältävä lakiehdotus kansakoulun järjestysmuodon perusteiksi synnytti kiivaan poliittisen ja aatteellisen väittelyn. Uskonnotonta siveysoppia tiukasti vastustanut kokoomuspoliitikko ja kirkonmies Paavo Virkkunen⁵ kirjoitti siveysoppikysymyksestä vuonna 1922 seuraavaa: ”Syystä, että tämä kysymys nykyään mitä läheisimmin koskettelee näin laajakantoisia, erittäin syvällisiä ja suuriarvoisia puolia kansamme elämässä, se ei ole yksistään pedagoginen, niinsanoaksemme koulun sisäinen, vaan se on myöskin valtiollinen ja lainsäädännöllinen, se on uskonnollinen ja kirkollinen, se on vastakkaisten elämäntapojen, niin, se on tänä hetkenä keskeinen kulttuurikysymys kansamme elämässä.”⁶ Vaikka siveysoppisuunnitelmat saivat alkunsa kasvatustieteen piiristä, kysymys sai lakiehdotuksen julkituksen jälkeisessä keskustelussa myös poliittis-lainsäädännöllisen sekä filosofis-maailmankatsomuksellisen luonteen. Ajatus itsenäisestä siveysopista kaatui lopulta kirkollisten piirien ja kansakouluväen vastustukseen.

1.2. Tutkimusproblematiikka

Tässä pro gradussa tutkin siveysopista 1900-luvun alussa käytyä keskustelua. Tavoitteeni on selvittää, mistä oikeastaan keskusteltiin, kun väiteltiin siveysopista oppiaineena. Tutkimukseni jakautuu kahteen osaan, joista ensimmäisen päätutkimuskysymys on: Miksi ja millä perusteilla siveysoppi haluttiin oppiaineeksi kansakouluun? Kuka sitä halusi ja millainen asema sille haluttiin antaa? Ajallisesti tämä ensimmäinen tutkimuskysymys ulottuu vuosisadan alkuvuosista aina 20-luvun alussa lakiehdotuksen ympärillä käytyyn kiistaan. Tutkimuksen loppuosassa tarkastelen itsenäisen, kaikille pakollisen siveysopin sisältäneen lakiehdotuksen synnyttämiä reaktioita. Miksi ja millä perusteilla itsenäistä siveysoppia vastustettiin ja kuka sitä vastusti? Suurin ja myrskyisin

---

⁴ Mikael Soininen (aik. Johnsson, 1860-1924) toimi ennen poliittista uraansa mm. koulutarkastajana, Heinolan seminaarin johtajana sekä ensimmäisellä kansanedustajakaudellaan (suomalainen puolue) kasvatusopin ylimääräisenä professorina Helsingin yliopistossa. Kasvatus- ja kouluasioissa Soininen toimi myös valtiomiesurallaan kouluhallituksen ylijohtajana sekä opetusministerinä. Voipio 1944, passim.

⁵ Opettaja ja pappi, teologian tohtori Paavo Virkkunen (aik. Snellman, 1874-1959) toimi suomalaisen puolueen ja myöhemmin kokoomuksen kansanedustajana, eduskunnan puhemiehenä sekä opetusministerinä. Paavo Virkkunen nuorempi on vastikään julkaissut isoisänsä elämästä teoksen *Lannistumaton. Paavo Virkkusen elämä*. WSOY, Helsinki 2002.

⁶ Paavo Virkkunen, Kysymys siveysopetuksen asemasta koulussa. KK 1922, 81.

osa tätä keskustelua käytiin lakiehdotuksen julkitulon jälkeen vuonna 1922, mutta tarkastelussani on mukana siveysoppia vastustaneita kommentteja jo lakiehdotusta edeltäviltä vuosilta.

Tutkimuksen lähestymistapa on aatehistoriallinen. Miellän aatehistorian tässä ihmisen ajatuksellisen toiminnan, ”kokemisen, näkemisen ja ymmärtämisen”, tarkasteluksi, Markku Hyrkkäsen sanoin ”käsittämisen käsittämiseksi”.⁷ Keith Michael Baker on määritellyt aatehistorian *merkityksen* historiaksi. Merkitys puolestaan on kaiken sosiaalisen toiminnan ulottuvuus, joten tapahtumien ja merkityksiä tuottavien aatteiden välille ei voi tehdä eroa. Hyrkkänen painottaakin ihmisen ajattelun ja toiminnan välillä olevan käsitteellinen yhteys.⁸ Tavoitteenani ei siis ole jäljittää ja eristää siveysoppikeskustelusta perimmäisiä ”aatteita”, vaan keskittyä keskusteluun osallistuneiden eri aatteille ja ideoille antamiin merkityksiin, tulkintoihin sekä näihin merkityksenantoihin liittyneeseen toimintaan, jota lisäksi määrittivät olosuhteet ja niiden kokeminen.

Tutkimuksen alussa siveysoppiteema kietoutuu uskontokriittiseen kulttuuriradikalismiin, marxilaiseen filosofiaan sekä pedagogiikan uusiin virtauksiin, kuten moraalikasvatusliikkeeseen. Siveysopin vastustajien argumentit puolestaan sijoittuvat aatehistoriallisesti itsenäistyneeseen, valkoisten voittamaan sisällissodan jälkeiseen Suomeen. Tulkitsen niin siveysopin kannattajien kuin vastustajienkin argumentteja osana laajempaa, 1800-luvun lopulla alkanutta suomalaisen yhteiskunnan muutosta sääty-yhteiskunnasta kansalaisyhteiskunnaksi. Tärkeitä vaiheita tässä muutoksessa olivat 1800-luvun lopun joukkoliikkeet, vuoden 1906 eduskuntauudistus ja yleinen äänioikeus sekä viimein itsenäistyminen. Kontekstin moraalikasvatuskeskustelulle luo tuohon muutokseen liittynyt tarve kasvattaa kansa kantamaan täysivaltaisena kansalaisena toimimisen vastuu. Vuoden 1918 sota vahvisti edelleen tarvetta kasvattaa ja koulia kapinoimaan sortunut kansa yhteiskuntakelpoiseksi. Lakiehdotusta seurannut keskustelu siveysopista liittyi tiiviisti kasvatusopillisiin suuntauksiin, puoluepoliittisiin kantoihin sekä filosofis-teoreettiseen keskusteluun moraalin alkuperästä. Esitän tässä työssä, että siveysoppikeskustelun ydin oli kuitenkin uskonnonvapausproblematiikkaan, kirkon ja valtion suhteeseen ja uskonnon asemaan yleensä liittyneessä 1800-luvun lopulta 1920-luvulle jatkuneessa kulttuurisessa muutosvyyhdessä, jota Jussi Pikkusaari nimittää katsomukselliseksi ”kulttuuritaisteluksi”.⁹

---

⁷ Hyrkkänen 2002, 13, 24.

⁸ Hyrkkänen 2002, 40, 53.

⁹ Pikkusaari 1998, 20.

Käsitteitä siveellisyys ja siveettömyys viljeltiin vuosisadan vaihteen Suomen moraalikeskustelussa tiuhaan ja näiden termien käytöstä ja niille annetuista merkityksistä voi erottaa kaksi eri linjaa. Ensinnäkin siveellisyydellä viitattiin 1800- ja 1900 –lukujen vaihteen moraalikeskustelussa nimenomaan sukupuolisiveellisyyteen. Turmeltuneisuuden ja syntisyyden katsottiin kristillisessä etiikassa pitkään liittyvän nimenomaan sukupuolielämään.¹⁰ Näin termi siveellisyys assosioituu suomen kielessä usein sukupuolisiveellisyyteen, vaikka siveellisyydestä käsitteenä on erotettavissa myös teoreettinen, eettisyyteen ja oikeaan ja väärään yleensä viittaava merkitys.

Tässä työssä viimeksi mainittu siveellisyyden määritelmä on keskeinen. Päättökohdeeni ei ole siveellisyyden sisältö, kuten vuosisadan alun sukupuolisiveellisyyden normit, vaan siveellisyys elämää ja elämäntapaa määrittävien valintojen ohjaajana, hyvän kansalaisuuden ja hyvän ihmisyyden mittarina. Siveysoppi oli siveellisyyttä tutkiva filosofinen tieteenhaara, joka tarkasteli siveellisyyttä eli moraalin ja oikeuden ilmenemismuotoja ja sisältöä. Vuosisadan alun tietosanakirja teki eron filosofisen ja teologisen siveysopin välille: edellinen pyrkii ”välttämään kaikkia metafyyllisiä ja uskonnollisia edellytyksiä perustaen tutkimuksensa vapaan persoonallisuuden ja yleisen ihmisyyden periaatteisiin”. Jälkimmäinen puolestaan käsittää jumalallisen ilmoituksen siveellisen tietoisuuden perustaksi.¹¹ Siveysoppi oli siis käänös sanalle ”etiikka” ja siveellinen sanalle ”eettinen”. Itsenäisellä siveysopilla tarkoitettiin yleiseettistä, uskonnosta irrotettua oppiainetta.¹² Termit siveellisyys ja siveysoppi ovat kuitenkin nykykielessä vahvasti varustettuja sukupuolisiveellisyyteen viittaavilla merkityksillä ja historian tarkastelussakin ne mieltävät helposti pelkästään osaksi seksuaalimoraalikeskustelua. Välttääkseni tällaiset mielleyhtymät ja tarkentaakseni tutkimuksen kohteena olevan oppiaineen luonnetta käytän tästä eteenpäin aikalaiskäsitteiden *siveysoppi* ja *siveyskasvatus* sijaan nykysuomen termejä *etiikanopetus* ja *eettinen kasvatus* sekä myös aikalaisten käyttämää nimeä *moraalikasvatus*.

Tämän tutkimuksen ongelmana on etiikanopetusteeman tiivis kietoutuminen uskonnonopetuskysymykseen. Tutkimustehtäväni on ensisijaisesti tarkastella sitä, mitä etiikanopetuskeskustelu kertoo suomalaisesta aatteellisesta ilmapiiristä ja moraalikäsitteistä, eikä varsinaisesti tutkia etiikanopetusta osana uskonnonopetuksen aseman muutosta. Tämän vuoksi olen pyrkinyt rajaamaan uskonnonopetuskeskustelun käsittelyn työssäni minimiin. Joudun kuitenkin

¹⁰ Ks. esim. Nieminen 1951, 42-52.

¹¹ Castrén, J. et al. 1916, 1441.

¹² On kuitenkin huomattava, että siveysoppi mahdollisena kansakoulun oppiaineena ja toisaalta filosofisena suuntauksena ei ollut sama asia, samoin kuin filosofinen etiikka ja elämäntietä (jonka nimeksi on ehdotettu myös etiikkaa) eroavat toisistaan käsiteltävänä, teoreettisuuden ja tietoaikaisen suhteen.

sivuamaan uskonnonopetuskeskustelua kohdissa, joissa se tutkimuskysymyksen selvittämisen kannalta on välttämätöntä.

1.3. Aikaisempi tutkimus ja lähteet

Etiikanopetusta on käsitelty lähinnä uskonnonopetusta koskevissa tutkimuksissa. Näistä hyödyllisimpiä tälle tutkimukselle ovat olleet Kalevi Tammisen väitöskirjan toinen osa *Kansakoulun uskonnon opetussuunnitelma vuosina 1912-1939* sekä Kirsti Kenan teos *Kirkon aseman ja asenteiden muotoutuminen itsenäistyneessä Suomessa 1918-1922*. Varsinaisesti etiikanopetukseen keskittyvät tutkimuksetkin ovat nähnet etiikanopetuskeskustelun lähinnä vaiheena uskonnon korvikeopetuksen historiassa. Tällaisia tutkimuksia ovat Yrjö Sirolan käytännöllisen teologian laudaturtyö ”*Siveysopin liittäminen maamme kansakoulun opetusohjelmaan*” (Helsingin yliopisto 1957) sekä Jari Lehikoisen kasvatustieteen pro gradu ”*Uskonnonhistoriasta ja siveysopista elämäkatsomustietoon*” (Joensuun yliopisto 1988). Hieman enemmän painoa vuosisadan alun moraalikasvatustieteen ja etiikanopetuksen puolesta ja vastaan käytetyille argumenteille antaa Päivi Eskelinen niin ikään kasvatustieteen pro gradussaan ”*Uskontojen historiaa vai maallista siveyskasvatusta? Tunnustuksettomien opetuksen syntyvaiheet kansakoulussa vuosina 1906-1925*” (Tampereen yliopisto 1992). Eskelisen työ on kuitenkin katsauksenomainen ja pidättäytyy koululakien maailmassa laajemman yhteiskunnallisen tai aatehistoriallisen kontekstin huomioimisen sijaan.

Suomen etiikanopetuskeskustelun kannalta relevantti ulkomainen tutkimus on Erik Melanderin Ruotsin kansakoulujen eettistä kasvatusta käsittelevä *Etisk fostran i svensk obligatorisk skola från 1842*. Ranskan asemaa itsenäisen etiikanopetuksen edelläkävijänä 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa niin mallimaana kuin ankaran kritiikin kohteenakin selvittää Åge Holterin tutkimus *Moralundervisning og politikk. Kampen om moralundervisningen i fransk folkeskole 1879-1886*.

Moraali- ja kansalaiskasvatusteemaa sivuavat tavalla tai toisella useat kasvatuksen historian, kirkkohistorian, filosofian, aatehistorian sekä sosiaalishistorian tutkimukset. Sakari Suutarisen väitöskirja *Herbartilainen pedagoginen uudistus Suomen kansakouluissa vuosisadan alussa (1900-1935)* valaisee vuosisadan alun kasvatustieteellisten suuntien valtasuhteita ja etiikanopetuksen innokkaimman kannattajan, Mikael Soinisen, kasvatustieteen sijoittumista tuohon kenttään. Mikael Soinisen vävyn, Aarni Voipion apestaan kirjoittamassa elämäkerrassa kommentoidaan myös etiikanopetuskeskustelua, mutta teos on perinpohjaisuudestaan huolimatta lähinnä lämminhenkistä kerrontaa ja hyvin ”läheltä nähty”. Mikko Juvan vuosisadan vaihteen henkistä murrosta käsittelevät

tutkimukset *Rajuilman alla. Suomalaisen kahdeksankymmenluvun synty sekä Valtionkirkosta kansankirkoksi. Suomen kirkon vastaus kahdeksankymmentäluvun haasteeseen* tarkentavat kuvaa siitä aatehistoriallisesta ympäristöstä, jossa etiikanopetuksesta alettiin keskustella. Kirkkohistorian puolelta myöskin Eino Murtorinteen tutkimukset palvelevat tätä tarkoitusta. Matti Sainion artikkeli *Ihmisyyden uskonto* esittelee kansainvälistä eettisen kasvatuksen liikettä. Vuosisadan alun kristinuskokritiikkiin liittyviä etiikanopetusideoita sivuavat tutkimuksissaan niin Matti Luoma (*Kristinuskon moraalikritiikki Edvard Westermarckin elämässä ja ajattelussa*) kuin Hannu Soikkanenkin (*Sosialismin tulo Suomeen*). Selkeimmin vuosisadan vaihteen siveellisyykeskusteluun, tosin sukupuolisiveellisyyden näkökulmasta, keskittyvät Armas Niemisen vanhempi tutkimus *Taistelu sukupuolimoraalista*, Maija Rajaisen *Naisliike ja sukupuolimoraali: keskustelua ja toimintaa 1800-luvulla ja nykyisen vuosisadan alkupuolella noin vuoteen 1918 saakka* sekä Pirjo Markkolan tuore kristillissosiaalista työtä käsittelevä tutkimus *Synti ja siveys. Naiset, uskonto ja sosiaalinen työ Suomessa 1860-1920*.

Etiikanopetuskeskustelua käytiin hajautetusti monella eri areenalla. Tämän vuoksi tämän tutkimuksen lähteet voi jakaa neljään ryhmään niiden ilmestymismuodon ja –tarkoituksen perusteella. Ensimmäisen ryhmän muodostaa aikalaiskirjallisuus, jota etiikanopetusteemaa sivuten julkaistiin suhteellisen runsaasti. Tähän liittyvät kasvatusopillinen kirjallisuus¹³, (koulu)poliittisina kannanottoina julkaistut kirjaset ja uskonnonopetusta sekä oppivelvollisuus- ja uskonnonvapauslakeja sivuavat teokset. Toinen lähderyhmä koostuu kasvatus- ja kulttuuriaikakauslehtien palstoilla käydystä keskustelusta. Tärkeimpiä näistä lehdistä tälle tutkimukselle ovat olleet Kasvatus ja koulu, Kansakoulun lehti sekä Opettajainlehti, jotka olen käynyt systemaattisesti läpi tutkittavalta ajanjaksolta. Kolmannen lähderyhmän muodostavat sanomalehtiartikkelit, joiden merkitys korostuu vuoden 1922 keskustelun tarkastelussa. Kyseisen vuoden osalta olen sisällyttänyt tutkimukseeni kokonaisuudessaan nuorkirkollisen Kotimaa -lehden, joka osallistui eturintamassa itsenäisen etiikanopetuksen vastustukseen sekä etiikanopetusta puoltamaan asettuneen Helsingin Sanomat. Muiden sanoma- sekä aikakauslehtien artikkeleita on kerätty lähteistöön niiltä osin, kun on ollut syytä olettaa, että niissä on etiikanopetusteemaa kommentoitu. Neljäs lähderyhmä koostuu hajanaisesta kokoelmasta koulukomiteoiden pöytäkirjoja,

¹³ Mainittakoon, ettei etiikanopetuksen innokkain puolestapuhuja Mikael Soininen itse koskaan julkaissut varsinaisesti aihetta käsittelevää teosta (etiikan opetusopas jäi luonnokseksi), vaan etiikan kokeilutunteja sekä etiikanopetuksen sisältöä esittelevät lähteinä käyttämäni kirjat kirjoitti Soinisen miniä, etiikan kokeilutuntien pitäjä Aliina Soininen (o.s. Pennanen). Aliina Soininen toimi kuitenkin appensa, kokeilukoulun johtajan Mikael Soinisen ohjeiden pohjalta, joten Aliina Soinisen teosten voi luottaa kertovan suhteellisen tarkasti professori Soinisen etiikanopetusnäkemysistä.

mietintöjä, kouluhallituksen asiakirjoja, puoluekokouspöytäkirjoja, eritasoisen kirkollisen ja seurakuntatoiminnan pöytäkirjoja ja ponsia sekä valtiopäiväasiakirjoja.

2. YHTEISKUNNAN JA KOULUN MURROS

2.1. Vuosisadan vaihteen ”rajuilma”

Kirkko sävytti hyvin vahvasti suomalaista henkistä elämää 1800-luvulla. Vanhaluterilaisen kristillisyyden mukaan yhteiskunta oli ”ylhäältä annettu” ja tuonpuoleisen elämän arvokkuutta korostettiin tämän maailman syntisyyden rinnalla. Sosiaaliset normit olivat suurimmaksi osaksi kristillisiä ja yleinen moraalikäsitys pohjautui kirkon oppeihin. Vuosisadan puolivälin jälkeen kirkko tosin menetti yhteiskunnallista valtaansa, kun kunta erotettiin seurakunnasta, kansakoululaitos itsenäistyi ja sosiaalihuolto siirtyi yhteiskunnan tehtäväksi. Yhä edelleen kirkon ote suomalaisesta yhteiskunnasta oli kuitenkin vahva muun muassa laajan saarnaus-, rippi- ja pyhäkoulutoiminnan ansiosta.¹⁴ Koululaitos oli kirkon aseman säilyttämisen vahva tuki, olihan uskonnonopetus erityisesti kansakoulussa keskeisellä sijalla ja opettajien maailmankatsomusta sävytti perinteinen kristillisuus. Voimakas kristillis-kansallinen henki vallitsi myös opettajankoulutusseminaareissa.¹⁵

1880-luvulla Suomen kulttuurisessa ja henkisessä ilmapiirissä tapahtui murros, jota Mikko Juva nimittää ”rajuilmaksi”. Tämä uskonnollinen ja intellektuaalinen muutoskausi muokkasi maailmankuvia uudenlaisiksi. Myrsky suomalaisessa henkisessä ilmastossa ei alkanut itsestään, vaan sitä edelsivät jo 1830-1840-luvuilla alkanut taloudellinen liberalismi sekä kaupan kasvu ja vapautuminen ja edelleen 1860- ja 1870-luvuilla tapahtunut valtiopäivätoiminnan elpyminen ja lainsäädännön kehitys.¹⁶

Eurooppalaisen sivistyneistön maailmankatsomuksellisen kuohunnan alkuun sysääjinä 1800-luvun lopulla toimivat erityisesti Charles Darwinin teoksilta voimaa saanut luonnontieteellinen kehitysajattelu.¹⁷ 1800-luvun tieteiden voittokulku oli omiaan vahvistamaan valistuksen aikana

¹⁴ Juva 1960, 235.

¹⁵ Halila 1949a, 235-241, 425-426.

¹⁶ Ks. esim. Pertti Haapalan toimittama *Talous, valta ja valtio. Tutkimuksia 1800-luvun Suomesta*. Vastapaino, Tampere 1992. Terminä ”murros” on ongelmallinen, sillä se tuottaa käsityksen jonkinlaisesta katkoksesta tai taitekohdasta historiassa ja kiinnittää tarkastelun yksittäiseen ajankohtaan riistäen näin edeltäviltä ilmiöiltä itsenäisyyden. Tämän tutkimuksen kannalta oleellista on kuitenkin kristilliselle yhtenäiskulttuurille esitetty haaste, joka otti yhä selkeämpiä ja terävämpiä muotoja 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa.

¹⁷ Juva 1956, 11-22.

vallitsevassa asemassa ollutta rationalismia. Positivismi (edustajinaan mm. Comte, Mill ja Spencer) ja tieteen kehitys vahvistivat uskoa tieteen suuriin mahdollisuuksiin ja vähensivät tarvetta turvautua teologisiin selityksiin elämän suuria kysymyksiä ratkaistaessa. Darwinin teoriat saivat erityisen maailmankatsomuksellisen kristinuskon dogmeja vastaan suuntautuneen sävyn Ernst Haeckelin monismissa.¹⁸

Myös Suomen sivistyneistön keskuudessa alkoi 1860-luvulta lähtien esiintyä yhä voimistuvaa kristinuskokritiikkiä, mikä liittyi nimenomaan tieteellisen maailmankuvan ja kristinuskon yhteentörmäykseen. Eräs ratkaisu tähän oli uskonnollinen liberalismi, joka kristinuskon dogmeihin kohdistetusta kritiikistä huolimatta uskoi tieteellisen maailmanselityksen ja kristinuskon tiettyjen osien (nimenomaan Raamatun pelastusopin ja etiikan) yhdistämisen mahdollisuuteen. Tällainen kristillinen liberalismi halusi siirtää päähuomion kristinuskon eettiseen sanomaan dogmatiikan sijaan.¹⁹

Suomalaisessa puolueessa muodostui ns. ”Valvojan ryhmä” E.G. Palménin, J.R. Danielsonin, Th. Reinin, V. Vaseniuksen ja O.E. Tudeerin perustaman kulttuuriaikakauslehden ympärille. Valvojan piirin humanistit omaksuivat tunnuksikseen tieteellisen kritiikin, tutustumisen ulkomaisiin aatevirtauksiin, uskonnollisen suvaitsevaisuuden, yleisen yhteiskunnallisen ja sivistyksellisen edistysmielisyyden, ideaalisen liberalismien ja kansallispoliittikan periaatteet. Valvojan piiri kannatti uskonnollista liberalismia naturalismin ja puhdasoppisen kirkollisuuden välissä.²⁰

Näistä välitysyrytyksistä huolimatta 1880-luvulla tapahtui kirkon ja sivistyneistön välillä rajua yhteentörmäys. Nya Pressenin ja Åbo Tidningin ilmestymisen alkaminen vuoden 1883 alusta oli selvä merkki kulttuuripoliittisen tilanteen kärjistyisestä. Suurin osa fennomaaneista edusti kirkolle myönteistä snellmanilais-hegeliläistä filosofiaa, kun taas ruotsinmieliseen radikalismiin liittyi uskontokriittinen, maailmankatsomuksellisen radikalismien piirre. Tämä kielipoliittisten ja elämäkatsomuksellisten linjojen yhtymisen syvensi katsomuksellista juopaa entisestään. Muita syitä 1880-luvun ”rajuilmalle” olivat muun muassa luonnontieteiden kompromissihaluttomuus sekä kirkon konservatisoituminen ja papiston muuttunut sosiaalinen rakenne, joka vieraannutti humanisteja ja luonnontieteilijöitä kirkosta. Yhä useampi papeista tuli näet suomenkielisistä talonpoikais- ja työläiskodeista, mikä aiheutti kiistan pappien sivistyksen tasosta.²¹

¹⁸ Juva 1956, 14-15; Nieminen 1951, 21.

¹⁹ Juva 1956, esim. 80.

²⁰ Juva 1956, 82-92, 174-178; Nieminen 1951, 22-23.

²¹ Juva 1956, 165.

Yksi tämän maailmankatsomuksellisen kiistan ilmentymistä oli G. Cygnaeuksen Åbo Tidningarissa vuonna 1883 ilmestynyt kirjoitus, jossa hän uskonnonvapauden nimissä vaati uskonnonopetuksen lakkauttamista. Vaikka samansuuntaisia vaatimuksia oli vapaamielisessä Helsingfors Dagbladetissa esitetty jo vuosikymmentä aikaisemmin, Cygnaeuksen esitys suorudessaan ja ehdottomuudessaan yllätti kirkon.²² Katsomuksellisen haasteen valtionkirkko sai myös kristillisen eriuskolaisuuden taholta. Uskonnolliset vähemmistöt angloamerikkalaispohjaisista ryhmistä tolstoilaisiin ja teosofeihin edustivat uudenlaisia uskonnollisia vaihtoehtoja, jotka vaativat täydellistä uskonnonvapautta voidakseen harjoittaa uskontoaan.²³

Kauaskantoisin ja koko 1880-luvun henkisen murroksen ydinilmiö oli sivistyneistön jatkuva vieraantuminen kristillisyydestä. Uusi poliittis-sivistyksellinen joukko, ns. ”Nuoren Suomen” ryhmä oli jo askeleen vasemmalla Valvojasta. Vanhasuomalaisten ”Uudessa Suomettaressa” esittämiä vanhoillisia kantoja kritisoi mm. Eero Erkon, Arvid Järnefeltin ja Juhani Ahon nuorsuomalaisten pää-äänenkannattajaksi vuonna 1890 perustama Päivälehti.²⁴ Päivälehdessä erotti Valvojasta sen selkeämpi radikaalisuus: jos jälkimmäinen edusti ideaalista liberalismia ja kansallista romantiikkaa, niin ”Nuori Suomi” ja Päivälehti olivat naturalistisen liberalismiin sekä ”uskonnollisten, siveellisten ja esteettisten tunteiden realistisuuden” kannalla.²⁵

Lainsäädännöllinen tilanne, jossa kristinuskokriittisiä ja uskonnonvapausmyönteisiä kantoja esitettiin, oli vuoden 1870 kirkkolain määrittämä. Kirkkolain mukaan oli kiellettyä olla kuulumatta mihinkään uskontokuntaan, mutta eroaminen luterilaisesta kirkosta ja liittyminen toiseen kirkkokuntaan oli mahdollista. Vuonna 1889 säädettiin eriuskolaislaki muiden seurakuntien asemaa säätelemään ja ei-luterilaisten protestanttisten kirkkokuntien perustaminen sallittiin.²⁶ Eriuskolaislain jälkeen uskonnonvapauslainsäädännön kehittyminen oli hyvin hidasta. Pakollinen ehtoollisella käynti kirkollisen avioliittoon vihkimisen ehtona oli voimassa edelleen eikä siviiliavioliittoa ollut mahdollista solmia (siviilivihkiminen tuli mahdolliseksi vasta vuonna 1918).²⁷

---

²² Juva 1956, 190.

²³ Seppo 1983, 11; Pikkusaari 1998, 24.

²⁴ Juva 1960, 49-60.

²⁵ Nieminen 1951, 28.

²⁶ Reijonen 1980, 17-20; Markkola 2002, 31.

²⁷ Seppo 183, 187.

Uusmaalaisessa osakunnassa 1890-luvun lopussa vaikuttanut ”Raketen” -niminen keskusteluryhmä sekä 1902 perustettu kirjallistaiteellinen aikakauslehti Euterpe olivat esimerkkejä uskontokriittisen kulttuuriradikaalien toiminnasta. Euterpen naturalistisen maailmankatsomuksen omaksuneen piirin taustahahmona oli Friedrich Nietzsche ja se otti vaikutteita myös Ranskan kulttuurikeskusteluista, uudesta sosiologiasta ja sosiaalidemokratiasta.²⁸

Uskonto- ja kirkkopoliittikan muutosvaatimukset voimistuivat paitsi uskontokriittisen radikaaliällymystön, myös uskonnollisten vähemmistöyhteisöjen sekä liberaalien kristittyjen keskuudessa. Vuonna 1887 Viktor Heikel, joka oli Suomen ensimmäisiä baptisteja²⁹ oli Minna Canthin kanssa perustamassa järjestöä, jonka nimeksi aiottiin antaa Yhdistys Uskonnonvapautta ja Suvaitsevuuatta Varten. Yritys kariutui kuitenkin uskonnonvapausliikkeen molempien äärisuuntien, vapaakirkollisten ja radikaalien, poisjääntiin sekä viranomaisten vastustukseen.³⁰

Maailmankatsomuksellinen murros pakotti kirkon itsetutkiskeluun, mikä ilmeni toisaalta uskonnollisena herätystoimintana ja toisaalta teologisena uudistumisena. Uudistustoimintaan ryhtyivät vuonna 1896 perustetun Teologisen lauantaseuran johtomiehet, joihin lukeutuivat muiden muassa Lauri Ingman, Erkki Kaila, Jaakko Gummerus ja Paavo Virkkunen. Teologisen lauantaseuran jäsenet pyrkivät torjumaan kirkkoa ja kristinuskkoa vastaan kohdistetut hyökkäykset sekä etsimään muuttuneeseen tilanteeseen sopivaa teologista tulkintaa. Lauantaseuralaiset toivat ulkomaisia vaikutteita Ruotsin nuorkirkollisesta liikkeestä sekä Saksan kulttuuriprotestantismista. Kulttuuriprotestantismi keskittyi kristilliseen etiikkaan metafysiikan sijaan. Luonnontieteiden tarjoamien uusien maailmanselitysten sekä yhä voimistuvan kristinuskokritiikin sävyttämään tilanteeseen eettisiin teemoihin keskittyminen sopi beckilläistä³¹ raamatullista suuntaa paremmin. Suurlakon jälkeen kirkossa alkoi uudistustoiminta, joka pyrki luomaan kuvaa seurakuntalaisten vapaaseen harrastukseen perustuvasta kansankirkosta auktoritatiivisen valtionkirkkoaseman sijaan.³²

²⁸ Tamminen 1967a, 41; Lagerborg 1941, 93-94; Lagerborg 1942, 301-302; Mustelin 1963, 274-275, 317.

²⁹ Markkola 2002, 74.

³⁰ Luoma 1967, 45. Niin Euterpen piiri kuin uskonnonvapaus- ja suvaitsevaisuusyhdistyksen perustamisyrittäjäkin ennakoivat ohjelmaltaan ja tavoitteiltaan myöhempää ylioppilasyhdistys Prometheusta. Juha Sepon mukaan baptistit olivat valmiita yhteistyöhön jopa uskonnonvastaisesta radikalismistaan tunnetun Prometheuksen kanssa, sillä paine uskontopoliittisiin muutoksiin oli etenkin ruotsinkielisten baptistien keskuudessa niin kova. Seppo 1983, 123.

³¹ Saksalainen teologi Johan Tobias Beck (1804-1878) kannatti Raamatun kirjaimellisesta tulkintaa. Yksi beckilläisen teologian merkittävimpiä edustajia Suomessa oli piispa, sittemmin arkkipiispa Gustaf Johansson (1844-1930). Markkola 2002, 29.

³² Murtorinne 1977, 9.

Vuoden 1905 suurlakko johti eduskuntaudistukseen ja papiston suoran vaikutusvallan loppumiseen valtiopäiväsäätynä. Vuonna 1906 asetettiin uskonnonvapauskomitea, jonka tehtävänä oli siviilivihkimyskysymyksen selvittäminen ja uskonnonvapauslain valmistelu.³³ Yksi uskonnonvapautta vaatineiden ja laillisten uskontokuntien ulkopuolelle jäävän väestön elämää eniten hankaloittanut epäkohta, ehtoollispakko, kumottiin vuonna 1910.³⁴ Uskonnollisten vähemmistöryhmille sekä niille, jotka eivät halunneet kuulua mihinkään uskontokuntaan, uskonnonvapaus tilanne ei vielä kukaan ollut tyydyttävä. Muun muassa kastamattomien lasten oikeudeton asema sekä uskonnon- ja omatunnon vapauden takaavan vihkimisjärjestelmän puuttuminen hiersivät valtionkirkon ja vähemmistöyhteisöjen välejä. Vuosisadan alkuvuosien uskonnonvapauspyrkimykset raukesivat tsaristisen Venäjän vastustukseen.³⁵ Ensimmäisen ja toisen sortokauden venäläistämistoimet sekä kirkon pyrkimykset sisäisiin uudistuksiin kansankirkollisessa hengessä toisaalta tasoittivat maailmankatsomusten vastakohtaisuuksia.³⁶ Viime vuosisadan alkuvuosien maailmankuvallinen ja elämäntarkastuksellinen ilmasto oli kuitenkin oleellisesti erilainen kuin 1800-luvun puolivälin kristinuskon ja idealistisen filosofian tarjoamat maailmanselitysmahdollisuudet.

2.2. Huoli kansan moraalista

Yleinen usko luonnontieteiden ja tekniikan tarjoamiin loputtomiin kehitysmahdollisuuksiin hiipui vuosisadan vaihteeseen tultaessa. Tyypillistä ajanjaksolle 1880-luvulta 1900-luvun alkuun olivat henkinen epävarmuus ja edistyksen illuusion haihtuminen. Aate- ja kulttuurihistoriassa tästä ajasta käytetään nimitystä *fin-de-siècle*, jolla viitataan muun muassa pyrkimykseen irtautua sääty-yhteiskunnan traditionaalisesta arvomaailmasta ja moraalista sekä taiteilijoiden uusien, tuoreiden, Euroopan teollisen kulttuurin ulkopuolisten vaikutusten etsintään. Anssi Halmesvirran mukaan *fin-de-sièclen* henkisen ilmaston vaikutus ulottuu ainakin ensimmäiseen maailmansotaan saakka.³⁷

Vuosisadan vaihteen tunnelmia sävytti myös eräänlainen ”moraalinen paniikki”. Papisto paheksui darvinistista tiedettä, joka oli vienyt elämäältä päämäärän. Kristinuskosta luopuneiden jumalaton meno oli monien mielestä vienyt ihmiskunnan kuilun partaalle, helvettiä edeltävään moraalittomaan ja säädyttömään olotilaan, josta ei ollut paluuta.³⁸

³³ Reijonen 1980, 27-30.

³⁴ Seppo 1983, 187.

³⁵ Reijonen 1980, 27-30; Seppo 1983, 187-189.

³⁶ Juva 1956, 208; Murtorinne 1977, 9; Juva 1960, 277-286.

³⁷ Halmesvirta 1996, 239-240.

³⁸ Halmesvirta 1996, 254.

Ympäristön moraalisesti turmiollista vaikutusta pidettiin osana teollistuvan yhteiskunnan erityisluonnetta. Syy- ja seuraussuhteet nähtiin selvinä: ”Teollisuuden kehitys lisää pahantapaisuuden määrää”.³⁹ Samaan henkeen aktiivinen lauantaiseuralainen ja suomalaisen puolueen poliitikko, myöhempi piispa Erkki Kaila puolestaan totesi ”aineellisuuden palvonnan eli mammonismin ja luokkataistelun” asettavan erityisiä haasteita siveellisyydelle.⁴⁰ Kaupungistuminen ja teollistuminen veivät molemmat vanhemmat ansiotyöhön kodin ulkopuolelle, mikä jätti lapset alttiiksi huonolle seuralle.⁴¹ Työpäivän pituuden vuoksi työväellä ei ollut tilaisuutta henkisiin harrastuksiin ja yksitoikkoinen tehdastyö kohdisti huvittelunhalun juopotteluun ja irstailuun.⁴² Toisaalta työväki itse syvensi siveellistä turmellustaan sallimalla lehtikirjoituksiensa ”raa’an ja kevytmielisen” tyylin. Erityisesti Kaila kauhisteli työväen ahtaita asuinoloja, jotka aiheuttivat vakavia vaaroja sukupuolisiveellisyydelle.⁴³

Moraalikysymyksistä erityisesti sukupuolisiveellisyyteen liittyvät teemat nousivatkin vahvasti esille vuosisadan vaihteessa. Esimerkiksi syfiliksen leviäminen synnytti Euroopassa degeneraatiopelkoa, joka kanavoitui kulttuuritraditionalistien puhtausliikkeiden perustamiseen.⁴⁴ Suomessakin prostituoitujen määrän kasvu teki sukupuolimoraalista entistä näkyvämmän ongelman. Sisälähetyksessä ja sosiaalisen työn piirissä alkoi keskustelu ja toiminta sukupuolitautien torjumiseksi, prostituution säätelemiseksi ja kaksinaismoraalin poistamiseksi. Tätä sukupuolisiveellisyyden keskustelua Pirjo Markkola kuvaa moraalireformiksi. Moraalireformin tarkoituksena oli muuttaa ja uudistaa suomalaisen yhteiskunnan siveellisyyksäesityksiä ja ihmisten toimintaa ohjaavia siveellisiä tapoja.⁴⁵

Suomessa Ruotsin naisasialiikkeen arvovaltaisen edustajan Ellen Keyn nietscheläistä etiikkaa edustavat teokset sekä Rolf Lagerborgin⁴⁶ radikaalin sukupuolisiveellisyyden julistus antoivat sykkäksen vilkkaalle siveellisyyden keskustelulle.⁴⁷ Armas Nieminen on nimennyt tämän keskustelun

³⁹ Salmensaari 1915, 21.

⁴⁰ Kaila 1917, 175.

⁴¹ Laitakari 1919, 151-152.

⁴² Helsingius 1907, 4; Kaila 1917, 176; Laitakari 1919, 151-152.

⁴³ Kaila 1917, 175-178.

⁴⁴ Halmesvirta 1996, 239, 241. Degeneraatio tarkoitti rodun heikentymistä ja sitä seuraavaa inhimillisen elämän rappeutumista, joka ilmeni mm. ”myrkyttymisenä” (alkoholi, tupakka), asuin- ja ympäristöolosuhteiden kurjistumisena, moraalilaisina sairauksina sekä perittyjen huonojen ominaisuuksien rehottamisena. Mattila 1999, 27-28.

⁴⁵ Markkola 2002, 166-170, 178.

⁴⁶ Rolf Lagerborg (1874-1959) oli Åbo Akademin filosofian professori ja Helsingin yliopiston dosentti. Filosofiansa hän erikoisti moraalifilosofiaan, psykologiassa puolestaan behaviorismiin ja psykoanalyyysiin.

⁴⁷ Lagerborgin vapaata rakkautta ihannoiva näytelmä ”Öfver bräddarna” sekä Ellen Keyn rakkausrunoelma ”Lifslinjer” herättivät suurta pahennusta. Nieminen 1951, 168-177, 182; Rajainen 1973, 58-65.

relatiivisen ja absoluuttisen sukupuolimoraalin väliseksi taisteluksi. Mitä näkyvimmiksi seksuaaliradikaalit aatteet tulivat julkisuudessa, sen polttavammaksi kävi tarve valistustoimintaan absoluuttisen moraalin hengessä. Niemisen mukaan siveettömyys ja vapaan rakkauden julistus johtivat siihen, että sukupuoliopetuksesta tuli samalla yleistä siveellisyysopetusta ja -kasvatusta.⁴⁸ Pinnalle tuli käsitys, että sukupuolisuutta oli lakattava pitämästä salassa alhaisena ja syntisenä ja sen sijaan ohjattava nuoriso käyttämään sukupuolivoimiaan oikein. Paavo Virkkunen oli sukupuoli- ja siveellisyyskasvatuksen uranuurtaja kirkollisella taholla. Sosiaalisilla, lääketieteellisillä ja psykologisilla perusteilla absoluuttista sukupuolimoraalia puolestaan julisti Max Oker-Blom.⁴⁹

Selkeimmin siveellisyyskysymyksen julkiseen keskusteluun toivat siveellisyystyölle omistautuneet, suureksi osaksi naisten toimintakenttiä olleet sisälähetys- ja hyväntekeväisyysjärjestöt. Esimerkiksi vuonna 1905 perustetun Suomen valkonauhaliiton tarkoituksena oli ehkäistä siveettömyyttä, pelastaa siveettömiä⁵⁰, vastustaa ylellisyyttä, joutilaisuutta, siveetöntä kirjallisuutta, kuvia ja lauluja ja kristillisessä hengessä lisätä kodin ja perheen vaikutusta. Valkonauhalaisten ihanneyhteiskunnan ydin oli siveellisesti puhtaisiin, aikaisiin avioliittoihin perustuva koti, jonka siveellinen tila oli suoraan verrannollinen kansan ja edelleen isänmaan tilaan.⁵¹ Niin ikään vuonna 1880 perustettu Suomen siveellisyysseura eli Finska Federationen kritisoi vallanpitäjiä ohjesääntöisen prostituution sallimisesta. Federaation mielestä ohjesääntöinen prostituutio loukkasi ihmisten siveellisyudentunnetta, jota valtion olisi pitänyt kirkon ja koulun välityksellä istuttaa kansaan. Kirkkoa ja koulua pidettiin valtiollisen moraaliopetuksen instrumentteina ja niitä vaadittiin osallistumaan siveellisyystalkoisiin.⁵²

⁴⁸ Nieminen 1951, 235. Sukupuolisiveellisyyskasvatuksesta ks. myös Rajainen 1973, 104-123.

⁴⁹ Nieminen 1951, 238-243.

⁵⁰ Siveettömien pelastamisesta tuli oma haaransa siveellisyystyötä. Esimerkkinä tästä oli nk. turvakotiliike (ks. Markkola 2002, 211-214). Käsitys turvakotien luonteesta kuitenkin vaihteli: esimerkiksi porvarilliset kansanedustajat syyttivät Hilja Pärssistä siveettömyyden suosimisesta hänen tehtyä aloitteen yksinäisten naisten turvakotien perustamisesta. Sosialistit käsittivät turvakodit yhteiskunnan sosiaalipoliittisena toimintana, kun taas kristillissosiaalista työtä harjoittavat naiset näkivät turvakodit osaksi hyväntekeväisyysjärjestöjen (kuten Pelastusarmeija ja Valkonauha) moraalireformityötä. Nieminen 1951, 253-254; Markkola 2002, 276.

⁵¹ Markkola 2002, 191-192; Mattila 1999, 108. Siveellisyysaatteen ja rotuhygienian yhteyksistä ks. Mattila 1999, 108-119. Myöskin miesten yhdistykset ottivat kantaa siveellisyysasiaan. Helsingin NMKY omaksui periaatteet Valkealta ristiltä, joka oli kristillisten nuorisoyhdistysten miesosastojen yhteydessä toimiva kansainvälinen sivistysliitto. Yhdistyksen tavoitteena oli raittiusasian lisäksi kaksinaismoraalin sekä yleisen puheissa ja tavoissa ilmenevän epäsideellisuuden vastustaminen. Nieminen 1951, 283-284; Rajainen 1973, 32-33.

⁵² Markkola 2002, 173-174; Rajainen 1973, 30-31. Kaksinaismoraalin vastainen taistelu kietoutui myös naisemansipaatiokysymykseen. Minna Canth hyökkäsi miesten ”siveettömyyden etuoikeutta” vastaan ja suuttui mm. naisemansipaatiota vastustavalle piispa Gustav Johanssonille, joka oli sanonut Jumalan asettaman sukupuolijärjestyksen vastustamisen olevan epäedullista suomalaisten siveellisyuden tasolle. Kahnaukseen kirkollisen näkemyksen kanssa joutui myös vuonna 1884 perustettu Suomen Naisyhdistys. Markkola 2002, 178-181; Rajainen 1973, 35-37.

Myös 1900-luvun alun suomalaisen kaunokirjallisuuden painotuksista on luettavissa sekä kiinnostusta että pettymystä suomalaisten moraalien tilaan. Kirjailijoiden moraalien tarkastelu ei kuitenkaan kiinnittynyt selkeästi *fin-de-sièclen* sukupuolisiveyden vaalimisen ja degeneraation pelon sävyttämään moralismiin, vaan sen kasvupohjana oli 1800-luvun lopulla Eino Leinon kansalliseksi uusromantiikaksi nimeämä suunta. Suomessa uusromantiikka sai karelianismin myötä vahvan kansallisen värityksen. Ominaista sille olivat yhteyden etsiminen ihannoituun muinaissuomalaisuuteen ja romanttinen kuva suomalaisten järkkymättömästä siveellisyydestä.⁵³ Sortovuodet kuitenkin muuttivat myös kirjailijoiden kansankuvaa. Annamari Sarajas kuvaa teoksessaan *Viimeiset romantikot* (1962) 1900-luvun alun suomalaisen sivistyneistön muuttunutta käsitystä kansasta ja sen luontaisesta hyvydestä. Muun muassa asevelvollisuuskutsuntojen yhteydessä tapahtuneet ilmiannot, kirkon omaksuma myöntäväisyysuunta ja kansan koettu passiivisuus sorron edessä synnyttivät pettymyksen kansan moraalien tasoon. Tätä pettymystä Juhani Aho kuvaili sanoilla: ”Suomen kansa ei ole osoittautunut olevansa se kansa, joksi sitä aina kuvailin.”⁵⁴

Eino Leinon vuonna 1902 Päivälehdessä (28.11) julkaistu runo *Halla* tiivistää Sarajaksen mukaan kirjailijoiden vuosisadan alun tunnelmia:

*Kukat kasvaa Suomen suosta
kamalat ja kummat.
Sumut nousee Suomen suosta
myrkylliset, summat...*

*Hento, hieno sammal vaan
ja alla lieju musta,
siin’ on Suomen kulttuuri –
ei mitään pelastusta.*

*Missä jalan maahan poljet,
siinä puhkee kuori.
Suomen suohon uponnut
on moni haave nuori...*

Uusromantikkojen idea kansallishengestä ja kansan yhtenäisyydestä murtui viimeistään suurlakkovuoden yhteiskunnallisessa myllerryksessä. Sarajaksen mukaan kirjailijat purkivat teoksissaan pettymystään niin kansaan kuin säätyläisiinkin. Kansan koettu eripuraisuus, ”sisäisen

---

⁵³ Laitinen 1991, 232-236. Annamari Sarajaksen mukaan nämä optimistiset sävyt suomalaisessa kirjallisuudessa olivat poikkeuksellisia, kun Euroopassa elettiin jo *fin-de-sièclen* illuusioiden sammumisen tunnelmissa. Sarajas 1962, 112.

⁵⁴ Sarajas 1962, 114-122.

rikkinäisyyden ja anarkian uhka”, omaa linjaansa yhä tiukemmin ajavien sosialistien menestys ensimmäisissä eduskuntavaaleissa ja sivistyneistön ajautuminen ”idealismien vararikoon” haihduttivat illuusioiden siveellisesti lujasta, yhtenäisestä kansasta. Leinon lisäksi Arvid Mörne, Joel Lehtonen, Ilmari Kianto ja Maria Jotuni omaksuivat uudenlaisen, illuusiottoman ja ironisen tavan tarkkailla maailmaa ja ihmisen vaikuttimia.⁵⁵

Vuoden 1918 sota kiihdytti pohdintoja siitä, mikä oli syössyt kansan moiseen ”siveelliseen vararikoon”. Nimimerkillä J.V.V. kirkollisessa aikakauslehti Vartijassa esiintynyt henkilö väitti syyn siveelliseen rappioon olevan kasvavan nuorison vapauttaminen kodin suojeluksen ja isäntävallan alaisuudesta. Ennen vuoden 1883 irtolaislakia koti ja kirkko kykenivät yhdessä kasvattamaan kansaa, kun ajelehtiminen perheen tai palveluspaikan holhouksen ulkopuolella ei ollut mahdollista. Korjaukseksi asiaan nimimerkki ehdotti kansallisen kypsyystutkimuksen tekemistä pakolliseksi kaikille.⁵⁶ Myös toisen kirkollisen aikakauslehden, Herättäjän, mielestä isäntäväen olisi pitänyt tarkemmin valvoa palvelusväkensä siveellistä tilaa, jota nakersi ”hillitön huvittelunhalu öisine temmellyksineen ja lakkaamattomine tanssi-iltamineen”.⁵⁷

Demokratian ja kansalaisten vaikutusmahdollisuuksien kasvun katsottiin edellyttävän kansalaisten valmentamista vastuullisuuteen ja ymmärrykseen siitä, että oikeudet tuovat mukanaan velvollisuuksia. Vartijassa vuonna 1919 ilmestyneessä artikkelissaan ”Kansalaiskasvatuksesta” K.K. Aro suhtautui epäillen siihenastiseen kansalaiskasvatukseen, joka oli pikemminkin saattanut kansalaiskunnan perustan, uskonnollisiveelliset ihanteet, sortumaan. Aro peräänkuulutti ”sellaista kansalaiskasvatusta, joka asettuu vastustamaan pelkkää yksilön tahtoa” ja jatkoi: ”Kaikkein kipeimmin kaipaavat tällaista kasvatusta ne kymmenet tuhannet harhaan johdetut kansalaiset, jotka viime keväänä nousivat kapinaan laillista yhteiskuntajärjestystä vastaan.”⁵⁸

2.3. Kasvatusopin uusi suunta

Suomen koululaitos siirtyi vuonna 1869 maallisen johdon alaisuuteen. Tällä kirkosta erkanemisella oli suuri vaikutus kasvatusopilliseen ajatteluun. Kansakoulun perustamisen taustalla tärkein pedagoginen vaikuttaja oli Uno Cygnaeus, jolta myös Suomen 1900-luvun alun pedagoginen auktoriteetti Mikael Soininen (1860-1924) omaksui paljon ideoita. Cygnaeuksen mukaan koulun

⁵⁵ Sarajas 1962, 133-180.

⁵⁶ J.V.V, Mitenkä kansan kasvatus saataisiin parannetuksi. Vartija 1919, 214-215. Ks. myös Herättäjä 23.11.1917, Kansalaiskuntoa kohottamaan ja Herättäjä 25.1.1918, Sairastava yhteiskuntamme.

⁵⁷ Herättäjä 16.12.1921, Kansamme siveystaso alenee.

⁵⁸ K.K. Aro, Kansalaiskasvatuksesta. Vartija 1919, 51-54.

tuli olla oppilaiden ruumiin- ja sielunvoimia tasapainoisesti kehittävä, myös käytännöllisiä taitoja opettava paikka. Cygnaeuksen kasvatustajatteluja kuitenkin kritisoitiin ja itse asiassa 1800-luvun loppu oli Cygnaeuksen vastustajien, konservatiivis-hegeliläisen, uushumanistisen kasvatustajatteluvalta-aikaa.⁵⁹

Syvällisimmin Cygnaeuksen kasvatustajatteluja kritisoivat Snellman. Snellmanin kasvatustajatteluilla oli oleellisesti kansallinen luonne ja hegeliläisenä hän ajatteli koulun tavoitteen olevan ohjata oppilasta ymmärtämään jäsenyytensä yhteiskunnassa ja valtiossa. Snellman ei myöskään hyväksynyt Cygnaeuksen ajatusta oppilaiden sisäisestä siveellisestä kehittämisestä vaan korosti kansakoulun tiedollisen kasvattamisen tehtävää.⁶⁰ 1862 Helsingin yliopiston kasvatustajattelu professorin virkaan nimitetty Z.J. Cleve ja hänen seuraajansa J.J.F. Perander jatkoivat hegeliläistä traditiota akateemisessa kasvatustajatteluissa aina 1880-luvun loppuun saakka.⁶¹

Herbartilaisuus alkoi horjuttaa hegeliläisen konservatismiin valta-asemaa 1800-luvun loppuvuosina. Vuonna 1888 kasvatustajattelu professoriksi valitun Waldemar Ruinin väitöskirja *Om karaktärbildningens didaktiska hjälpmedel* oli selkeästi saksalaisen kasvatustajatteluoppien mukainen.⁶² Johann Friedrich Herbartin (1776-1841) kasvatustajattelu perustui psykologialle ja etiikalle ja kasvatustajattelu tavoite oli antaa hyvän elämän kannalta oleellista tietoa metodisesti oikein.⁶³ Herbartin metodologian lähtökohtana on ”harrastus” eli tavoitteellinen sivistystoiminta. Opetustajattelu tavoitteena oli ”harrastusten monipuolisuus”, minkä tarkoituksena puolestaan oli tukea oppilaiden eettistä kehitystä.⁶⁴

Vahvimmin herbartilaisen pedagogiikan leviämiseen Suomessa vaikutti Mikael Soininen teoksillaan *Yleinen kasvatustajattelu* (1900) sekä *Opetustajattelu* I ja II (1901/1906). Soininen innostui suuresti kasvattajattelu opetuksesta, joka pyrki moraalisen luonteen kasvattamiseen pelkän tietojen jakamisen sijaan.⁶⁵ Uutta oli myös empiirinen lähestymistapa; Soinisen mukaan kasvatustajattelu pohjana tuli olla havaintoihin perustuva sielutieteen tutkimus.⁶⁶ Kasvatustajattelu toinen tukijalka, etiikanopetus eli

---

⁵⁹ Päivänsalo 1971, 67-69.

⁶⁰ Päivänsalo 1971, 69-73.

⁶¹ Päivänsalo 1971, 81-94.

⁶² Päivänsalo 1971, 98.

⁶³ Elio 1984, 230.

⁶⁴ Elio 1984, 231-232. Herbartin oppilas T. Ziller vei eteenpäin tätä ”kasvatustajattelu opetuksen” mallia, minkä vuoksi termejä herbartilainen ja herbartilais-zilleriläinen koulukunta käytetään rinnakkain. Voipio 1944, 176.

⁶⁵ Soininen muokkasi herbartilaisuudesta oman versionsa, eikä hän ollut kaikista yksityiskohdista yhtä mieltä Herbartin kanssa. Soininen 1908, 5.

⁶⁶ Soininen 1908, 3.

”etiki”, puolestaan vaati opetukselta tahtoa ja tunteita kehittävän harrastuksen synnyttämistä. Vaikka Soininen tunnusti uskonnon merkityksen siveellisyyden harrastuksen kehittämisessä, hän kuitenkin käytti ilman uskonnollisia termejä määriteltyä käsitettä ”siveellisyys”.⁶⁷

Herbartilainen empirismi ei miellyttänyt hegeliläis-konservatiivisen idealismin edustajia. Olai Wallin⁶⁸ kritisoi herbartilaista siveellisyyden hyvettä kasvatuksen tavoitteena.⁶⁹ Wallinille ihminen oli luotu jumalallinen olento, joka kuitenkin perinnäisen synnillisyytensä vuoksi tarvitsi tiukan ohjauksen kristilliseen ihmisyyteen. Wallinin käsitys oli sopusoinnussa konservatiivisen uushumanismin ihmispessimismin kanssa, kun taas herbartilainen Soininen luotti lapsen kykyyn ajatella, muodostaa käsitteitä ja valita oikeat ratkaisut.⁷⁰ Herbartilaisuuden näkökulma kasvatukseen oli kognitiivinen, ihmisen omaa ajattelua korostava, kun taas uushumanismi painotti perintötekijöitä ja oheiskasvattajien merkitystä. Myös tunteilla oli herbartilaisuudessa keskeisempi asema kuin uushumanismissa, joka piti tunteita ihmisen alemman, ei-henkisen kerroksen ilmiönä.⁷¹ Soinisen mukaan kasvatusta rakentui tiedon, tunteen ja tahdon varaan.⁷² Nämä seikat loivat pohjan eettisen kasvatuksen painotukselle herbartilaisuudessa.

Paitsi yliopistollisessa kasvatusopissa ja koulupedagogiikassa, myös yhteiskunnan kasvatusajattelussa yleisellä tasolla tapahtui muutos 1800-luvun lopun ja erityisesti 1900-luvun alkuvuosina. Juhani Tähtinen kuvaa tätä muutosta siirtymäksi uskonnollisesta maallisempaan kasvatusmoraliteettiin⁷³. Maallistuvaa kasvatusmoraliteettia määrittivät lääketieteellinen sekä psykologinen tietämys. Siinä kun lääketieteellinen kasvatusnormisto keskittyi lapsen fyysiseen hyvinvointiin, kehityspsykologinen kasvatustraditio painotti lapsen luontaista kehitystä ja yksilöllisyyttä ja sitä, että kasvatuksen tuli lähteä lapsesta käsin.⁷⁴

⁶⁷ Esim. Soininen 1908, 16-18, 104-105.

⁶⁸ Wallin vaikutti suuresti kansakoulun opetuskäytännön muotoutumiseen. Hänen teostaan *Kansakoulun yleinen kasvatus- ja opetusoppi* käytettiin seminaariopetuksessa vielä vuosisadan vaihteessa. Suutarinen 1992, 39.

⁶⁹ Wallinin mukaan ”korkeampaa siveellisyyden perikuvaa ei kuitenkaan löydy kuin Kristus...” Suutarinen 1992, 48.

⁷⁰ Suutarinen 1992, 53-54.

⁷¹ Soininen 1908, 79-80; Suutarinen 1992, 238-239.

⁷² Soininen 1908, 9-10. Sielun toiminta selitettiin nimenomaan tässä järjestyksessä: tieto herättää tunteen ja tunne puolestaan tahdon toimia oikein.

⁷³ Kasvatusmoraliteetilla Tähtinen tarkoittaa lastenhoito-oppaissa, aikakauslehdissä ym. ilmenevää tapaa perustella lapsenkasvatusohjeet ja kasvatuksen tavoitteet. Tähtinen 1992, 1-2.

⁷⁴ Tähtinen 1992, 116-139.

3. ETIIKANOPETUS USKONTOA KORVAAMAAN?

3.1. ”Elävää ja edistyvää siveyttä” – kulttuuriradikaalit ja uskonnon etiikanopetus

3.1.1. Prometheus –yhdistys

Kulttuuriradikaalien 1880-luvulla vauhtiin päässyt kristinuskokritiikki otti uusia muotoja 1900-luvun alkuun tultaessa. Nuorten radikaalien mielestä käsitys Jumalan absoluuttisesta hengestä tieteen, uskonnon, moraalien ja taiteen takana oli tyhjä ja ontto. Nuoret vastustivat perinteisen snellmanilais-hegeliläisen idealismin absoluuttisten arvojen rakennelmaa sekä kirkollisen uskonopin sovinnaisuutta, auktoriteettivaatimusta, dogmaattisuutta ja yliluonnollisuutta. Nuorten mielestä moraaliksi oli suhteellinen käsite, kansallista yhtenäisyyttä painottaneiden snellmanilais-hegeliläisten mielestä puolestaan absoluuttinen.⁷⁵ Myös poliittisesti nuori ruotsinkielinen radikaali älymystö suuntautui kirkkoa vastaan, sillä papiston sortokauteen ja laittomiin asevelvollisuuskutsuntoihin omaksuma myöntöväisyyssuunta herätti heissä katkeruutta.⁷⁶

Nämä mielipiteet kanavoituivat juuri ennen suurlakkoa perustetun radikaalin ylioppilasyhdistys Prometheusin toimintaan. Yhdistyksen taustalla olivat ”Raketen” -keskustelupiiri sekä kirjallistaiteellinen radikaali aikakauslehti Euterpe.⁷⁷ Yhdistyksen puheenjohtajaksi valittiin jo hyvin nuorella iällä kansainvälistäkin mainetta akateemisissa piireissä niittänyt sosiologi, antropologi ja filosofi Edvard Westermarck.⁷⁸

Prometheusin tarkoituksena oli taistella uskonnonvapauden puolesta, saada valistuksella aikaan vapaampi käsitys uskonnollisissa ja kirkollisissa kysymyksissä ja toimia sellaisten lakien poistamiseksi, jotka tekivät kansalaisoikeudet riippuvaisiksi uskonnollisesta vakaumuksesta. Prometheus -yhdistys sai nietscheläistä etiikkaa ja Ernst Haeckelin monismia ihailevan linjansa vuoksi kirkon- ja kristinuskonvastaisen leiman. Eräänä kohtana yhdistyksen säännöissä oli

⁷⁵ Nieminen 1951, 27

⁷⁶ Murtorinne 1977, 7.

⁷⁷ Mustelin 1963, 274-275. Mustelinin mukaan Prometheusista voidaan pitää suorastaan Euterpe -piirin jatkona, sillä useimmat Euterpen jäsenistä liittyivät uuteen yhdistykseen. Mustelin 1963, 287.

⁷⁸ Yhdistyksen johtomiehiä olivat Westermarckin lisäksi Rolf Lagerborg, Georg Schauman ja Gunnar Castrén. Muita merkittäviä jäseniä ja kokouksiin osallistujia olivat mm. Svante Dahlström, Edvard Järnström, Stefan Söderhjelm, Nino Runeberg, K.H. Wiik, Wilhelm Bolin, Yrjö Hirn ja Alma Söderhjelm. Myös vanha Thiodolf Rein oli usein kokouksissa mukana. Luoma 1967, 48.

pakollisen uskonnonopetuksen poistaminen kouluista, mihin kiinnittyivät myös yhdistysten jäsenten vaatimukset tunnustuksettoman etiikan opettamisesta.⁷⁹

Matti Luoman mukaan Edvard Westermarck ja Rolf Lagerborg olivat seuran keskeisimmät henkilöt, vaikka Westermarck akateemisen uransa vuoksi viettikin suuren osan yhdistyksen toiminta-ajasta ulkomailla.⁸⁰ Erityisesti Rolf Lagerborg oli noussut vuosisadan vaihteen kulttuurikeskustelussa näkyvimmäksi seksuaaliradikaalien ja kirkonvastaisten aatteiden yläluokkaiseksi edustajaksi Suomessa. Lagerborgille läheisiä 1880-luvun ”rajuilman” aatteita olivat naisemansipaatio, yksilön vapautuminen valtionkirkon tyranniasta sekä yhteiskunnalliset uudistukset, kuten yksikamarinen eduskunta ja yleinen äänioikeus.⁸¹ Lagerborg solmi tuomioistuinavioliiton⁸² neiti Elna Selinin kanssa vuonna 1903. Vaikka esiaviollisen suhteen julkinen tunnustaminen oikeussalissa oli osa Lagerborgin seksuaaliradikalismia, Jalavan mukaan Lagerborgille pääasia oli taistelu luterilaisen kirkon pakkojäsenyyttä ja pakollista kirkollista vihkimistä vastaan sekä siviiliavioliiton saaminen Suomeen.⁸³ Näihin tavoitteisiin kietoutuivat myöskin Lagerborgin näkemykset etiikanopetuksen tarpeellisuudesta.

3.1.2. Prometheuslaisten kristillisen moraalien kritiikki

Paitsi uskonnon dogmaattisuuteen ja yliluonnollisuuteen, prometheuslaiset kohdistivat uskontokritiikkinsä kristillisiin siveyskäsitteisiin ja moraalisiin. Westermarck viittasi esitelmänsä *Siveys ja kristinusko* (1907) johdannossa taustaan, joka oli pakottanut hänet tällaisen kirjaseen laatimisen. Westermarckin tarkoituksena oli kumota väitteet, joiden mukaan väitetty Suomessa lisääntyvä vallattomuus ja rikollisuus oli seurausta enenevästä epäuskosta ja joiden mukaan kristinusko ja luterilainen valtiokirkko muodostaisivat ainoan vahvan pohjan yhteiskuntajärjestyksen säilymiselle, siinä kun Prometheus -yhdistyksen ohjelman kaltaiset kannanotot saattaisivat kansan siveellisyyden todelliseen vaaraan.⁸⁴ Myös Lagerborg viittasi

⁷⁹ Prometheus-yhdistyksen säännöt, Prometheus, HKI 1905; Lagerborg 1942, 386; Tamminen 1967a, 42.

⁸⁰ Luoma 1967, 48. Westermarckin ja Lagerborgin merkityksestä yhdistyksessä kertoo vertauskuvallisesti se seikka, että seuran julkaisemat kaksi lentokirjasta olivat heidän tekemiään. ”Prometheus -yhdistyksen kirjasia” -nimikkeen alla ilmestyivät Westermarckin *Siveys ja kristinusko* sekä Lagerborgin *Kristinuskon opetusta vai maallista siveyskasvatusta*.

⁸¹ Jalava 1997, 31. Marja Jalavan pro gradu -tutkielma Rolf Lagerborgin seksuaaliradikalismista valaisee hyvin perusteellisesti Lagerborgin ajattelua yleensä ja sen sijoittumista 1800- ja 1900-lukujen vaihteen aatteelliseen ilmastoon.

⁸² Tuomioistuinavioliiton taustalla oli vuodelta 1734 peräisin oleva laki, jonka mukaan pariskunta voitiin toisen osapuolen kanteesta julistaa aviopariksi, jos he olivat syyllistyneet esiaviolliseen sukupuolisuhteeseen (salavuoteuteen). ”Tuomion” saaminen edellytti esiaviollisen suhteen tunnustamista oikeussalissa. Jalava 1997, 89-90.

⁸³ Jalava 1997, 89. Myös Ilmari Kiannon Helsingborgissa solmittu siviiliavioliitto kohahdutti aikalaisia. Jalava 1997, 92.

⁸⁴ Westermarck 1907, 1-3. Westermarckin *Siveys ja kristinusko* oli suppea esitys samasta aiheesta, josta hän tasan 30 vuotta myöhemmin kirjoitti laajan itsenäisen teoksen *Christianity and Morals*. Luoma 1967, 54

väitteisiin vapaa-ajattelijoiden vaikutuksesta suomalaisten siveelliseen rappioon ja huomautti, että olisi hyödyllistä tutkia, mikä osansa uskonnollisella moraalikasvatuksella oli tässä turmelluksessa.⁸⁵

Kristinuskon moraalikritiikki oli keskeinen osa Westermarckin tuotantoa. Suurteoksensa *The Origin and Development of Moral Ideas* (ilmestyi kahtena osana Lontoossa 1906/1908) kristinuskokriittisessä jälkiosassa Westermarck analysoi sosiaaliantropologisen aineiston avulla moraalin syntyä ja kehitystä ja esitti historiallisten esimerkkien kautta kristillisen moraalin epäkohtia.⁸⁶ Kristinuskon suhde sotaan, lapsenmurhaan, verikostoon, orjuuteen ja naisen asemaan olivat sukupuoli- ja avioliittomoraalin ohella teemoja, joihin Westermarck tukeutui kristinuskon moraalikritiikissään.⁸⁷ *Siveys ja kristinusko* -kirjassaan Westermarck päätyi kristillisen etiikan ongelmien (esimerkkeinä Westermarck tässä käytti sodan ja orjuuden hyväksymistä sekä laupeuden ulottamista vain oikeauskoisiin) tarkastelun kautta kahteen yleistävään johtopäätökseen:

”Toinen on, että se korkea ja jalo yleinen siveysperiaate, joka sisältyy kristinuskon yleismaailmalliseen rakkauskäskyyn, ei suinkaan ole ollut esteenä sellaisten mielipiteiden esiintymiselle, jotka mitä arveluttavimmin poikkeavat siitä, ja jotka samalla ovat mitä laajimmin vaikuttaneet ihmisten toimintatapoihin. Toinen seikka on, että samaa yleistä siveysperiaatetta ovat ei ainoastaan kannattaneet, vaan monesti myös johdonmukaisemmin soveltaneet yksityistapauksiin henkilöt, jotka eivät ole yhtyneet kristinuskon puhtaasti uskonnollisiin oppeihin.”⁸⁸

Prometheuksen piiri jakoi käsityksen raamatun 2000 vuotta vanhan moraalijärjestelmän sopimattomuudesta nykyajan yhteiskunnallisiin, kulttuurisiin ja taloudellisiin olosuhteisiin. Rolf Lagerborgin mielestä staattinen jumalkäsite etiikan perustana oli auttamatta vanhanaikainen, sillä nykyaikainen yhteiskunta vaati muutokseen valmista, ”elävää ja edistyvää siveyttä”.⁸⁹ Samaan henkeen aktiivinen prometheuslainen, maisteri Ernst Lampén kirjoitti pitävänsä kristinuskon etiikkaa ”ei vain epämukavana vaan mahdottomana nykyisessä pappis-porvarillisessa yhteiskunnassa, jossa kaikki on toisin kun Kristus tarkoitti”.⁹⁰

Westermarck kritisoi Jumalan käskyjen rikkomisesta aiheutuvaa pelkoa kristillis-siveellisen toiminnan vaikuttimena. Westermarck totesi, etteivät uskonnon tarjoama toivo palkkiosta tai pelko

⁸⁵ Lagerborg 1907, 1.

⁸⁶ Luoma 1967, 36-37.

⁸⁷ Luoma 1967, 37.

⁸⁸ Westermarck 1907, 11-18.

⁸⁹ Lagerborg 1907, 1-2.

⁹⁰ Lampén 1906b, 34.

rangaistuksesta tuonpuoleisessa ihmisen toiminnan vaikuttamina voineet edistää tekojen eettistä arvoa.⁹¹ Rangaistus ja palkkio tuonpuoleisessa olivat Westermarckin mukaan paitsi ulkoisia ja täten arveluttavia syitä eettiselle toiminnalle, myös niin kaukaisia asioita ihmisille, etteivät ne olleet tarpeeksi vahvoja ohjaamaan ihmisten valintoja tässä elämässä.⁹²

3.1.3. Etiikan ensisijaisuus uskontoon nähden

Uskonnosta irrotetusta etiikasta keskusteltiin älymystön piirissä 1800-luvun lopulla. Helmikuussa 1892 Filosofisen yhdistyksen kokouksessa käsiteltiin moraalin ja uskonnon välisiä suhteita yhdistyksen perustajan Th. Reinin⁹³ alustuksen ”Etiikan alkuperusteet” pohjalta. Reinin moraalifilosofia pohjautui utilitarismiin ja hän pitikin onnea moraalin kriteerinä sekä moraalia periaatteellisesti itsenäisenä uskontoon nähden: ”Siveellisyys voi pysyä pystyssä ilman uskontoa”. Nuori Edward Westermarck korosti radikaalissa puheenvuorossaan etiikan ensisijaisuutta uskontoon nähden, sekä kronologisesti että arvostavassa mielessä.⁹⁴

Etiikan irrottaminen uskonnosta antoi uuden ajan kulttuuriradikaaleille ja filosofeille moraalifilosofisen määrittelytehtävän. Jos etiikka ei ollut lähtökohtaisesti uskonnollista, niin mistä sen perusteet sitten olivat löydettävissä?

Edvard Westermarck tarttui tähän moraalin määrittelytehtävään tuotannossaan. Hänen teoksensa pyrkivät horjuttamaan uskoa kristillisen siveellisyyden ainutlaatuisuuteen, vahvistamaan käsityksiä moraalin suhteellisuudesta ja lisäämään ymmärrystä toisenlaisia moraalikäsitteitä kohtaan.⁹⁵ Westermarckin moraaliteorialla oli naturalistis-darvinistinen lähtökohta. Teoksessaan *The Origin and Development of Moral Ideas* Westermarck esitti, että moraaliset arvostelmat perustuvat tunteisiin. Moraalinen paheksunta on sukua kaunan, vihan ja koston tunteille, moraalinen hyväksyntä puolestaan esimerkiksi ystävällisyydelle ja kiitollisuudelle.⁹⁶ Pyyteettömyys (disinterestedness) ja puolueettomuus (impartiality) erottavat moraaliset tunteet muista tunteista.⁹⁷ Pyyteettömyyden ja puolueettomuuden tunteet pohjautuvat sympatiaan, lajinsäilyttämistä tukevaan

⁹¹ Westermarck 1907, 28-29.

⁹² Westermarck 1907, 30.

⁹³ Thiodolf Rein (1838-1919) toimi Helsingin yliopiston filosofian professorina, rehtorina ja sijaiskanslerina. Jussi Pikkusaaren mukaan hän edusti ”näkyvimmin, kauimmin ja arvovaltaisimmin” uskonnollista vapaamielisyyttä Suomessa. Pikkusaari 1998, 24.

⁹⁴ Luoma 1967,44-45.

⁹⁵ Nieminen 1951, 29.

⁹⁶ Westermarck 1906, 17-22; Luoma 1967, 32-33.

⁹⁷ Westermarck 1906, 101-103.

kykyyn eläytyä toisen yhteisön jäsenen asemaan. Historian aikana yhteisöjen koko on kasvanut ja samalla moraalisten tunteiden pohjana oleva sympatian tunne on laajentunut kattamaan lähipiirin ja perheen lisäksi yhä suuremman joukon ihmisiä.⁹⁸ Moraalinen edistys on siis biologis-sosiologis-historiallinen tosiasia ja moraalin luonne riippuu sen synty-yhteisöstä: ”...[s]ociety is the birthplace of the moral consciousness...”⁹⁹

Westermarckin emotivistinen ja subjektivistinen näkemys oli vastakohta teologiselle ilmoitusperäiselle moraaliteorialle. Teologit kritisoivat käsitystä moraalin yhteiskunta- ja aikasidonnaisuudesta ja pitivät sen eettisen relativismin sävyä epäilyttävänä.¹⁰⁰ Kasvatusopin professori Waldemar Ruin oli jo Euterpen piirin aikoihin paheksunut kulttuuriradikaalien individualismia. Ruin ei hyväksynyt objektiivisten arvojen ja yleisesti sitovien sääntöjen, ”kaiken, minkä yhteiskunta on pyhittänyt hyväksi tavaksi” epäilyä.¹⁰¹

Täydellisen uskonnonvapauden puuttumisen arvostelu sävytti prometheuslaisten kannanottoja. Westermarckin mukaan täydellinen uskonnonvapaus ei heikentäisi kansan siveyttä, kuten konservatiiviselta kristillisen moraalin erityisasemaa korostavalta suunnalta oli kommentoitu. Päinvastoin, uskonnonvapaus olisi etiikalle vahvempi tuki kuin uskontopakko, sillä tärkeimpien moraalikäsitteiden ja velvollisuudentunnon juuret olivat Westermarckin mukaan ihmisen henkisessä luonteessa.¹⁰²

Prometheuksen piirin vaikuttajien siveellisyyttä koskevista kirjoituksista kuului Nietzschen yli-ihmismoraalin vaikutus. Ernst Lampén kirjoitti: ”Uudet siveellisyyshanteet eivät vaadi ihmisiltä nöyryyttä aina maahan asti, vaan ne vaativat uljuutta ja rohkeutta.”¹⁰³ Erityisesti haluttiin hylätä kristinuskon käsitys lankeemuksesta ja turmeltuneisuudesta, joka keskitti huomion tuonpuoleiseen. Rohkean uuden ihmisen moraalikäsitteisiin ei enää kuuluisi toisen posken kääntäminen tai rangaistusten pelko. Kristinuskosta irrotettu etiikan ihanne keskittyi tämän maailman paremmaksi tekemiseen elämänilo ja uljuus avainsanoinaan.¹⁰⁴

---

⁹⁸ Westermarck 1906, 109-116.

⁹⁹ Westermarck 1906, 117.

¹⁰⁰ Luoma 1967, 43.

¹⁰¹ Jalava 1997, 82.

¹⁰² Westermarck 1907, 32-36.

¹⁰³ Lampén 1906a, 7.

¹⁰⁴ Lampén 1906a, 6; Lagerborg 1907, 3.

3.1.4. Maallista moraalikasvatusta?

Kulttuuriradikaalien prometheuslaisten vaatimus ottaa uskonnoton etiikanopetus oppiaineeksi kouluihin pohjasi heidän kristinuskosta poikkeavaan käsitykseensä moraalin perustasta sekä täydellisen uskonnonvapaustavoitteeseen sisältyvään uskonnonopetuksen lopettamisvaatimukseen.

Uskonnonopetuksesta keskusteltiin useissa Prometheuksen kokouksissa. Seuran luonteesta johtuen kritiikin kärki kohdistui voittopuolisesti oppikoulun opetukseen, kun taas työväenliike keskittyi uskonnonopetuskritiikissään kansakouluun.¹⁰⁵ Uskonnonopetusta kritisoi muun muassa sen yhteensopimattomuudesta muiden oppiaineiden ja luonnontieteen saavutusten kanssa. Eriyisen kärkevästi raamattuun pohjautuvaa etiikanopetusta vastaan hyökkäsi Ernst Lampén. Hänen mukaansa uskonnonopetuksen opinkappaleet eivät kestä ”järjen, kokemuksen eikä historiallisen tutkimuksen tarkastelua”.¹⁰⁶ Rolf Lagerborg ehdotti kouluissa opetettavaksi siveyshistoria -nimistä oppiainetta, jonka avulla oli kitkettävä pois uskonnollista taikauskoa ja opetettava kristinuskon käsityksiä kreikkalaisen mytologian tavoin.¹⁰⁷

Prometheus -yhdistyksen kokouksessa maaliskuussa 1906 päätettiin lähettää koulukomitealle kirjelmä, jossa pyydettiin komiteaa anomaan hallitukselta tunnustuksellisen opetuksen poistamista niin kansa- kuin oppikouluistakin. Varmuuden vuoksi yhdistys teki myös toisen ehdotuksen, jonka mukaan uskonnon olisi oltava valinnainen oppiaine ja sellaisenakin luonteeltaan objektiivista ja historiallista.¹⁰⁸ Prometheuksen kirjelmä ei koulukomiteassa aiheuttanut toimenpiteitä.¹⁰⁹

Prometheuksen kirjelmä muistutti Kalevi Tammisen mukaan Saksan Bremenin opettajien edellisenä vuonna laatimaa uskonnonopetuksen poistamista vaativaa muistiota ”Religionsunterricht oder nicht?”. Sen mukaan uskonto oli tehtävä yksityisasiaksi, eikä valtion tehtäviin kuulunut uskonnonopetuksen antaminen vaan ainoastaan siveellinen kasvatus. Lausunto pohjautui monismiin ja kehitysoppiin ja se katsoi moraalikäsitteiden ja periaatteiden olevan riippumattomia ”metafyysis-dogmaattisista” katsomuksista. Lausunnossa ilmaistiin sympatiaa nietzscheläistä etiikkaa kohtaan ja annettiin suositus etiikanopetuksen antamisesta. Tammisen mukaan ilmaisullisistakin

¹⁰⁵ Tamminen 1967a, 42.

¹⁰⁶ Lampén 1906b, 85-86. Paavo Virkkunen vastasi Lampénille: ”Maisteri Lampénin kirjoitus on kokonaisuudessaan ”viheliäisintä humbuugia” mitä meillä milloinkaan on kouluasioista kirjoitettu.” Virkkunen 1906, 40.

¹⁰⁷ Lagerborg 1907, passim.

¹⁰⁸ ”Uskonnonopetus kouluissamme”, 1-6.

¹⁰⁹ Tamminen 1967a, 43.

yhtäläisyyksistä voi olettaa Bremenin opettajien muistion olleen Prometheuksen lähteenä, seurattiinhan yhdistyksen piirissä muutenkin tarkoin saksalaista esikuvia.¹¹⁰

Epäsuorasti etiikanopetuksen opettamista kouluissa ehdotti Ernst Lampén. Koulukasvatuksen oli hänen mukaansa kyettävä luomaan uusia eettisiä ihanteita. Tämä onnistuisi uskonnosta irrotetun sisällöllisesti mielekkäämmän ja metodisesti tehokkaamman eettisen kasvatuksen avulla. Esimerkkinä tällaisesta Lampén käytti ranskalaisen moraalikasvatusoppaan vertausta tappelevasta kissajoukkiosta, jonka avulla voitaisiin Lampénin mukaan tehokkaasti selvittää nykyajan eettisiä vaatimuksia oppilaille.¹¹¹

Ensimmäisen varsinaisen ehdotuksen tunnustuksettomasta etiikanopetuksesta Suomessa lausui julki Rolf Lagerborg esitelmöidessään 23.3.1907 Prometheus -yhdistyksen kokouksessa aiheesta ”Kristendomsundervisning eller värdslig moraluppfostran? Esitelmä julkaistiin suomeksi nimellä ”Kristinuskon opetusta vai maallista siveyskasvatusta?”

Lagerborg viittasi esitelmänsä alussa yleiseen suomalaisten siveelliseen tasoon kohdistuneeseen pettymykseen ja huomautti olevan hyödyllistä tutkia sitä, kuinka väitettyä turmellusta voitaisiin parantaa kristinuskosta riippumattomalla etiikanopetuksella.¹¹² Etiikan opettamisen varaaminen uskonnon asiaksi oli Lagerborgin mielestä sopimatonta, sillä mahdollisuuksia moraalisen ryhdin opettelemiseen oli kouluelämä täynnä: etiikanopetusta lapsi omaksuisi myös koulun hengestä, yhteiselämän vaatimuksista, tovereiden huomioonottamisesta ja tunteita herättävistä historian tarinoista.¹¹³

Lagerborgin uskonnonopetuksen tilalle ehdottama etiikanopetus pohjautui ajatukseen yhteiskunnan hyvän ensisijaisuudesta yksilön moraalisen toiminnan ohjaajana. Juuri yhteiskunnalliset tosiseikat ja olosuhteet valaisisivat etiikan sisällystä. Lagerborgin mukaan etiikanopetuksen olisi teroitettava oppilaille, mitä yhteiskunta säilyäkseen ja edistyäkseen vaatii jäseniltään. Näin moraaliauktoriteettina eivät enää toimisi Jumalan käskyt, vaan yhteiskunnan vaatimukset.

---

¹¹⁰ Tamminen 1967a, 43-44.

¹¹¹ Esimerkki tähtää tappamisen vääryyden osoittamiseen: tarina kertoo suurelle kentälle tappelemaan ja toisiaan teurastamaan kokoontuneista kissoista. Kysymys kuuluu, eikä moista pidettäisi eläimellisenä ja katalana. Esimerkki kehottaa pohtimaan, miksi sitten ihmisten kokoontumista samalla lailla tappelemaan pidetään hyväksyttävänä? Lampén 1906a, 2.

¹¹² Lagerborg 1907, 1. Jo neljä vuotta aiemmin Lagerborg oli painottanut etiikan opetuksen tärkeyttä Euterpe -lehden artikkelissaan ”Etik – ett skolans undervisningsämne?”. Euterpe 1903, 389-393.

¹¹³ Lagerborg 1907, 10.

Etiikanopetustunneilla Lagerborg toivoi käsiteltävän muun muassa sitä, kuinka yhteiskunta toimii, minkälaisia oikeuksia ja velvollisuuksia se jäsenilleen osoittaa, kuinka se heitä muovaa ja minkälaisia uhrauksia se heiltä vaatii ja mikä vaikutus yksilön toiminnalla on yhteiskunnan muihin jäseniin.¹¹⁴

Etiikanopetuksen oli noudatettava varovaisuutta ja oltava aidosti puolueetonta niin oppilaille välitettävän moraalikäsitelmän kuin tietojenkin suhteen. Lagerborgille puolueettomuus merkitsi uskonnollista neutraalisuutta - etiikan sitomista yhteiskuntaan hän ei käsittänyt puolueelliseksi. Lagerborgin mukaan yksilö oli jotain vain yhteiskunnallisena tekijänä, sillä inhimillisten ihanteiden edellytykset olivat yhteiskunnassa.¹¹⁵

Lagerborg oli koko lukuvuoden 1907-1908 poissa seuran kokouksista radikaalin vaatimuksensa johdosta.¹¹⁶ Lagerborgin omien sanojen mukaan ”esitelmä aiheutti sotahuudon kirkollismielisten leirissä”.¹¹⁷

3.2. ”Solidaarisuuden ja yhteistunnon aatteet” – sosialistien näkemys etiikanopetuksesta

3.2.1. Suomen työväenliike omaksuu kristinuskonvastaisuuden

Suomen henkistä ilmastoja 1880-luvulla ravistellut murros syveni entisestään, kun suomalainen työväenliike omaksui marxilaisen uskontokriittisen ideologian vuosisadan vaihteessa. Koska kristillisillä käsityksillä oli suuri painoarvo kansan mielissä, sosialistimielisen työväenliikkeen etujoukko varoi alkuaikoina sosialismin kristinuskonvastaisuuden korostamista. Päinvastoin 1800-luvun lopulla tähdennettiin kristillisen etiikan yhteensopivuutta sosialismin kanssa ja huomautettiin, että kirkko oli poikennut aidosta kristinuskosta.¹¹⁸

Kirkon- ja kristinuskonvastaisten käsitysten leviämiseen oli Hannu Soikkasen mukaan syynä sosialismin muotoutuminen yhtenäisemmäksi maailmakatsomukselliseksi opiksi, ulkomailta saadut vaikutteet sekä 1880-luvun liberaaliset ja ateistiset virtaukset, jotka levisivät sivistyneistön piiristä

---

¹¹⁴ Lagerborg 1907, 11.

¹¹⁵ Lagerborg 1907, 11.

¹¹⁶ Luoma 1967, 52.

¹¹⁷ Lagerborg 1942, 339.

¹¹⁸ Soikkanen, 143-145.

työväestön keskuuteen.¹¹⁹ Vuosi 1899 oli eräänlainen taitekohta, jonka jälkeen julkisuuteen tuli myös selkeän uskonnonvastaisia kannanottoja. Näistä esimerkkinä Soikkanen mainitsee Taavi Tainion ”Työmiehen katkismuksen”, joka esitti uskonnon olevan ihmisten omista tarpeista syntynyt luomus.¹²⁰

Forssan puoluekokouksessa 1903 oli tarkoitus hyväksyä työväenliikkeelle yhä tiukemmin marxilaisen sosialismin mukainen ohjelma. Ohjelman viides, uskontoa ja kirkkoa käsittelevä pykälä oli ainoa, joka aiheutti laajaa erimielisyyttä. Kirkonvastainen asennoituminen ei ollut lyönyt itseään läpi varsinkaan Suomen maaseudulla, mistä kertoivat paikallisyhdistysten vastalauseet uskontopykälään. Liikkeen sisällä myös pelättiin uskontopykälän aiheuttavan hajaannusta. Forssan kokouksen johtavien henkilöiden, Eetu Salinin ja Yrjö Mäkelinin, määrätietoinen toiminta kuitenkin mursi opposition ja niin Suomen sosialidemokraattinen puolueen nimen ottanut työväenpuolue omaksui avoimen kirkonvastaiset tunnukset.¹²¹ Kokonaisuudessaan puolueohjelman 5. kohta kuului: ”Uskonto on julistettava yksityisasiaksi. Kirkko on erotettava valtiosta ja kirkolliset sekä uskonnolliset yhdyskunnat katsottava yksityisiksi yhdistyksiksi, jotka itse järjestävät sisäiset asiansa. Uskonnonopetus on poistettava kouluista.”¹²² Kokouksen jälkeen aloitettiin työväenlehdissä mielipidemuokkaus kenttävien asenteiden muuttamiseksi suosiollisiksi uskontopykälälle.¹²³

Kirkollisten traditioiden periaatteellisesta vastustuksesta ja sosialistisesta tulevaisuuden yhteiskunnan vapaan rakkauden ideaalista huolimatta suomalaisessa työväenliikkeessä, erityisesti sosialidemokraattisen naisliiton piirissä, vastustettiin radikaalin älymystön vapaan rakkauden aatteita, sillä ne jättäisivät naiset ja lapset edelleen heikkoon ja turvattomaan asemaan.¹²⁴ Uskonnonvapausvaatimusten keskeinen sosiaalisia ja taloudellisia suhteita säätelevä sisältö, siviiliavioliitto, jäi myöskin tavalliselle työväestölle vieraaksi. Suosituin tapa vastustaa kirkollista perinnettä työväen keskuudessa oli ilmoittaa lehdessä ”omantunnon avioliitosta”, jollaisen muun muassa Kansan Lehden toimittaja Väinö Jokinen solmi Tampereen työväenyhdistyksen naisosaston puheenjohtajan Alma Melanderin kanssa.¹²⁵ Tällaiset liitot jäivät kuitenkin Markkolan mukaan

¹¹⁹ Näiden kulttuuriradikaalien aatteiden välittäjinä työväenliikkeeseen toimivat Matti Kurikka, A. B. Mäkelä ja A. F. Tanner. Soikkanen 1961, 149-151.

¹²⁰ Soikkanen 1961, 153.

¹²¹ Soikkanen 1961, 155-157.

¹²² Sosialidemokraattisen puolueen ohjelma. Hyväksytty Forssan puoluekokouksessa 17-20.8.1903. Borg 1965, 31-36, dokumentti 4.

¹²³ Soikkanen 1961, 155-157.

¹²⁴ Nieminen 1951, 253-254; Jalava 1997, 93-94.

¹²⁵ Markkola 1994, 65-67; Jalava 1997, 92.

yksittäistapauksiksi ja vallitsevat ajattelutavat sekä sosiaalinen painostus saivat työväestön noudattamaan kirkollista avioliittokäytäntöä.¹²⁶

3.2.2. ”Kärsiville viihdytystä ja lohdutusta” – sosialistien kristillisen moraalien kritiikki

Sosialistien suhtautuminen kristilliseen etiikkaan ei ollut yhtä yksioikoista kuin Prometheuksen piirin kulttuuriradikaalien. Sosialidemokraatit suuntasivat kritiikkinsä kristillisen moraalikäsitteen käyttöön hallitsevan luokan etujen valvomisessa.¹²⁷ Sosialidemokraattien kansanedustaja ja puolueen naisliiton keskeinen henkilö Hilja Pärssinen syytti kirkkoa moraalittomuudesta, kun se takoi kansan mieliin jopa pappien keskuudessa erimielisyyttä herättäviä oppeja, sillä ”sokean uskon hallitsemaa kansaa on helppo pitää aisoissa ja orjuuttaa”.¹²⁸ Samansuuntaisia ajatuksia esitti Julius Ailio kirjassaan *Sosialismin suhde kouluun*. Kristillisestä siveellisyydestä oli Ailion mukaan tehty universaalinen, kyseenalaistamaton normi tarkoituksella, sillä se pönkitti vallitsevaa yhteiskuntajärjestelmää ja tarjosi ”kärsiville viihdytystä ja lohdutusta”.¹²⁹ Soikkasen mukaan Työmiehen artikkeleissa alkoi jo ennen suurlakkoa esiintyä se aito marxilainen käsitys, että koko silloinen yhteiskunta oli epäsiiveellinen ja moraalisesti väärä.¹³⁰

Erityisen kovan tuomion vallitsevan yhteiskuntajärjestyksen siveysolot saivat Hilja Pärssiseltä, joka arvosteli miehiin ja naisiin, omistavaan luokkaan ja köyhälistöön eri tavalla suhtautuvaa moraalinnormistoa. Pärssisen mukaan työläiset eivät kuitenkaan eettisissä kysymyksissä voineet omaksua parempiosaiten, siis porvarillisen kristillissosiaalisten (nais)järjestöjen ajatusmalleja. Pärssisen mielestä ne keskittyivät kaunopuheisesti moraalisuuden ja naisen puhtauden vaatimiseen, eivätkä ottaneet huomioon yhteiskunnallis-taloudellisia oloja, jotka ajoivat köyhälistön tyttäret moraalittomuuteen.¹³¹

Kristillisiä moraalinnormeja arvosteltiin työväenliikkeen keskuudessa siis ennemminkin niiden *sovelluksesta ja käytöstä* kuin niiden siveellisestä sisällöstä. Kristillisten nöyryyden, rakkauden ja rauhan arvojen tilalle tosin esitettiin luokkataistelua, luokkavihaa ja luokkatunnetta, mutta näitä sovellettaisiin kapitalisteihin matkalla kohti siiveellisempää, ts. sosialistista yhteiskuntaa. Kristilliset

¹²⁶ Markkola 1994, 67. Toisaalta työväenliikkeen tunnetuin seksuaaliradikaali A. F. Tanner piti omantunnonavioliittoakin tarpeettomana ja julisti parisuhteen olevan täysin asianosaisten oma asia. Jalava 1997, 92.

¹²⁷ Soikkanen 1961, 95.

¹²⁸ Pärssinen 1908, 7. Pärssinen oli kansanedustajana vuoteen 1918 ja toimi sodan aikana kansanvaltuuskunnassa. Sodan jälkeisen vankeuden jälkeen hän toimi politiikassa aina kuolemaansa saakka. Asikainen 1994, 5.

¹²⁹ Ailio 1907, 15-17.

¹³⁰ Soikkanen 1961, 96.

¹³¹ Asikainen 1994, 51; Nieminen 1951, 253-254.

siveysideaalit, kuten lähimmäisenrakkkaus haluttiin säilyttää ryhmän keskeisinä. Kritiikin terävin kärki oli siis suunnattu kristillisen etiikan aitoa toteutumattomuutta kohtaan.¹³²

3.2.3. Marxilainen käsitys etiikan perustasta ja sisällöstä

Joskin työväenliikkeessä arvostettiin kristillisen etiikan sisältöä, sen universaalisuus ja yleispätevyys tyrmättiin. Vallankumouksellisen marxilaisuuden aatesisältöön kuului käsitys moraalisten normien suhteellisuudesta: kaikki sosiaaliset normit riippuivat oman aikansa poliittisista ja taloudellisista tarkoituksenmukaisuusnäkökohdista. Marxilaisen käsityksen leviäminen 1800-luvun lopulla johti myös suomalaisessa työväenliikkeessä moraalien suhteellisuusajatuksen esiintuloon.¹³³

Pienoistutkielmassaan *Piirteitä siveyskäsitteiden kehityksestä Letourneau - Ellen Keyn mukaan*. Yrjö Sirola muistutti moraalisanan *tapaan* (mores) viittaavasta etymologiasta.¹³⁴ Moraalikäsitteet eivät Sirolan mukaan olleet korkeamman ilmoituksen antamia muuttumattomina lakeja vaan ne olivat kehittyneet alhaisimmista itsetiedottomista eläinvaistoista historian kuluessa. Julius Ailio totesi samalta pohjalta, ettei ole enää mitään ehdotonta, aina ja kaikissa oloissa pätevää moraalilakia vaan siveellisyyden sisällys on kunkin yhteiskunnan jäsenten keskinäisten suhteiden sääntöjen summa, joka muuttuu ajan kuluessa.¹³⁵ Sosialidemokraatit siis johtivat moraalikäsitteensä yleisinhimillisestä perustasta ja kulloisenkin yhteiskuntaelämän tarpeista. Näin myös suomalainen luterilaisen kirkon auktoriteettiin nojaava 1800-luvulla muuttumattomalta vaikuttanut sosiaalinen normisto saatettiin kyseenalaistaa. Sortovuodet vahvistivat käsitystä moraalienormien suhteellisuudesta, sillä epävakaisissa oloissa moraalienormien koettiin olevan ristiriitaisia¹³⁶.

Sosialidemokraattinen toimittaja Väinö Jokinen otti kantaa etiikan alkuperän määrittelyyn kirjassaan *Uskonto yksityisasiaksi*. Hänen mukaansa kristillisen käsityksen eettisen vastuun piiri ulottui vain jumalaan ja yksittäisiin lähimmäisiin, kun taas nykyaika vaati piirin ulottamista koskemaan myös yhteiskunnallisia, taloudellisia, kansallisia ja yleisinhimillisiä velvollisuuksia.¹³⁷ Sosialistisella moraalikäsitteellä oli kuitenkin Jokisen mukaan jotain yhteistä kristillisen

¹³² Soikkanen 1961, 95.

¹³³ Soikkanen 1961, 93-94.

¹³⁴ Sirola 1905, 3.

¹³⁵ Ailio 1907, 19.

¹³⁶ Soikkanen 1961, 94.

¹³⁷ Jokinen 1906, 72.

käsityksen kanssa; yhdistävä tekijä oli kärsivän kansanluokan ihanne.¹³⁸ Kulttuuriradikaalien tavoin sosialistit hylkäsivät rangaistukset ja palkkiot tuonpuoleisessa tekojen motiiveina. Esimerkiksi Sirolan mukaan tekojen eettistä arvoa oli arvioitava seurausetiikan näkökulmasta. Hän siteerasi 1800-luvun utilitaristeja kirjoittaessaan ”todellisen siveysopin muuttumattoman käskyn” olevan: ”suurin mahdollinen onni mahdollisimman suurella määrällä ihmisiä”.¹³⁹

Sosialistit ja Prometheuksen piiri toivat suomalaisessa yhteiskunnassa pitkään ja laajalti vallinneen kristillisen käsityksen rinnalle vaihtoehtoisen näkemyksen moraalien perustasta. Vaikka työväenliike ja kulttuuriradikaalit lähtivät kritisoimaan kristillistä etiikkaa ja etsimään toisenlaista moraalikäsitystä eri lähtökohdista ja motiiveista käsin, heidän kannanotoissaan oli myös paljon yhteistä. Erityisesti nämä ryhmät jakoivat käsityksen moraalien suhteellisuudesta ja eettisten normien kiinnittymisestä kulloiseenkin yhteiskunnalliseen tilanteeseen – käsitys, jota kritisoitiin sen relativistisuuden vuoksi. Myös usko tämän puoleisen maailman paremmaksi tekemisen moraaliseen arvoon tuonpuoleisen autuuden odottamisen sijaan oli yhteistä sosialistien ja Prometheuksen piirin moraalikäsitksille. Sosialisteilla tämä kanavoitui luokkataistelun arvoihin, kulttuuriradikaaleilla puolestaan nietzscheläisen etiikan julistukseen.

3.2.4. Etiikkaa ja yhteiskuntaoppia uskonnon sijaan

Kuten prometheuslaisilla, myös sosialidemokraateilla etiikanopetusehdotuksen taustalla oli vaatimus uskonnonopetuksen lopettamisesta. Tämä vaatimus ilmaistiin Forssan puoluekokouksessa 1903 ja siitä tuli keskeinen osa sosiaalidemokraattisen puolueen ohjelmaa. Vaatimuksesta ei kokouksessa kuitenkaan oltu yksimielisiä: jotkut kannattivat vain dogmaattisen opetuksen poistamista. Yleensäkin uskonnonopetuskritiikin kärki kohdistui uskonnonopetuksen dogmaattiseen luonteeseen ja ”ulkoa pänttäämiseen”.¹⁴⁰ Edellä mainittu sosialidemokraattien myötämielisyys kristillistä etiikkaa kohtaan tuli esille Forssan kokouksen kannanotoissa. Kokouksessa muun muassa todettiin myös sosialismin perustuvan kristinuskon arvoihin eli tasa-arvoisuuteen, veljeyteen ja rakkauteen, minkä vuoksi myös uskontoa olisi koulussa opetettava.¹⁴¹

¹³⁸ Jokinen 1906, 21-22.

¹³⁹ Sirola 1905, 20.

¹⁴⁰ Esimerkiksi Hilja Pärssinen kritisoi ulkolukua ja väitti dogmien opettelun sammuttavan lapsen sielussa asuvan ehkä voimakkaankin oikeuden tunnon. Pärssinen 1908, 16-17.

¹⁴¹ Tamminen 1967a, 36; Soikkanen 1961, 156.

Forssan puoluekokouksen ohjelmavaliokunta pohti uskonnonopetusta korvaavaa oppiainetta, joksi ehdotettiin ”Kristuksen yksinkertaisen rakkauden oppia”.¹⁴² Tällaiseen opetukseen käytettäisiin tunti viikossa ja säästynyt aika varattaisiin yhteiskuntaoppiin, jossa käsiteltäisiin yhteiskunnan eettillisiä kysymyksiä sosialismin pohjalta. Ehdotuksessa oli nähtävissä tolstoilaisen kristillissiveellisuuden vaikutusta. Valiokunnan ehdotusta lähimmäisenrakkauden opettamisesta ei kuitenkaan hyväksytty.¹⁴³

Suurlakko kärjisti sosialidemokraattien radikaalisuutta myös uskonnonopetuskysymyksessä. Erityisesti nuorisoliiton piirissä vaadittiin äänekkäästi kirkollisen uskonnonopetuksen poistamista, sillä sen katsottiin olevan ristiriidassa tieteellisten totuuksien kanssa ja tukevan porvariston valtaa.¹⁴⁴ Lähestyvät ensimmäiset eduskuntavaalit tekivät uskonnonopetusteemasta aran. Oulun puoluekokouksessa 1906 vaaliohjelmaan ehdotettiin vaatimusta tunnustuksellisen uskonnonopetuksen poistamisesta, mutta varovaisuussyistä ehdotus jätettiin kuitenkin pois. Vaaliohjelmaan liitettiin kuitenkin maininta kouluopetuksen järjestämisestä ”käytännöllistä elämää ja ajan vaatimusta vastaavalle kannalle”, millä lienee viitattu dogmaattisen uskonnonopetuksen poistoon ja nykyaikaisten moraaliteemojen käsittelyn tarpeeseen koulussa.¹⁴⁵

Uskonnonopetuksen täydellistä poistamista vaatineet sosialidemokraatit tunnustivat siis etiikan tärkeyden koulukasvatukselle. Heidän mielestään kasvatustyö ei kuitenkaan tarvinnut tuekseen uskonnonopetusta, vaan sen tehtävän ottaisi tunnustukseton etiikanopetus. Hilja Pärssisen mielestä uskonnonopetus olisi korvattava etiikalla ja yhteiskuntaopilla, sillä ”opetuksen arvo vaatii, että opetettavan aineen sisällön on oltava totta”. Etiikanopetuksen avulla voitaisiin kasvattaa lapsissa halua edistää lähimmäisten onnea tässä elämässä ja tehdä hyvää hyvän itsensä tähden, ei taivas-helvetti-uskon varjolla.¹⁴⁶

Väinö Jokinen esitti uskonnon korvaamista moraaliopetuksella ja uskonnon historialla. Jokisen suunnitelmissa etiikanopetus perustui marxilaiseen moraalikäsitelyyn. Hänen mielestään eettisten normien johtaminen ihmisluonnon yhteisistä perusteista ja yhteiskuntaelämän tarpeista toimisi koulussa ja sopisi yhteen tieteen opetusten kanssa.¹⁴⁷ Toisaalta tunnustukseton etiikanopetuksen

¹⁴² Soikkanen 1961, 156.

¹⁴³ Tamminen 1967a, 36; Soikkanen 1961, 156.

¹⁴⁴ Tamminen 1967a, 37; Soikkanen 1961, 296-305.

¹⁴⁵ Tamminen 1967a, 38. Vaalitaistelun yhteydessä vaadittiin uskonnonopetuksen poistamista, mutta asiaa lievennettiin tosikristillisyyden edistämiseksi. Soikkanen 1961, 310-312.

¹⁴⁶ Pärssinen 1908, 3, 11, 18.

¹⁴⁷ Jokinen 1906, 67, 73.

kannattajat toivat esille kristillisen moraalin sisällön arvon. Julius Ailion mukaan uskonnonopetuksen lakkauttaminen mahdollistaisi kristinuskon opin väärentämättömän eettisen sisällön siirtämisen etiikanopetukseen.¹⁴⁸

Pärssinen painotti etiikanopetusvaatimuksissaan kasvavan nuorison tietoiseen eettisyyteen pyrkimisen tärkeyttä ihmiskunnan onnen ja edelleen kehittyvän ihmisyyden takeena. Etiikanopetuksen tulisi kuitenkin ottaa huomioon se, että eettisyyden mitat muuttuvat ja moraalikäsitteet kehittyvät, eikä vanhoja arvoja pidä tyrkyttää oppilaille itsestään selvyyksinä. Etiikanopetuksen oli oman ajan ihanteiden lisäksi opetettava oppilaille arvostelukykyä ja totuuden halua, jotka kannustaisivat heidät ”vielä korkeampia siveyskäsitteitä, ehkä vielä tuntemattomia, kohti”. Tässä yhteydessä Pärssinen syytti kristillistä etiikkaa käännytyksestä ja suvaitsemattomuudesta. Hän korosti uskonnoton etiikanopetuksen tähtäävän havainnollisuuteen ja omatunnon herättämiseen, kun taas uskonnonopetus johti usein eettisten normien ulkokohtaiseen omaksumiseen ja kaksinaismoraaliin.¹⁴⁹

Sisällissodan aikana Suomen kansanvaltuuskunta noudatti vuosisadan alussa muotoutunutta sosialistien käsitystä uskonnon- ja etiikanopetuksesta. Julistuksessaan ”Koulujen vapautuksesta” kansanvaltuuskunta ilmoitti seuraavaa: ”Uudessa koulussa lakkaa uskonnon nimessä harjoitettu Mooseksen aikuisten käskyjen ja harhaluulojen opettaminen ehdottomina totuuksina. Sen sijaan sisällytetään koulun ohjelmaan yhteiskuntatieteisiin perustuva siveysoppi.”¹⁵⁰

4. MORAALIKASVATUSAATE LEVIÄÄ PEDAGOGIEN KESKUUTEEN

4.1. Pedagogit ja kansan moraalin kohentamisen haaste

Vuosisadan vaihteen moraaliongelmien, kuten prostituutioon, alkoholinkäyttöön, aviottomin lasten ja äitien asemaan sekä nuorisorikollisuuden kasvuun puututtiin 1900-luvun alussa monella taholla. Valtiopäivillä tehtiin aloitteita ohjesääntöisen prostituution lakkauttamiseksi, suojelemaan korottamiseksi, seksuaalirikosten rangaistuksien koventamiseksi sekä turvakotien perustamiseksi

---

¹⁴⁸ Ailio 1907, 24.

¹⁴⁹ Pärssinen 1908, 11-12. Pärssinen pysyi samoilla linjoilla toimiessaan vuonna 1918 kansanvaltuuskunnan kouluneuvostossa, jossa hän esitti uskonnonopetuksen sijaan koulujen opetusaineeksi yhteiskuntatietoon perustuvaa etiikanopetusta. Kena 1979, 54-58; Reijonen 1980, 139.

¹⁵⁰ Suomen kansanvaltuuskunnan tiedonantaja 4.2. 1918, Koulun vapautuksesta.

yksinäisille äideille lapsenmurhien estämiseksi.¹⁵¹ Raittiusliike eli huippukauttaan juuri 1900-luvun alkuvuosina ja usean puolueen ohjelmassa oli täydellisen kieltolain aikaansaaminen.¹⁵² Nuorisorikollisuuden kasvuun puuttui vuonna 1902 perustettu suojelukasvatuskomitea, jonka tehtävänä oli järjestää alaikäisten lainrikkojien ja pahantapaisten asioita.¹⁵³

Heikkomielisyyden ja -lahjaisuuden ajateltiin olevan huonon perimän aiheuttamia syitä siveelliseen vajavuuteen. Pahantapaisuudessa katsottiin taas olevan kyse siitä, ettei pahantapainen ollut omaksunut entisten polvien siveellistä pääomaa. Molemmissa tapauksissa kasvatuksen merkitys nähtiin keskeisenä poikkeavien lasten aiheuttamien ongelmien ehkäisemiseksi. Koulun kasvattavan vaikutuksen ulkopuolelle sulkemisen sijaan yhteiskunta alkoi 1900-luvun alussa järjestää erityishuomiota vaativille oppilaille erilaisia kasvatustuotoja. Näitä olivat laitoshoido (tosin laitos- ja perhekasvatuksen eduista ja haitoista käytiin vilkasta keskustelua) sekä kouluihin järjestetyt apuluokat tai erilliset apukoulut.¹⁵⁴ Seuraavassa keskityn yleisestä kansakoulua koskevaan moraalikasvatuskeskusteluun.

Pedagogien käsitys oman aikansa moraalista haastavuudesta oli vahva: ” [a]ikamme elämä jo varhain, usein jo lapsuusiällä panee ihmisen pahimmillekin siveellisille vaaroille alttiiksi, ja joka mutkikkaine oloineen vaatii itsekultakin entistä terävämpää siveellistä huomio- ja arvostelukykä, moraalista ryhdistä puhumattakaan...”¹⁵⁵ Aikalaispedagogit näkivät 1900-luvun alun suurten kulttuuristen, yhteiskunnallisten ja taloudellisten mullistusten aikana. A. R. Rosenqvistin mukaan tämä tieteen kehityksen, maailmansodan, sortovuosien ja kulttuurimaailman muutosten aiheuttama kuohunta aiheutti ”sekasortoa myös henkisen elämän alalla”. Epävarmuus ja siveellinen horjunta tunkeutuivat monelta taholta myös nuorten elämään muun muassa sanomalehtien ja kirjallisuuden

¹⁵¹ Suojelusikäasiasta ks. Ala, Juha, *Suomi-neito ja suojelusikä: sortovuosien psykohistoriaa*. Gaudeamus, Helsinki 1999; turvakotihankkeesta ks. Markkola 2002, 234-235, 252-253; lapsenmurhakysymyksestä ks. esim. Tuija Hietikon pro gradu *Lapsenmurharikokset valtiopäiväkeskustelussa Suomessa 1907-1970*. Tampereen yliopisto 2003.

¹⁵² Puolueohjelmista ks. Borg 1965, 33 (SDP); 53 (Suomalainen puolue); 62 (Nuorsuomalainen puolue); 80 (Maalaisliitto). Raittiusliikkeestä ks. esim. Sulkunen, Irma, *Raittius kansalaisuskontona: raittiusliike ja järjestäytyminen 1870-luvulta suurlakon jälkeisiin vuosiin*. Suomen historiallinen seura, Helsinki 1986.

¹⁵³ Suojelukasvatuksesta ks. Panu Pulma, *Kerjuuvallasta perhekuntoutukseen*. Teoksessa Pulma, Panu ja Turpeinen, Oiva (toim.), *Suomen lastensuojelun historia*. Lastensuojelun keskusliitto, Helsinki 1987.

¹⁵⁴ Kivirauma 1987, 62-67. Yleisen kansakoulun ulkopuolella, kuten kasvatuslaitoksissa ja vankiloissa tapahtuvaa moraalikasvatusta ovat sivunneet tutkimuksissaan mm. Pulma 1987 sekä Raija Kallinen teoksessaan *Kasvatusta ja keskitystä: vankeinhoitolaitos autonomian ajan jälkipuoliskolla*. Oikeusministeriön vankeinhoito-osasto, Helsinki 1982.

¹⁵⁵ Mantere, *Siveysopetuksesta*. KK 1914, 328.

kautta, joissa tiedot uudistuksista esitettiin Rosenqvistin mukaan nuorille usein ”kiihkomielessä ja vääristellyssä muodossa, materialistisessa ja egoistisessa hengessä”.¹⁵⁶ Oskari Mantere¹⁵⁷ huomautti yksilön elämänsuhteiden muodostuvan yhä mutkikkaammiksi ja häntä kiehtovien houkutusten käyvän yhä vahvemmiksi, mikä teki yksiselitteisen siveellisen näkökannan löytämisen vaikeaksi.¹⁵⁸

Aksel Rafael Rosenqvistin (myöh. Kurki) kiinnostus nuorison siveellisyyteen ja hänen kokeelliselta kasvatustutkimukselta saamansa vaikutteet yhdistyivät hänen väitöskirjassaan *Valhe ja eettinen kasvatustutkimus*, joka ilmestyi Mikael Soinisen toimittamassa kasvatustutkimusten sarjassa kolmena osana vuonna 1914. Rosenqvist toteutti väitöskirjansa laajojen joukkokyselyiden pohjalta. Tutkimuksen metodeja pidettiin jo sen ilmestymisaikana tieteellisesti kyseenalaisina ja kömpelösti toteutettuina.¹⁵⁹ Rosenqvistin paneutuminen koululaisten moraalien tasoon kertoo kuitenkin etiikan teemojen yhä vahvemman esiintulosta koulu- ja kasvatustutkimuksessa. Rosenqvist pyrki osoittamaan oppilaiden moraalisien käsitteiden puutteellisuuden havaintokyselyjen avulla, joiden mukaan suurin osa (84% pojista, 71,5% tytöistä) 13-15-vuotiaista kansakoulunopetuksista hyväksyi sankarillisen eli altruistisen valehtelun.¹⁶⁰ Vaikka toverin auttamista sinänsä pidettäisiin eettisesti kunnioitettavana asiana, nuorten valehtelun yleisen paheksuttavuuden ymmärtämättömyys oli Rosenqvistin mukaan huolestuttavaa. Nuorille olisikin tarpeen sekä psykologisesti että pedagogisesti tarkemmin tähdentää moraalivaatimusten luonnetta.¹⁶¹

Kansalaissodan jälkeen pedagogien käsitys suomalaisten siveellisestä alennustilasta vahvistui entisestään. Opettaja Jaakko Liukon mukaan suomalaisten moraalista tasoa alensivat epärehellisyys, valhe, riita, puolueellisuus, panettelu, suvaitsemattomuus, toisten tuomitseminen, ylensyönti ja -juonti, ulkokultaisuus, viha, vaino ja kostonhalu.¹⁶² Opettajaneuvoston kokouksen avajaispuheessaan vuonna 1919 kouluneuvos Franssila viittasi vuoden 1918 sotaan ja harmitteli, ettei kansakoulukasvatustutkimus ollut kyennyt hillitsemään ”sitä mielialaa, josta murhat ja ryöstöt ovat

¹⁵⁶ A. R. Rosenqvist 1921, 203-205.

¹⁵⁷ Edistyspuolueen pitkäaikainen puheenjohtaja, opettaja ja oppikirjojen kirjoittaja Oskari Mantere (1874 - 1942) toimi uransa aikana kansanedustajana, kouluhallituksen ylijohtajana, sosiaaliministerinä (1922-1924), opetusministerinä (1924-1925, 1932-1936) sekä pääministerinä (1928-1929).

¹⁵⁸ Mantere, Siveysopetuksesta. KK 1914, 329.

¹⁵⁹ Päivänsalo 1971, 128-129.

¹⁶⁰ A. R. Rosenqvist 1914, 234. Sankarillisella valheella Rosenqvist tarkoitti valehtelua esimerkiksi koulutoverin suojelemiseksi.

¹⁶¹ A.R. Rosenqvist 1914, 152-154.

¹⁶² Jaakko Liukko, Siveysoppia. OL 1922, 213-214; A.J. Soveri totesi kirkollisessa Vartija -lehdessä, että juuri sota ja ”antikristillissosialistinen nousu” olivat todisteita eettisen kasvatustutkimuksen ”haaksirikosta”. A. J. Soveri, Olisiko meillä jotakin opittavaa uskonnon sijaan asetetusta koulusiveysopista?. Vartija 1919, 40.

olleet seurauksena”.¹⁶³ Erityisen katkerin sanankääntein vuoden 1917 ja 1918 tapahtumia arvioi Paavo Virkkunen artikkelissaan ”Pidättävien voimien tarve”:

”Kuinka pintapuolinen onkaan kansamme sivistys, sekin, jota me opettajat olemme sille välittäneet...Kuinka paljoa syvemmälle pitäisi koulunkin auran kyntää kansan maaperää, jotta se jalostuisi ja siveellisiä voimia omistaisi.”¹⁶⁴

Samana vuonna Fr. Saarelma pohti Viipurin tarkastuspiirin kokouksessa pitämässään alustuksessa syitä ”kansamme siveelliseen vararikkoon”. Saarelman mukaan opettajien oli syytä olla pettyneitä ja mennä itseensä, sillä kansakouluväki oli saanut ”niittää katkerimman kadon, mitä Suomen kansankasvatustyössä on milloinkaan nähty”.¹⁶⁵ Opettajien näkemysten taustalla oli kirkon taholla vahvana elävä käsitys sodasta moraalisen rappion ja Jumalan hylkäämisen seurauksena.¹⁶⁶

Pettymys kansan moraaliin ja käsitys nuorison siveellisestä turmiosta saivat kansakouluväen ja kasvatustieteilijät pohtimaan keinoja, joilla tilanteeseen voisi puuttua. Pedagogien kirjoituksista 1910-luvulla heijastui huoli kasvatuksen tehokkuudesta ja tuloksista sekä pedagogiikan itsetutkiskelun ja tehokkaampien kasvatustapojen kehittämisen vaatimus. Nuorison moraalista rappiota Kasvatus ja koulu -aikakauslehdessä paheksunut Mantere kirjoitti vuonna 1914 kasvatustieteen syyllystyneen turmiolliseen laiminlyöntiin, kun se oli jättänyt vanhempien ja perheen osuuden kasvatuksessa melkein kokonaan tutkimuksen ulkopuolelle. Kun koulukasvatuksen heikkoudet olivat käyneet yhä ilmeisimmiksi tarvittiin kodin ja koulun yhteistyötä, ”suurta henkistä kokoamista ja siveellistä uudistumista”.¹⁶⁷ A. R. Rosenqvist puolestaan kirjoitti:

”Koulukasvatuksen tulee kehittää yhteiskunnallisten ja yksilön velvollisuuksien ja eettisten hyveitten käsittämisen kykyä, sen tulee luoda elävää siveellistä tietoisuutta yleensä kaikilla elämänoilla, herättää elävää siveellistä vastuunalaisuudentunnetta, lujaa eettistä tahtoa mukautumaan ja ottamaan osaa modernisen kulttuurin luomaan elämään.”¹⁶⁸

¹⁶³ Opettajaneuvoston kokous. OL 1919, 58-59.

¹⁶⁴ Paavo Virkkunen, Pidättävien voimien tarve. KK 1917-1918, 85-86.

¹⁶⁵ OL 1919, 463.

¹⁶⁶ Murtorinne 1977, 10-11. Esimerkiksi Virkkunen totesi ”inhimillisen ilman jumalallista johtavan eläimellisyyteen” ja muistutti sodan kauheuksien taustalla olevan kristinuskon oppien unohtaminen. Paavo Virkkunen, Pidättävien voimien tarve. KK 1917-1918, 87; Nimettömänä Opettajain lehteen kirjoittanut opettaja muistutti kansallisen onnettomuuden eli sodan olevan seurausta nuorison siveellisestä villiintymisestä. Tämän vuoksi koulujen olisi otettava siveyskasvatus sydämen asiakseen. OL 1919, 588.

¹⁶⁷ Mantere, Eräitä kasvatustieteen pääkysymyksiä. KK 1914, 226.

¹⁶⁸ A. R. Rosenqvist, Aikamme kulttuuri ja sosiaalis-eettinen kasvatus. KK 1921, 206.

1800-luvun lopussa valta-asemaan nousseen herbart-zilleriläisen kasvatusfilosofian katsottiin murtaneen kasvatuksen liikaa älyperäisyyttä ja nostaneen esille tärkeitä luonteenkasvatuksen ja siveellisyiden kehittämisen teemoja. Kasvatustieteilijät kokivat sen kuitenkin 1910-luvulle tultaessa riittämättömänä keinona nuorison siveellisen tason nostamisessa. Koululehtien palstoilla vaadittiin tehokkaampia keinoja varustaa nuoriso kestävässä ajan siveelliset vaarat ja houkutukset.¹⁶⁹ Keskustelussa kansakoulun moraalikasvatuksen puutteista osansa sai myös uskonnonopetus.

4.2. Vaikeatajuisuutta ja ajattelematonta ulkolukua vastaan – uskontopedagogiikan kritiikki

Uskonnonopetuksen asema kansakoulussa oli päivänpolttava keskustelunaihe 1900-luvun alussa myös pedagogien ja kansakouluväen keskuudessa.¹⁷⁰ Tähän olivat syynä paitsi työväenliikkeen ja radikaalin älymystön uskonnonopetusta vastaan kohdistamat hyökkäykset myös suurlakon jälkeisellä liennytskaudella alkanut kouluolojen järjestämistä koskenut lainsäädännön kehitystyö. Ehdotukset uskonnonopetuksen aseman järjestämiseksi vaihtelivat tunnustuksettoman, luonteeltaan historiallisen uskonnonopetuksen antamisesta uskonnonopetuksen painotuksen siirtämiseen dogmatiikasta kristilliseen etiikkaan.

Uskonnonopetuksen asemaa käsitteivät muun muassa vuonna 1906 asetetut oppivelvollisuus- ja uskonnonvapauskomiteat.¹⁷¹ Mikael Soinisen johtaman oppivelvollisuuskomitean enemmistö oli sitä mieltä, että yhteiskunta ei voi sallia lasten jäävän ilman uskonnonopetuksen kasvattavaa vaikutusta.¹⁷² Oppivelvollisuuskomitea lausui kuitenkin varovasti julki tarpeen kehittää uskontopedagogiikkaa. Erityisesti katekismuksen opetukseen komitea toivoi tueksi oppilaiden mielenkiintoa herättäviä raamatunhistorian uskonnollis-siveellisiä kertomuksia.¹⁷³ Komitea uskoi asian ratkeavan uskonnonvapauslain säätämisen yhteydessä, eikä liittänyt lakiehdotukseen

¹⁶⁹ Esim. Mantere, Siveysopetuksesta. KK 1914, 328; Fr. Saarelman alustus Viipurin tarkastuspiirin kokouksessa. OL 1919, 463.

¹⁷⁰ Ks. esim. artikkelit: Paavo Virkkunen, Uskonnonopetuskysymys Saksenin kansakouluissa. Aika 1909; J. Laurila, Uskonnonopetus kansakouluissamme. KL 1911; Vilku Joukahainen, Eräitä uskonnonopetuksen perusaatteita. KL 1911; K. Merikoski, Uskonnonopetus kansakouluissamme. KL 1912; Aksel Rainio, Uskonnonopetus kansakouluissamme. KL 1912; M. Pesonen, Uskonnonopetus kansakouluissamme. KL 1912; Paavo Virkkunen, Kotiseutuopetuksen periaate uskonnonopetuksessa. KK 1914; Mikael Soininen, Muutamia mietteitä uskonnonopetuksesta. KK 1916; ”Opettaja”, Muutamia mietteitä uskonnon opetuksesta. KL1917; K. K. Mäkinen, Uskonnon asema kansakoulun opetussuunnitelmassa. KK 1920.

¹⁷¹ Myös alkuopetuskomitea pohji tunnustuksetonta uskonnonopetusta, mutta kuittasi sen mahdottomana. Eskelinen 1992, 30.

¹⁷² Jotkut komitean jäsenet vaativat uskontoa kokonaan vapaaehtoiseksi aineeksi, toiset taas ehdottivat tunnustuksellisen aineksen poisjättämistä ja pelkän raamattu- ja kirkkohistorian opettamista. Komitea myös huomautti, että koulun uskonnonopetukseen eivät ole tyytymättömiä ainoastaan uskonnon vastustajat, vaan myös he jotka ovat huolissaan lastensa saaman uskonnonopetuksen laadusta. Oppivelvollisuuskomitean mietintö 1907, 167.

¹⁷³ Oppivelvollisuuskomitean mietintö 1907, 168.

uskonnonopetuksen aseman muutosta koskevia huomautuksia.¹⁷⁴ Myöskään täyttää uskonnonvapautta kannattanut vuoden 1907 uskonnonvapauskomitea ei katsonut tehtäväkseen antaa lausuntoa uskonnonopetuksen aseman muuttamisesta.¹⁷⁵

Vuonna 1912 asetettu opetussuunnitelmakomitea kritisoi jo verraten rohkeasti uskonnonopetuksen puutteita. Opetussuunnitelmakomitean jäsenet olivat Sakari Suutarisen mukaan enemmistöltään herbartilaisia¹⁷⁶ ja Soininen puheenjohtajana vaikutti suuresti komitean kantoihin. Toisen sortokauden ja maailmansodan muuttamassa poliittisessa ilmapiirissä opetussuunnitelmakomitea joutui kuitenkin lopettamaan työnsä jo vuoden 1915 lopussa venäläissenaatin määräyksestä. Komitea julkaisi työstään välimietinnön nimellä *Kansakoulun opetussuunnitelmakomitea. Sen toiminta ja suuntaviivoja kansakouluopetuksen uudistukseksi* vuonna 1916. Kasvatusopillisesti välimietintö peräänkuulutti alakansakouluun ”perinpohjaista katsontakannan muutosta”, niin että alakoulusta tulisi itsenäinen lapsen sielutieteellisen (psykologisen) tason huomioonottava koulu.¹⁷⁷ Tässä erityisesti uskonnonopetus joutui tulilinjalle. Ajan kasvatusmoraliteetin muuttuminen uskonnollis-filosofisesta tieteellis-psykologiseksi heijastui komitean vaatimuksista.

Komitean lähtökohtana oli uskonnonopetuksen tärkeys, mutta mietinnössä myönnettiin, että uskonnonopetuksen tarkoituksenmukaisuus alakoulussa oli pantu kyseenalaiseksi puhtaasti kasvatuksellisistakin syistä. Komitea suositteli ison katekismuksen eli kristinopin poistamista kansakoulun oppimäärästä ”vaikeatajuisuuden, ajattelemattoman ulkoluvun ja liika rasituksen estämiseksi”. Soveltuvampaa sisältöä komitean mielestä oli oppilaiden elämää lähellä oleva, havainnollinen aines, jota tarjoaisivat raamatunhistorian, erityisesti Uuden Testamentin uskonnollis-siveelliset kertomukset. Komitea myös ehdotti uskonnon tuntimäärän vähentämistä yläkansakoulussa neljästä viikkotunnista kolmeen, jotta luonnontiedollisille aineille saataisiin enemmän aikaa.¹⁷⁸

Suomalaiset kasvatustieteilijät arvostelivat kirkon pedagogisen tradition puuttumista. A. R. Rosenqvist kritisoi väitöskirjassaan uskonnonopetusta ulkoluvun suosimisesta ja suuren tietomäärän tuputtamisesta sisäisen hurskauden ja siveellisen luonteen synnyn toivossa. Rosenqvist väitti

¹⁷⁴ Oppivelvollisuuskomitean mietintö 1907, 166-168.

¹⁷⁵ Eskelinen 1992, 32. Komitea ehdotti, että oppilas voitaisiin vapauttaa uskonnonopetuksesta, mutta hänen olisi saatava oman tunnustuksensa mukaista opetusta tai opetusta siveellisten käsitteiden sisällöstä ja uskonnonhistoriallisten ilmiöiden kehityksestä.

¹⁷⁶ Suutarinen 1992, 109.

¹⁷⁷ Kansakoulun opetussuunnitelmakomitea 1916, 23.

¹⁷⁸ Kansakoulun opetussuunnitelmakomitea 1916, 37-38, 56-58.

lapsipsykologian olevan kirkonmiehille ”terra ingognita”.¹⁷⁹ Väitöstutkimuksensa havaintokokeilujen tulosten Rosenqvist katsoi osoittavan selvästi, ettei raamatunhistoriallista aineistoa käyttämällä ole saatu oppilaita ymmärtämään selkeästi, mikä on siveellisesti oikein ja mikä väärin.¹⁸⁰ Sen sijaan, että uskonnonopetus olisi kehittänyt oppilaiden hurskautta ja kristillis-siveellistä maailmankatsomusta, koulunsa jättävät nuoret olivat vieraantuneita uskonnosta uskonnonopetuksen merkityksettömältä tuntuvan ulkoluvun ja pänttäämisen vuoksi.¹⁸¹ Paavo Virkkunen arvosteli niin ikään pänttästyylisiä uskonnonopetusta ja totesi kansalaissodan kauhujen olevan todiste oppilaiden sisintä koskettavan ja ”iäisyysvoimaa” henkivän uskonnonopetuksen tarpeesta. Virkkusen mukaan uskonnonopetuksen asema oli turvattava uudistamalla sitä rohkeasti, mikä toiminta samalla voisi parantaa sodan turmeleman kansan siveellisen ryhdin.¹⁸²

Myös naapurimaassa Ruotsissa käytiin samaan aikaan keskustelua eettisen kasvatuksen tarpeesta ja uskonnonopetuksen puutteista. Ruotsissa uskonnonopetuksen asemaa arvioitiin uudelleen neljältä suunnalta tulleiden vaatimusten valossa: uudistamista vaativat eriuskoiset, kulttuuriradikaalit, uusi historialliseen tutkimukseen perustuva teologian suuntaus sekä psykologit ja pedagogit. Vuoden 1919 opetussuunnitelma, jonka oli pääosin laatinut sosiaalidemokraatti opetusministeri ja kansakoulunopettaja Värner Rydén, vastasi uudistusvaatimuksiin. Katekismuksen tilalle opetusteksteiksi tulivat Vuorisaarnan eettistä sanomaa sisältävät kertomukset ja uskonnon tuntimäärää vähennettiin radikaalisti.¹⁸³

Ruotsin kirkolliset piirit ja konservatiiviset poliitikot vastustivat kristinopin vähentämistä tiukasti.¹⁸⁴ Myös Suomessa pedagogien esittämät uskonnonopetuksen muutosvaatimukset ja erityisesti opetussuunnitelmakomitean konkreettiset uudet suunnitelmat saivat osakseen terävää arvostelua. Kirkollisten piirien tavoitteena oli, että koko kirkollinen kristinoppi ehdittäisiin lukea jo kansakoulussa, eikä uudenaikaisia kasvatusaatteita sopinut soveltaa opin tuntemisen kustannuksella.¹⁸⁵ Uskonnonopetuksen uudistamista vaatinut, liberaalin teologian jonkinlaisena kärkihahmona pidetty Paavo Virkkunen joutuikin kirkon bekkiläisen suunnan edustajien niin

¹⁷⁹ A. R. Rosenqvist 1914, 239-240.

¹⁸⁰ A. R. Rosenqvist 1914, 237.

¹⁸¹ A. R. Rosenqvist 1914, 244.

¹⁸² Virkkunen, Pidättävien voimien tarve. KK 1918, 87.

¹⁸³ Melander 1963, 292-293.

¹⁸⁴ Tosin Melanderin mukaan kymmenessä vuodessa vastustus laantui. Melander 1963, 293-294. Ruotsin uskonnon- ja etiikanopetushistoriasta on Suomessa kirjoittanut Markku Pyysiäinen teoksessaan *Tunnustuksellinen, tunnustukseton ja objektiivinen uskonnonopetus*. Kirjapaja, Jyväskylä 1982.

¹⁸⁵ Voipio 1944, 484.

suureen epäsuosioon, että arkkipiispa Gustaf Johansson kieltäytyi asettamasta Virkkusta Ilmajoen kirkkoherran virkaan.¹⁸⁶

4.3. Moraalipedagogisia vaikutteita ulkomailta

Eräs 1800-luvun lopun maailmankatsomuksellisen kuohunnan tuote oli Pohjois-Amerikasta 1876 alkunsa saanut ja Saksan kautta muualle Eurooppaan levinnyt eetillisen kulttuurin liike.¹⁸⁷ Liikkeen perustaja Felix Adlerin motto oli ”*es felt uns etwas*”: eetillisen kulttuurin tarkoituksena oli täyttää sitä henkistä tyhjiötä, johon sivistyneistö oli joutunut nopean teknillis-tieteellisen kehityksen ja perinteisen kristillisen maailmankatsomuksen merkityksen vähentymisen seurauksena.¹⁸⁸ Liikkeen huomattavimmat teoreetikot olivat Wienin yliopiston professori Fr. Jodl sekä Berliinin tähtitieteellisen observatorion johtaja W. Foerster (Fr. W. Foersterin isä).¹⁸⁹

Eetillisen kulttuurin juuret olivat Auguste Comten positivismissa, englantilaisessa utilitarismissa sekä saksalaisessa valistusfilosofiassa. Sen filosofian perusajatuksena oli uskonnollisesta perustastaan irrotettu moraal, jonka ensimmäiseksi ilmaukseksi Immanuel Kantin etiikan kategorinen imperatiivi usein määriteltiin. Kantin deontologisen etiikan sijaan eetillisen kulttuurin siveyskäsitteet kiinnittyivät kuitenkin lähemmin Kantin oppilaan Wilhelm Snellin 1800-luvun saksalaiselle utilitarismille virikkeitä antaneeseen onnellisuutta korostavaan etiikkaan.¹⁹⁰

Eetillisen kulttuurin liike kohotti moraalin uuden maailmankatsomuksen perustaksi. Tällaisen maailmankatsomuksen ei periaatteessa tarvinnut sisältää sen enempää myönteistä kuin kielteistäkään kantaa uskontoon. Käytännössä liikkeessä esiintyi niin uskontokielteisiä kuin -myönteisiäkin kantoja ja jopa pyrkimystä kehittää liikettä uskonnonomaiseen ja kultilliseen suuntaan.¹⁹¹ Keskeisenä pyrkimyksenä eetillisen kulttuurin yhdistyksillä oli saada etiikanopetus koulujen itsenäiseksi aineeksi ja jotkut sen edustajista halusivat poistaa uskonnonopetuksen kokonaan.¹⁹²

---

¹⁸⁶ Paarlahti 1986, 19.

¹⁸⁷ Liike järjestyi eri maissa eetillisiksi seuroiksi. Kansainvälisen liiton nimeksi tuli Moral Education League. Sainio 1960,68.

¹⁸⁸ Sainio 1960, 66-67, Sainio kuvaa liikettä kolmantena ratkaisuyrityksenä 1800-luvun maailmankatsomukselliseen kriisiin. Kaksi muuta olivat marxilainen filosofia ja Leo Tolstoin kulttuurinihilismi.

¹⁸⁹ Sainio 1960, 75.

¹⁹⁰ Sainio 1960, 68-69.

¹⁹¹ Sainio 1960, 82-86.

¹⁹² Tamminen 1967a, 51.

Anglosaksisissa maissa eettillisen kulttuurin liikkeen toiminta oli vilkasta. Amerikan kansalaisten edustamien lukuisten eri uskontokuntien vuoksi yhteisen uskonnonopetuksen sijasta kouluissa annettiin opetusta etiikan perusteista. New Yorkissa toimi Felix Adlerin perustaman siveellisen kulttuurin edistämisseuran koulu. Britanniassa etiikanopetuksen edistämiseksi työskenteli *Moral Instruction League* ja liiton toiminnan seurauksena hallitus määräsi vuonna 1916 etiikan opetettavaksi aineeksi valtion kansakouluissa.¹⁹³

Laajempaa kansainvälistä huomiota eettillisen kulttuurin liike sai Lontoossa vuonna 1908 ja Haagissa vuonna 1912 pidettyjen kansainvälisten moraalikasvatuskonferenssien kautta, joista jälkimmäiseen osallistuivat myös suomalaiset pedagogit Mikael Soininen, Oskari Mantere ja Waldemar Ruin. Oskari Mantere selosti konferenssia laajasti Helsingin Sanomissa (27.8.1912; 29.8.1912; 1.9.1912; 8.9.1912) sekä Kasvatus ja koulu -lehdessä. Konferenssissa oli Mantereen mukaan kaikenuskoisia ja kaikenmielisiä puhujia, niin uskonnotonta moraalia kannattavia liberaaleja filosofeja kuin tiukasti uskonnon ja moraalin yhteenkuuluvuutta puolustaneita katolisia pappejakin.¹⁹⁴

Ranskan valtion kouluissa etiikanopetus korvasi uskonnonopetuksen vuonna 1882. Åge Holter korostaa teoksessaan *Moralundervisning og politikk* Ranskan moraalikasvatuskeskustelun poliittista luonnetta. Jo vuodesta 1865 tunnustuksettoman etiikanopetuksen puolesta kampanjoineet tasavaltalaiset yhdistivät maallisen moraaliopetuksen itsenäisyyteen, demokratiaan, suvaitsevaisuuteen ja tieteellisyyteen vastakohtana uskonnonopetuksen edustamille klerikalismille, reaktionismille ja dogmatismille. Uskonnoton riippumattoman moraaliopetuksen kannattajien retoriikassa katoliset universaalit arvot korvaava maallinen moraalio oli neutraalia uskonnon suhteen.¹⁹⁵ Varsinkin etiikanopetuksen ensi vuosina opetukseen sisältyi myös moraalisten velvollisuuksien uskonnollisten perusteiden käsittelyä, sillä maallisen moraaliopetuksen kannattajien tuli varsinkin maaseudulla varoa ärsyttämästä katolista kansanosaa.¹⁹⁶ Tieteen

¹⁹³ A. Nurmiranta, Uskonto- ja siveysoppikysymyksestä kansakoulun opetuksessa. OL 1922, 652-653. Nurmirannan mukaan syy etiikanopetusinnostukseen kansan ja kirkonkin keskuudessa oli se, että liiga oli varonut ottamasta osaa kirkon ja vapaa-ajattelijoiden väliseen taisteluun.

¹⁹⁴ Esim. Belgian katoliset papit suhtautuivat ranskalaisen Ferdinand Buissonin maallikkosiveysoppiin Mantereen mukaan ”myrskyisällä vihalla”. HS 1.9.1912; Mantere, Eräitä siveyskasvatuksen pääkysymyksiä. KK 1914, 224.

¹⁹⁵ Holter 1956, 270-274.

¹⁹⁶ Holter 1956, 121-126. Esimerkiksi moraaliopetuskysymystä paljon hoitanut, pää- ja opetusministerinä toiminut Jules Ferry tasapainotti niiden tasavaltalaisten idealismia, joiden haaveena oli uskonnoton riippumattomalle etiikalle perustuva valtio. Ferry oli realisti, jonka tavoitteena oli vakiinnuttaa Thiersin konservatiivinen tasavalta. Tämän vuoksi idealisteillakaan ei Ferryn mukaan ollut varaa suoda itselleen ”jakobiinien luksusta” eli perinteiden, uskonnollistenkaan, täydellistä hylkäämistä. Holter 1956, 64, 272.

ihannointi ja kristinuskonvastaisuus sävyttivät kuitenkin opetusta paikoin laajastikin.¹⁹⁷ Ulkomailla ranskalaistyyppinen etiikanopetus alettiin mieltää positivistiseksi ja uskontovihamieliseksi. Esimerkiksi Suomessa Mikael Soininen ja Agathon Meurman arvostelivat Ranskan etiikanopetuksen näennäistä puolueettomuutta.¹⁹⁸

4.4. Suomalaisen pedagogian etiikanopetusideat

4.4.1. Fr. W. Foerster suomalaisen pedagogian innoittajana

Ranskalaistyyppinen uskonnonopetuksen korvaava maallinen etiikanopetus edusti moraalikasvatusliikkeen ääriä. Toisenlaista suuntausta edusti eettisen kulttuurin liikkeessä mukana ollut mutta myöhemmin kristinuskon oppeihin tiukemmin nojautunut Friedrich Wilhelm Foerster (professorina Wienissä 1912 ja Münchenissä 1914-1920), joka herätti vuosisadan alussa Saksassa suurta huomiota omintakeisella kristillis-rigorisella moraalikasvatusopillaan.¹⁹⁹ Fr. W. Foersterin kääntyminen kristinuskoon aiheutti vakavan särön eettisen kulttuurin liikkeeseen, olihan Fr. W. Foersterin isä yksi liikkeen johtohahmoista.²⁰⁰

Foersterillä oli huomattava vaikutus suomalaisiin kasvatusajattelijoihin. Waldemar Ruin esitteli Foersterin ajatuksia vuosina 1908-1912 Kasvatusopillisessa aikakauskirjassa julkaistussa kirjoitussarjassa. Muutenkin kasvatusopin professori antoi tukensa foersteriläisen pedagogiikan nuoremmille edustajille Suomessa, muun muassa A. R. Rosenqvistille, jonka väitöskirja oli saanut vahvoja vaikutteita Foersteriltä.²⁰¹ Vahvimman vaikutuksen Foersterin moraalikasvatusoppi teki myöhemmin etiikanopetusriidan vastakkaisina osapuolina esiintyneisiin Mikael Soiniseen ja Paavo Virkkuseen. Paavo Virkkunen julkaisi vuoden 1910 Aika-lehdessä innostuneen esityksen Foersterin ajattelusta, joka pohjautui Virkkusen ja Foersterin henkilökohtaiseen tapaamiseen.²⁰² Myöhemmin

¹⁹⁷ Holter 1956, 152.

¹⁹⁸ Tamminen 1967a, 52.

¹⁹⁹ Päivänsalo 1971, 123. Fr. W. Foerster sai isältään monismin ja positivismiin pohjaavan kotikasvatuksen. Nuoruusiässä Foerster kiinnostui myös sosialidemokratiasta, mutta hylkäsi vanhempiensa isänsä uskontokielteisen positivismin kuin sosialisminkin aatteet.

²⁰⁰ Sainio 1960, 87. Sainio huomautti Foersterin jääneen henkisesti kodittomaksi. Esim. katolinen kirkko kritisoi Foersteriä amerikkalaisen pragmatismien vaikutteiden omaksumisesta. Foerster kielsi tämän, mutta Sainion mukaan Foerster ei kuitenkaan koskaan kyennyt voittamaan puhtaan moraalin ja uskonnon välistä dualismia. Sainio 1960, 88, 93.

²⁰¹ Päivänsalo 1971, 128-129. Muita Foersteriä ihailevia kansakoulumiehiä olivat mm. Oskari Mantere, joka suomensi Foersterin teokset *Koulu ja luonteenkasvatus* (1909, Schule und Charakter) sekä *Nuorison kasvatus* (1916, Jugendlere) ja ylistävään sävyyn Foersteristä Kansakouluun lehteen 1918 kirjoittanut K. G. Tamminen.

²⁰² Paavo Virkkunen, Friedrich Wilhelm Foerster, nykyajan reformipedagogi. Aika 1910, 264-279.

Virkkunen nimesi Foersterin pedagogiseksi herättäjäkseen.²⁰³ Virkkusen ja Soinisen tulkinnat Foersterin kasvatustieteen erosisivat kuitenkin toisistaan.

Foerster piti kasvatuksen päätavoitteena oppilaan siveellisen luonteen kehittämistä ja hän kritisoi voimakkaasti koulun ja kasvatustieteen liikaa tietopainotteisuutta. Foersterin mukaan uuden ajan ihminen oli saanut sivistyksensä kirjojen ja abstraktin ajattelun avulla mutta kadottanut samalla kyvyn välittömästi tarkastella elämää ja ihmistä. Pyrkimys pitää nuoriso sukupuolellisesti puhtaana ja suojella heitä alkoholismista, nuorten tekemien rikosten kasvu sekä koulun eettiset ongelmat kuten lasten valehtelu antoivat kaikki aihetta metodisesti ja sisällöllisesti tehokkaamman moraaliopetuksen kehittämiseen. Aito, toimintaa ohjaava moraalisuus saavutettaisiin Foersterin mukaan harjoittelemalla tahdonvoiman keskittämistä sekä aistillisesta minästä ja ulkonaisten kiihotusten maailmasta vapautumista.²⁰⁴ Foerster siteerasi Tertullianuksen lausahdusta ”*Anima est naturaliter christiana*”, jolla hän viittasi jo lapsissa ilmenevään taipumukseen pyrkiä sankaruuteen ja kohottautua ruumiinsa ja aistiensa haltijaksi.²⁰⁵

Foerster käsitteli alun perin vuonna 1904 ilmestyneessä kirjassaan *Nuorison kasvatusta* (Jugendlehre) nuorison uskonnosta riippumattomaa etiikanopetusta. Kirjan esipuheessa Foerster kertoi kiinnostavansa huomiota yksinomaan eettisyyden sosiaalisiin ja luonnollisiin perusteluihin, vetoamalla uskonnollisiin mielikuviin ja tunteisiin. Hän teki kuitenkin pesäeron eettiseen kulttuurin liikkeen ranskalaisradikaaliin suuntaan ja korosti haluavansa torjua sen väärinkäsityksen, että olisi etiikanopetuksessa samalla kannalla kuin ”ne radikaalit, jotka kasvatuksessa ja elämässä tahtovat korvata uskonnon pelkällä moraalilla”.²⁰⁶ Foerster tunnusti uskonnolla olevan suuri ja jatkuva siveellinen ja kasvatuksellinen merkitys, mutta näki tunnustuksettomana neutraalin etiikanopetuksen välttämättömänä uudessa maailmankatsomuksellisen kirjon säilyttämässä tilanteessa.²⁰⁷ Etiikanopetusta tulisikin opettaa koulussa kolmella eri tasolla: uskonnonopetuksen yhteydessä ja erillisinä etiikanopetustunteina, mutta myös jatkuvasti muiden aineiden yhteydessä, ”koska sen kautta omantunnon vaatimukset, joiden tulee vallita kaikkialla elämässä voidaan alun pitäen saattaa oppilaan tietoisuuteen”.²⁰⁸

²⁰³ Paavo Virkkunen, ”Siveysopin” tekemisestä pakolliseksi oppiaineeksi kansakouluissa. KK 1922, 44.

²⁰⁴ Foerster 1909, 9-25.

²⁰⁵ K. G. Tamminen, Piirteitä Fr. W. Foersterin kasvatustieteen. KL 1918, 232-233. Tahdon täytyi Foersterin mukaan taistella ympäristön valtaa vastaan: sekä köyhyys että rikkaus saattoivat johtaa siveelliseen turmellukseen, sillä köyhä oli vaarassa ajautua rikollisuuteen, rikkaat puolestaan saattoivat sortua ylellisyyden ja kilpailun paheisiin.

²⁰⁶ Foerster 1931, VII. Ks. myös Foerster 1909, 201-204.

²⁰⁷ Foerster 1931, VIII.

²⁰⁸ Foerster 1909, 205.

Herbartilaisen kasvatustilafilosofian vaikutusvalta suomalaisissa kansakouluissa ja opettajankoulutusseminaareissa oli hyvin vahva vielä 1910-luvulla. Suomalaiset kasvatustajattelijat eivät hyväksyneetkään suoraan Foersterin koulun liikaan tietopainotteisuuteen ja eettisen kasvatuksen puutteeseen kohdistamaa kritiikkiä, olivathan Foersterin tarkoittaman moraalipedagogiikan perusteet löydettävissä jo herbart-zilleriläisestä kasvatustopista.²⁰⁹ Mitä uutta Foerster sitten toi suomalaisten pedagogien moraalikasvatustajatteluun? Oskari Mantere huomautti, ettei herbartilainen idea luonteenkasvatuksesta ollut kuitenkaan kyennyt kylliksi murtamaan liikaa älyperäisyyttä, rakentuihan koko herbart-zilleriläinen kasvatustoppi Mantereen mielestä ”sangen yksipuolisesti intellektualistiselle sieluopille”. Mantereen mukaan herbartilaisuus ei ollut kiinnittänyt tarpeeksi huomiota niihin *keinoihin*, joilla eettistä kasvatusta voitaisiin tehokkaammin harjoittaa.²¹⁰

Suomalaisten pedagogien herbartilaiseen metodiin kohdistuva kritiikki suuntautui erityisesti käsitykseen tiedon ensisijaisuudesta tunteen ja tahdon muodostamisessa: tahdon herättämiseksi kun tarvittiin Herbartin mukaan tiedollisia mielikuvia. Foerster sen sijaan hylkäsi tiedon ensiarvoisuuden ja abstraktin tason ja väitti kaikkien mielentilojen kuuluvan *tahdon* piiriin. Tämä herbartilaista teoriaa konkreettisempi, *voluntaristinen* eli suoraan tahtoon vetoava näkemys moraalikasvatustopista voitti alaa suomalaisten kasvatustieteilijöiden ja opettajien keskuudessa.²¹¹ Foersterin moraalikasvatustoppi ei muotoutunut selkeäksi kasvatustopilliseksi järjestelmäksi kuten herbartilaisuus, jonka valtakausi Suomen kansakouluissa jatkui vielä 20-luvun alkuun saakka. Foersteriläisestä moraalipedagogiikasta suomalaiset pedagogit omaksuivat kuitenkin herbartilaista tieteellistä kasvatustoppia elämänläheisemmän ja konkreettisemmän näkökulman kasvatukseen sekä metodit eettisen kasvatuksen tehostamiseen.

²⁰⁹ A.R. Rosenqvist 1914, 274. Rosenqvist huomautti Herbartin sanoneen: ”Me voimme koko kasvatuksen päämäärän sulkea käsitteeseen moraliteetti”. Myös Soininen ihmetteli Foersterin moitteita moraalikasvatuksen sivuuttamisesta koulussa, olihan herbartilaisen pedagogiikan tavoitteena nimenomaan koko opetuksen tähtääminen luonteenkasvatukseen. Mikael Soinisen muistiinpanovihko syksyiltä 1911.

²¹⁰ Mantere, Eräitä siveyskasvatustopin pääkysymyksiä. KK 1914, 225.

²¹¹ Ks. esim. K. G. Tamminen, Piirteitä Fr. W. Foersterin kasvatustopista. KL 1918, 226-227; A.R. Rosenqvist 1914, 277; Mantere, Eräitä siveyskasvatustopin pääkysymyksiä. KK 1914, 225.

4.4.2. ”Moraalin saarnaaminen on helppoa, moraalien perustelu vaikeata”²¹² – etiikanopetuksen menetit ja sisältö

Suomalaiset kasvatustieteilijät seurasivat tarkasti Foersterin mallia keskustellessaan eettisen kasvatuksen toteuttamisen metodeista. K. G. Tamminen viittasi Foersterin *Koulu ja luonteenkasvatus* -teokseen huomauttaessaan, että sekä pakottava eli repressiivinen tapa että liiallinen individualismi ja vapaus olivat moraalikasvatuksen menetelminä toimimattomia ja niiden sijaan tuli kulkea keskitietä, ”tietä vapautteen kuuliaisuuden kautta”.²¹³ Pelkkä ulkomuistitieto siveellisistä käskyistä ei riittänyt välittämään moraalisuutta, vaan avainasemassa oli lapsen välitön ”elämänhalu”, joka tarvitsi kasvatuksellista ohjausta.²¹⁴

Moraalikasvatusopissa annettiin suuri painoarvo oikealle menetelmälle, sillä metodi ratkaisi sen, pystyttäisiinkö oppilaan omatunto herättämään. Ranskalaistyypistä moraalikäytäntöjen opetusta pidettiin hyödyttömänä pänttöyksenä ja uskonnonopetusta kritisoitiin liiallisesta deduktiivisen menetelmän käytöstä.²¹⁵ Näiden sijaan oli siirryttävä induktiiviseen menetelmään, eli otettava opetuksen lähtökohdaksi lapsen omat kokemukset ja häntä lähinnä oleva maailma ja edettävä vasta niistä käsin yleisempiin moraalinormeihin. Näin lapsi ymmärtäisi ja sisäistäisi eettiset normit paremmin kuin lapsille kaukaisista dogmeista tai moraaliteorioista lähtevässä opetuksessa.²¹⁶

Opettajan oli sovittava siveysihanteiden opetus oppilaiden mielenkiinnon kohteisiin sopivaksi ja otettava opetuksessa esimerkkejä oppilaiden harrastuksista ja taipumuksista. A. R. Rosenqvistin mukaan moraalisen ihanteen täytyi ”puhua useita kieliä tullakseen jokaiselle omalla tavallaan käyttökelpoiseksi”.²¹⁷ Pedagogit yhdistivät myös 1910-luvun muita kasvatustieteellisiä suuntauksia

²¹² Hyvä etiikanopetusmenetelmä voisi Mantereen mukaan voittaa sen vaikeuden, johon Schopenhauer oli viitannut lausuaan, että ”moraalin saarnaaminen on helppoa, moraalien perustelu vaikeata”. Mantere, Siveysopetuksesta. KK 1914, 330.

²¹³ Tamminen, Piirteitä Fr. W. Foersterin kasvatustieteen. KL 1918, 234-235.

²¹⁴ Tamminen, Piirteitä Fr. W. Foersterin kasvatustieteen. KL 1918, 228.

²¹⁵ A.R. Rosenqvist muun muassa kritisoi eettillisen kulttuurin liikkeen etiikanopetuskirjoituksissa usein mainittua Kantin moraalipedagogiikkaa, sillä Kantilla ei hänen mukaansa ollut lainkaan lapsipsykologista ja pedagogista tuntemusta, vaikka hänen moraalikatekismushankkeensa sinänsä arvokas olikin. A. R. Rosenqvist 1914, 287-288. Opettaja A. Nurmira puolestaan puolusti moraalioopin havainnollisen metodin paremmuutta uskontoon verrattuna pitämiensä koetuntien pohjalta. Nurmiraan testien mukaan oppilaat sekä omaksuivat moraalioppituntien opetukset paremmin, että pitivät niistä enemmän kuin uskontotunneista. A. Nurmira, Uskonto- ja siveysoppikysymyksestä kansakoulun opetuksessa. OL 1922, 774.

²¹⁶ Tamminen, Piirteitä Fr. W. Foersterin kasvatustieteen. KL 1918, 240; Mantere, Siveysopetuksesta. KK 1914, 330; A.R. Rosenqvist 1914.

²¹⁷ A. R. Rosenqvist 1914, 271.

moraalikasvatusaatteeseen. Etiikan opettaminen lapsille ja nuorille tarkoituksenmukaisella tavalla saattoi vaatia uusien kasvatussuuntien kuten taidekasvatuksen ja työkouluun soveltamista.²¹⁸

Käytännöllisyyden vaatimus oli suomalaisten pedagogien etiikanopetussuunnitelmissa vahva. Opettaja Joosua Järvinen kirjoitti Kansakoulun lehteen vuonna 1920 artikkelin aiheesta ”Mitenkä lasta ympäröivää luontoa, lapsen kotiseudun ja kodin ihmiselämää ja lapsen omia ruumiillisluullisia voimia ja elämyksiä voidaan kansakoulussa käyttää siveysopetuksen pohjaksi ja minkälaisilla havaintokeinoilla tällainen opetus saadaan lapsentajuiseksi?”. Järvisen mukaan lapsen etiikanopetuksen oli perustuttava toiminnalle. Tehokkain siveellistytävä vaikutus saataisiin, kun teorian sijaan lähdettäisiin esimerkiksi lapsen ruumiillisista vilun, nälän ja janon tunteista, joiden avulla lapsi oppisi laajentamaan myötätunnon ja sympatian piiriään.²¹⁹

Pedagogit keskittyivät etiikanopetuksen oikeisiin ja tarkoituksenmukaisiin metodeihin sen varsinaista sisältöä enemmän. Joitakin sisällöllisiä teemoja opettajien ja kasvatustieteilijöiden kirjoituksista nousee kuitenkin esille. Myös niistä useissa voi havaita Foersterin vaikutuksen.

Maailmankuvallisista ja poliittisista syistä etiikanopetusta oppiaineeksi vaatineita kulttuuriradikaaleja ja sosialidemokraatteja selkeämmin pedagogit esittivät moraalikasvatusta lääkkeeksi kansan moraaliseen turmellukseen. Esimerkiksi Mantereen mukaan eettinen kasvatusta oli kasvattajien ase taistelussa ”roskakirjallisuutta vastaan, joka uhkaa turmella nuorison kirjallisen maun ja henkisen kehityksen”.²²⁰ Sisällöltään etiikanopetuksen tulisi olla siis sellaista, että se kykenisi taistelemaan ajan turmiollisia houkutuksia vastaan.

Oskari Mantere korosti erityisesti ruumiillisen kasvatuksen ja eettisen kasvatuksen yhteyttä. Mantere piti hyvänä sitä, että sukupuolikysymys ei enää ollut tabu, vaan saatettu asiallisen käsittelyn alaiseksi. Hänen mukaansa ruumiin terveydellä ja toimintakyvyllä oli osuutensa yksilön

²¹⁸ Mantere, Eräitä siveyskasvatusopin pääkysymyksiä. KK 1914, 225. Työkoululiike oli yksi 1900-luvun alun Yhdysvalloista lähteneen, John Deweyn pragmatistiseen kasvatustieteen perustuvan ”uuden koulun” vahvimista suuntauksista. ”Uuden koulun” suunnat painottivat kasvatuksessa käytännöllisyyttä ja oppilaskeskeisyyttä. Lahdes 1961, 7-10.

²¹⁹ Joosua Järvinen, Mitenkä lasta ympäröivää luontoa...KL 1920, 193.

²²⁰ Mantere, Eräitä siveyskasvatusopin pääkysymyksiä. KK 1914, 227-228. Kirjallisuus oli Mantereen mukaan kasvatusväline, jota ei saisi jättää huomioimatta. Oli varottava moralisoimasta eli pidättäytyttävä tyrkyttämästä lapsille siveellisessä ja uskonnollisessa mielessä ”hyviä” ja ”oikeita” teoksia, sillä tyrkyttäminen tappaisi lukuhalun ja olisi psykologisesti kestävä tapa kasvattaa ihanteellisuutta.

moraaliseen toimintaan.²²¹ Mantereen kommentti sopii yhteen *fin-de-sièclen* ruumiin vahvuutta ja terveyttä sekä mielen siveellistä lujuutta ihannoivan ideologian kanssa.

A. R. Rosenqvistin käsityksen mukainen etiikanopetus oli sisällöltään hyvin laaja ja myös filosofisteoreettisia aspekteja sisältävä. Toisin kuin Soininen, joka etiikanopetusta ajaessaan korosti oppiaineen käytännöllistä luonnetta, A. R. Rosenqvist painotti myös moraalin olemuksen tuntemisen tärkeyttä. Hänen mukaansa nuoret oli perehdytettävä moraalin eri tyyppeihin, kuten rakkaus-, valta- ja oikeusmoraaleihin. Edelleen A. R. Rosenqvist toivoi moraaliopetukseen kuuluvan nykyajan kulttuuriprobleemien, kuten nationalismin, kapitalismin, rationalismin ja individualismin käsittelyä.²²²

Kasvatustieteilijät kritisoivat herbartilaista kasvatusoppia siitä, että se oli hallinnan ja ohjauksen ideoistaan huolimatta jättänyt kurinpitokysymyksen sivurooliin. Foersterin esimerkki, erityisesti aiheelle omistetut teokset *Koulu ja luonteenkasvatus* (Schule und Charakter) sekä *Kunnan kansalainen* (Staatbürgerliche Erziehung), toivat kurinpidon myös suomalaisten etiikanopetussuunnitelmiin. Foerster arvosteli vanhoja kurinpidollisia menettelytapoja ja osoitti niiden olevan epätarkoituksenmukaisia niin psykologisessa kuin eettisessäkin mielessä. Kurinpito ei ollut ainoastaan koulun arkeen liittyvä käytännön kysymys, vaan osa etiikanopetuksen yhteiskuntaelämään valmistautumisen teemaa. Koulukuri oli saatava sopusointuun ”aikamme yhteiskuntaelämässä vallitsevan kansanvaltaisen hengen kanssa”. Tämä merkitsi sitä, että oli löydettävä keskitie entisajan tyrannimaisen, ”korpraalihenkinen” kurinpidon ja toisaalta vallattomuuteen ja oikutteluun johtavan liian kasvatuksellisen vapauden välillä. Oppilaita oli harjaannutettava siihen vapauteen, joka heitä koulun jälkeen odotti. Ihmisten vapaaehtoinen kuuliaisuus turvaisi kansalaisyhteiskunnan toiminnan paremmin kuin entisaikojen ”sokean kuuliaisuus”.²²³

Kansalaisyhteiskunnan rakentaminen ja sääty-yhteiskunnan purkaminen toimivat siis etiikanopetuksen yhtenä motiivina. Ruotsissa tämä motiivi tuli selkeästi esille, kun etiikanopetus otettiin tärkeäksi osaksi yhteiskuntaoppia. Etiikanopetuksen tavoitteen korostettiin Ruotsissa olevan

²²¹ Mantere, Eräitä siveyskasvatusopin pääkysymyksiä. KK 1914, 227.

²²² A. R. Rosenqvist, Aikamme kulttuuri ja sosiaalis-eettinen kasvatus. KK 1921, 208-209. A. R. R:n mukaan olisi hyvä käsitellä myös ammattietiikkaa sekä korostaa kaiken työn arvokkuutta ja siveellisyyttä.

²²³ Mantere, Eräitä siveyskasvatusopin pääkysymyksiä. KK 1914, 228-229; Foerster 1909, 76-88, 107-110.

”kasvattaa nuorista vastuuntuntoisia kansalaisia ja antaa heille eväitä demokraattisessa yhteiskunnassa toimimiseen”.²²⁴

Moraalin luonteeseen, yhteiskunnassa toimimiseen sekä aatteellisiin ja kulttuurisiin kysymyksiin liittyvien teemojen lisäksi kouluväki painotti etiikanopetuksen käytännöllistä, arkielämää lähellä olevaa sisältöä. Tämä käytännöllinen, oppilaiden elämää lähellä olevia tarinoita ja elävän elämän esimerkkejä suosiva suunta tuli suomalaisten pedagogien moraalikasvatusaatteessa vallitsevaksi, erityisesti Mikael Soinisen etiikanopetussuunnitelmien myötä. Käytännöllisyyttä haluttiin moraalikasvatusaatteessa painottaa sen vuoksi, että teoreettis-filosofinen käsittely miellettiin osaksi ranskalaistyylistä uskonnonvastaisena pidettyä etiikanopetusta. Pedagogit korostivat foersteriläisiä metodeja ja pyrkivät välttämään esimerkiksi kysymystä moraalin luonteesta. Paitsi että tällaisia kysymyksiä pidettiin liian teoreettisina ja näin pedagogisesti epätarkoituksenmukaisina, ne olisivat myös pakottaneet pedagogit ottamaan kantaa tulenarkaan kysymykseen moraalin alkuperästä.

5. ETIIKANOPETUS USKONNON RINNALLE?

5.1. Kannanottoja kaikille pakollisen etiikanopetuksen puolesta

Suomalaiset pedagogit keskustelivat 1910-luvulla eettisestä kasvatuksesta vilkkaasti foersteriläisessä hengessä. Kaikki keskustelijat jakoivat mielipiteen siitä, että eettistä kasvatusta oli kouluissa tavalla tai toisella tehostettava. Uskontopedagogiikan kehittämisyhtymien myötä uskonnotunneille vaadittiin havainnollista ja suoraan oppilaiden mieleen vetoavaa moraalikasvatusta. Siveyttä haluttiin edistää myös soveltamalla kaikessa opetuksessa foersteriläisen moraalipedagogiikan lasten tahtoon suoraan vetoavia metodeja. Tämä idea sopi hyvin herbartilaisen kasvatusopin näkemykseen kaiken kouluopetuksen moraalikasvatuksellista luonteesta. Moraalikasvatuskeskustelussa alettiin kuitenkin esittää myös vaatimuksia erillisten oppituntien varaamisesta etiikalle.

Lehtori K. Oksala alusti seminaariopettajakokouksessa vuonna 1914 aiheesta ”Miten voitaisiin yleiselle siveysopille saada entistä enemmän tilaa seminaarin opetuksessa?”. Oksala ehdotti, että etiikanopetuksen opetukseen kiinnitettäisiin kasvatusopin yhteydessä enemmän huomiota. Yleisinhimillinen, yksilöä ja yhteiskuntaa koskeva etiikanopetus oli Oksalan mukaan tarpeellinen nykymaailman ongelmien ymmärtämiseksi ja se sopisi kohottamaan vastaisen opettajiston omaa

---

²²⁴ Melander 1963, 293.

siveellistä tasoa sekä tukemaan uskonnollistakin etiikanopetusta. Kysymystä pohtinut seminaariopettajakokouksen valiokunta esitti tuntimäärän varaamista tälle etiikanopetukselle kasvatusta- ja sieluopin yhteyteen, jos se olisi sopuisuudessa kristillisen etiikan kanssa.²²⁵

Seminaarien opettajat eivät kuitenkaan yhtyneet Oksalan näkemykseen yleisinhimillisen etiikanopetuksen tärkeydestä. Koulutoimen ylihallitus kehotti vuonna 1914 seminaareille tekemässään kyselyssä seminaarien opettajakuntia ilmoittamaan, minkä eri opetusaineiden yhteydessä eettillisiä kysymyksiä oli käsitelty ja mitä toivomuksia asian johdosta haluttiin esittää. Jyväskylän ja Kajaanin seminaarit olivat ainoita, jotka vastauksessaan viittasivat mahdolliseen erilliseen etiikanopetukseen seminaareissa. Muiden seminaarien opettajat olivat vastauksissaan tiukasti etiikan- ja uskonnonopetuksen yhteyden kannalla. Seminaarien vastaukset antoivat ymmärtää, että etiikanopetusta tapahtuu jatkuvasti muiden aineiden yhteydessä, minkä vuoksi opettajankoulutuksessakaan erillistä uskonnosta irrotettua etiikanopetusta ei tarvittaisi.²²⁶

Ennen kuin nämä seminaarien opettajakuntien kannanotot ehtivät tulla ylihallituksen käsiteltäviksi, sai ylihallitus yllättäen määräyksen uudistaa seminaariopetus viisivuotiseksi. Uudessa tuntijakosuunnitelmassa ylihallitus kommentoi etiikanopetusta lyhyesti. Pedagogiikan kahdesta aputieteestä, psykologiasta ja etiikasta, vain edelliselle oli varattu omia tunteja, kun taas jälkimmäisen opetus tapahtui uskonnon ja muiden aineiden yhteydessä. Jotta etiikanopetukselle saataisiin enemmän aikaa, koulutoimen ylihallitus korotti kasvatustieteen osuuden kahdeksasta 11 tuntiin, ja kehotti seminaariopettajia käsittelemään etiikkaa kasvatustieteen yhteydessä.²²⁷

Moraalikasvatusaatteen innoittamat kasvatustieteilijät olivat huolissaan moraaliopetukselle jäävästä vähäisestä ajasta muiden aineiden yhteydessä. Oskari Mantereen mukaan ei voinut olla oikein, että etiikanopetus, jonka tarkoituksena oli ”huoltaa inhimillisten pyrintöjen korkeampaa yhteyttä”, jätettiin pelkkien hajanaisten tiedonantojen varaan.²²⁸ Niin Mantere kuin A.R. Rosenqvistkin päätyivät kannattamaan itsenäistä, omilla tunneillaan annettavaa etiikanopetusta. Kantaansa he perustelivat sillä, että uskonnonopetuksen yhteydessä ei jäisi tarpeeksi aikaa fœrsteriläiselle, omiin kokemuksiin perustuvalle, havainnolliselle moraaliopetukselle. Mantereen mukaan siveellisten

---

²²⁵ Kiertokatsaus: Yleisen siveysopin opetus seminaareissa, KL 1914, 236.

²²⁶ Kiertokatsaus: Yleisen siveysopin opetus seminaareissa, KL 1914, 236-239. Samaan tulokseen päätyi vuonna 1915 asiaa pohtinut Kymenlaakson opettajayhdistyksen kokous. (OL 1915, 226) sekä vuoden 1920 piiritarkastajien kokous. Piiritarkastajien kokouspöytäkirja 1920. Sen sijaan tarkastaja Otto Erkkilä esitti esitelmässään Kuopion piirin opettajien kokouksessa 1917 harkittavaksi, että koulujen kasvatustieteen lisäämiseksi olisi uskonnon rinnalle otettava ohjelmaan erillinen etiikanopetus. Tamminen 1967b, 124.

²²⁷ Kiertokatsaus: Yleisen siveysopin opetus seminaareissa, KL 1914, 239.

²²⁸ Mantere, Siveysopetuksesta. KK 1914, 325.

elämänkysymysten perusteellinen ja yhtenäinen käsittely ei olisi uskontotunneilla mahdollista myöskään oppiaineen dogmaattisen luonteen vuoksi.²²⁹

Oskari Mantere harmitteli etiikanopetuskysymyksen kietoutumista kiistaan uskonnon ja moraalin keskinäisestä suhteesta, sillä se ei ollut eduksi pedagogien kasvatusteoriatilanteille pyrkimyksille tehostaa moraaliopetusta. Suomalaispedagogit painottivat, että vaikka joissakin maissa etiikanopetus olikin korvannut uskonnonvapauslain nojalla poistetun uskonnonopetuksen, samaa ei tapahtuisi Suomessa.²³⁰ Vaikka pedagogeilla ei yhtenäistä kantaa uskonnon ja moraalin suhteesta ollutkaan, heidän kirjoituksistaan voi lukea joitakin mielipiteitä aiheeseen. A. R. Rosenqvistin mukaan tiukka side uskonnon ja moraalin välillä oli ollut olemassa läpi historian, eikä hänen mielestään voitu osoittaa mitään mainittavampaa etiikkaa, joka ei olisi missään suhteessa uskontoon. Rosenqvist myös totesi, ettei moraaliopetus, olkoonpa kuinka täydellistä hyvänsä, voisi koskaan korvata uskonnonopetusta.²³¹

Toisaalta A. R. Rosenqvist kuitenkin myönsi, että uskonnosta riippumattoman moraalin olemassaolo oli mahdollista ja että eettisyys oli voinut saada alkunsa ilman uskontoa. Mantereen näkemys uskonnosta irrotetusta etiikasta oli melko pragmaattinen. Hänen mukaansa uskonnosta erillinen oppiaine mahdollistaisi elämän eri ongelmien tarkastelun puhtaasti eettisten näkökohtien valossa.²³²

Yleisestä uskontomyönteisyydestä huolimatta itsenäistä etiikanopetusta kannattaneiden pedagogien keskuudessa esiintyi myös epäilyä Raamatun moraaliopetusteorioita mahdollisuuksia kohtaan. Opettaja Josua Järvisen kannanotto Raamatun aikakauden siveellisten tapojen kaukaisuudesta ja sopimattomuudesta nykyaikaiseen elämäntapaan muistutti kulttuuriradikaalien ja sosialistien tulkintaa moraalista *tapana*. Järvisen kommentti pohjautui kuitenkin ennemmin kokeellisen kasvatusteorian käsitykseen lapsen kyvyttömyydestä käsittää kaukaisia aikoja kuin relativistiseen määritelmään moraalin olemuksesta. Moraalia ei Järvisen mielestä ollut mahdollista siirtää

²²⁹ A. R. Rosenqvist 1914, 286; Mantere 1914b 326.

²³⁰ HS 1.9.1912; Mantere, Eräitä siveyskasvatuksen pääkysymyksiä. KK 1914., 223-225; Mantere, Siveysopetuksesta. KK 1914, 325-326.

²³¹ A. R. Rosenqvist 1914, 289-290.

²³² Mantere, Siveysopetuksesta. KK 1914, 326; A. R. Rosenqvist 1914, 290-291. Toisaalta Rosenqvistin mielestä uskonto antoi parhaat takeet horjumattomasta siveellisestä elämästä ja toiminnasta, sillä uskonnosta riippumaton moraalituntuma saattoi ihmisestä tuntua pelkältä kylmältä velvollisuudelta.

analogiapäätelmillä toisesta ajasta toiseen, sillä jäljittely tappaisi eettisen itsenäisyyden. ”Moraalisten voimien tulee nousta kunkin yksilön omista voimista ja siitä ajasta, jossa hän elää.”²³³

A.R. Rosenqvistin mukaan syvästi uskonnollissiveellinen mielenlaatu antaisi parhaan takeen siveellisestä elämästä ja toiminnasta. Uskonnonopetus saattoi täyttää eettisen elämän asettamat vaatimukset niiden tapauksien kohdalla, joilla jo valmiiksi oli ”luja vakaumus ja moraalinen innostus”. Rosenqvist kuitenkin korosti, että näitä tapauksia oli harvassa, ja todennäköisempää oli, että nuori menetti uskonsa uskonnolliseen etiikkaan nykyajan uskonnollisten epäilyksien ja materialististen aatteiden vaikutuksesta.²³⁴ Myös muut pedagogit kiinnittivät huomion uudelleen yhteiskunnalliseen ja poliittiseen tilanteeseen, jossa uskonnon kaikkivoipaisuus etiikan takaajana ei enää ollut itsestään selvä. ”Kun lapsi pääsee pois kansakoulusta on tuhannet agitaattorit, suutareista tohtoreihin asti, häntä vastaan ottamassa.”²³⁵ Näihin opettaja Järvisen sanoihin yhtyi koulutarkastaja Franssila, joka huomautti kristillisen moraalin olevan vaarassa romahtaa siinä samalla, kun sosialistit ja muut kristinuskon vastustajat todistaisivat uskonnon ylikuonnollisen pohjan ja dogmaattisen puolen paikkaansa pitämättömyyden.²³⁶ Opettaja Järvisen mukaan joukoilla ei ollut niin vapaata ja tervettä arvostelukykä, että ne kykenisivät erottamaan uskonnossa toisistaan Raamatun ihmeet ja Jeesuksen persoonan ja etiikan. Seurauksena olisi, että ”ihmeet kaatuvat, kaikki kaatuu.”²³⁷

Itsenäistä etiikanopetusta puoltaneiden opettajien ja pedagogien mukaan juuri moraalin itsensä säilyttämisen tähden olisi lapsille ja nuorille opetettava, että hyvä on hyvää ja paha on pahaa uskonnollisista ristiriidoista huolimatta. Riippumattoman, havainnollisen etiikanopetuksen avulla usko hyveeseen ja moraalikäskyjen ehdottomaan pätevyyyteen oli mahdollista säilyttää kristinuskon oppien epäsuosiosta huolimatta.²³⁸ Oskari Mantereen mukaan erityisesti niillä tahoilla, jotka suhtautuvat uskonnonopetukseen kielteisesti, olisi etiikanopetuksella tärkeä tehtävä henkisen maailmankatsomuksen synnyttäjänä. Mantere esitti myös Soinin myöhemmin usein viljelemän

²³³ Joosua Järvinen, Mitenkä lasta ympäröivää luontoa...KL 1920, 188-189.

²³⁴ A. R. Rosenqvist, Aikamme kulttuuri ja sosiaalis-eettillinen kasvatus. KK 1921, 206-207. Samantapaisia ajatuksia Rosenqvist esitti jo vuonna 1914, jolloin hän huomautti, ettei uskonnollissiveellisesti täydellisiä nuoria juuri ole, sillä iän myötä uskonnolliset vaikuttimet usein katoavat. Olisi onnetonta, jos niiden mukana katoaisivat myös siveyskäsitteet. Eettisiä normeja ei tulisikaan A. R. R:n mukaan sitoa pelkästään uskonnonopetuksen dogmien ulkolukuun, vaan oppilaiden oman käytännön elämän esimerkkeihin. A. R. Rosenqvist 1914, 152-154.

²³⁵ Joosua Järvinen, Mitenkä lasta ympäröivää luontoa...KL 1920, 190.

²³⁶ Opettajaneuvoston kokous. OL 1919, 58-59.

²³⁷ Joosua Järvinen, Mitenkä lasta ympäröivää luontoa...KL 1920, 190.

²³⁸ A. R. Rosenqvist, Aikamme kulttuuri ja sosiaalis-eettillinen kasvatus. KK 1921, 207; Joosua Järvinen, Mitenkä lasta ympäröivää luontoa...KL 1920, 190.

ajatuksen siitä, että etiikanopetus voisi jopa muokata oppilaiden mieliä uskonnonopetuksen aatteiden vastaanottamiselle.²³⁹

5.2. Mikael Soininen itsenäisen etiikanopetuksen puolestapuhujana

Mikael Soininen nousi itsenäisen etiikanopetuksen näkyvimmäksi kannattajaksi Suomessa. Hän omistautui yritykselle saada itsenäinen, kaikille pakollinen etiikanopetus kansakoulun oppiaineeksi niin täysin, että etiikanopetuskeskustelussa puhuttiin usein ”Soinisen ehdotuksesta” tai ”Soinisen siveysopista”. Soininen kehitti myös oman sovellutuksensa etiikanopetuksen sisällöstä ja kirjoitti parisataasivuisen etiikanopetuksen oppaan, joka tosin jäi luonnokseksi. Suutarisen mukaan se, ettei kaikille pakollista etiikanopetusta koskaan sisällytetty kansakoulun opetussuunnitelmaan, oli Soinisen uran suurimpia pettymyksiä.²⁴⁰ Näiden syiden vuoksi tarkastelen hieman lähemmin sitä prosessia, jonka aikana Soinisen kasvatusopilliset näkemykset kypsyivät ehdotukseksi itsenäisestä etiikanopetuksesta.

5.2.1 Soininen kiinnostuu moraalikasvatuksesta

Mikael Soininen katsoi 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä yleiskristillisen opetuksen tasaavan maailmakatsomuksellisia ristiriitoja. Uno Cygnaeuksen muistokirjassa 1910 Soininen kirjoitti, ettei ihminen ”voine lopultakaan elää ilman yhteyttä ylöspäin” ja olevansa tyytyväinen, että kansakoulun isä on painanut uskonnollisen henkensä leiman kansakouluun.²⁴¹ Samassa kirjoituksessa Soininen tosin myönsi kansakoulussa olevan lapsia sellaisista kodeista, joille hengellinen elämä on vieras. Tällaisia perheitä Soininen kehotti luopumaan uskonnollisesta maailmakatsomuksesta, jos totuuden hakeminen sitä heiltä vaati, mutta pyysi heitä samalla sallimaan lapsensa osallistumisen uskonnonopetukseen, joka pohjautuu kristinuskon keskeiseen asemaan kulttuurissamme, opetettiinhan muitakin kulttuuri-ilmioitä tosiasioina.²⁴²

Soinisen teoksessa *Kansakoulun jatko-opetuksen uudistus* vuodelta 1911 oli nähtävissä vaikutteita Foersterin moraalipedagogiikasta. Soininen puhui moraalili- eli itsekasvatusopetuksesta, joka ”lähtee koti- ja kouluelämän konkreetisista tapauksista ja oloista ja alistaa nämä kypsyneempäin oppilaiden

²³⁹ Mantere, Siveysopetuksesta. KK 1914, 327.

²⁴⁰ Toinen tavoite, joka ei koskaan toteutunut, oli valtion oppikirjatuotannon aloittaminen. Suutarinen 1992, 231.

²⁴¹ Soininen 1910, 7. Toisaalta vuosina 1884-1885 Pohjois-Amerikkaan tehdyn suuren opintomatkinsa pohjalta kirjoitetussa väitöskirjassaan Soininen myönsi ymmärtävänsä uskonnonopetuksen hoitamisen koulun ulkopuolella. Päivänsalo 1971, 101.

²⁴² Soininen 1910, 8-9. Soininen perusteli tällaisen yleiskristillisen opin tarpeellisuuden sillä, että uskonnollisen puolen unohtaminen kasvatuksessa johtaisi yksipuolisuuteen, jopa lapsen henkisen elämän silpomiseen.

siveellisen arvostelun alaisiksi”.²⁴³ Soininen suositteli tällaisia aiheita käsiteltävän Foersterin oppien mukaan induktiivisen metodin avulla, niin että keskustelussa hyödynnetään oppilaiden omia mielipiteitä ja kokemuksia. Soininen näki Foersterin etiikanopetuksen metodeissa paremman ja tahtoon suoranaistemmin vetoavan kasvatukseen kuin mitä pelkkä herbartilaisuus oli tarjonnut.²⁴⁴ Soininen kuitenkin jatkoi: ”Mutta lienee myönnettävä, ettei näistä kysymyksistä ainakaan aluksi olisi tehtävä eri opetusainetta, jolle oma tuntinsa varattaisiin.” Siveellisiä kysymyksiä voitaisiin käsitellä eri aineiden yhteydessä ja antaa aikaa eettiselle pohdinnalle kun aihe siihen ilmestyy.²⁴⁵

1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä Soininen toi esiin uskonnonopetuksen metodien kehittämishaasteen, mutta ei vielä pohtinut vaihtoehtoisia tapoja antaa etiikanopetusta. Seuraavalle vuosikymmenelle tultaessa Foersterin teokset vahvistivat Soinisen käsitystä uskontopedagogiikan uudistustarpeesta mutta myös herättivät kiinnostuksen etiikanopetuksen laajempaan harjoittamiseen koulussa. Kalevi Tammisen mukaan herbartilainen pedagogiikka ja sen idea kaiken opetuksen moraalikasvatuksellisesta luonteesta pidättivät Soinista irrottamasta etiikan teemojen käsittelyä erillisille oppitunnille.²⁴⁶ Tätä ajatusta tukee myös Soinisen esittämä kritiikki Foersterin sitä käsitystä kohtaan, että koulusta puuttuisi moraalikasvatuksellinen elementti täysin.²⁴⁷ Herbartilainen pedagogiikka soveltui mitä parhaiten etiikan käsittelyyn eri oppiaineiden lomassa, olihan sen tavoitteena oppiaineiden muodostama eheä kokonaisuus ja kaiken kouluopetuksen tähtääminen eettiseen luonteenkasvatukseen. Uutuus vuoden 1911 tienoilla Soinisen ajattelussa oli se, että hän katsoi tarpeelliseksi käsitellä uskonnosta riippumattomia, käytännön moraalikysymyksiä kouluopetuksen lomassa. Koulun uskonnonopetuksen mahdollisesti kodeille aiheuttamia omantunnon ongelmia Soininen pyrki kuitenkin vielä tuolloin, uskonnonvapauslain ja mahdollisuuden saada vapautus uskonnonopetuksesta puuttuessa, ratkomaan uskonnonopetuksen yleiskristillisellä kulttuurihistoriallisella luonteella, ei tunnustuksettomalla korvikeaineella.

Soininen osallistui vuonna 1912 Haagin kansainväliseen moraalikasvatuskonferenssiin yhdessä Oskari Mantereen ja Waldemar Ruinin kanssa. Konferenssi oli Soiniselle monien virikkeiden antaja, ja avasi erityisesti uusia uria Soinisen etiikanopetusajattelulle. Konferenssin teemana muun muassa moraalikasvatuksen suhde uskonnonopetukseen ja Fr. W. Foerster oli yksi luennoitsijoista.²⁴⁸ Aarni Voipion mukaan Soinisen kannatti konferenssin niitä esitelmiä, jotka

²⁴³ ”Otetaan puheeksi mm. se, miksi ei saa koulussa vilppiä harjoittaa, miksi valhe ylipäättään on paha, pohditaan täsmällisyyden merkitystä, miehuutta ja lujaa itsenäisyyttä.” Soininen 1911, 65.

²⁴⁴ Sainio 1960, 10.

²⁴⁵ Soininen 1911, 66.

²⁴⁶ Tamminen 1967b, 123.

²⁴⁷ Soinisen muistiinpanovihko 1911.

esittelivät itsenäisen etiikanopetuksen yleisiä etuja, maallikkomoraalin uskonnollista neutraaliutta ja yleisen solidaarisuuden ihannetta.²⁴⁹ Toisaalta Soinisen myöhemmät etiikanopetussuunnitelmat olivat ainoastaan nimellisesti neutraaleja ja perustuivat hyvin tiiviisti kristilliseen etiikkaan. Soinisen moraalikäsitystä luonnehtiikin tietty määrittelemättömyys, minkä vuoksi hänen ajatuksensa on myöhemmässä tutkimuksessaakin liitetty milloin positivistisen maailmankatsomuksen autonomiseen moraalikäsitukseen²⁵⁰, milloin Uuden Testamentin etiikkaan²⁵¹. Etiikanopetuskeskustelun aikana luonteenomaisinta Soinisen ajattelulle oli kuitenkin pyrkimys olla ottamatta kysymykseen moraalien perustasta mitään kantaa tai perustella näiden kahden käsityksen yhteensopivuutta, kuitenkin vahvasti kristilliseen etiikkaan nojautuen.

Opetussuunnitelmakomitean kokouksessa vuonna 1912 Soininen toi ensi kertaa julki toiveensa itsenäisen etiikanopetuksen järjestämisestä. Hän lausui: ”Tulee ehkä aika, jolloin saamme mekin siveysopetusta, ei uskonnon sijalle vaan sen rinnalle.”²⁵² Koska hän oli vain vuotta aikaisemmin teoksessaan *Kansakoulun jatko-opetuksen uudistus* katsonut etiikanopetuksen irrottamisen omille tunneilleen tarpeettomaksi, on syytä olettaa juuri Haagin moraalikasvatuskonferenssin kokemuksilla olleen ratkaiseva vaikutus Soinisen siirtymiseen itsenäisen etiikanopetuksen kannalle.

5.2.2. Etiikanopetussuunnitelmien täsmentyminen

Soininen alkoi konkreettisesti suunnitella ja tuoda julki ideoita itsenäisestä etiikanopetuksesta autonomian ajan loppuvuosina. Tamminen arvelee, että odotettavissa oleva uskonnonvapauslaki ja sen muutosvaikutus uskonnonopetukseen osaltaan kiirehtivät Soinista kehittämään ajatusta pidemmälle.²⁵³ Etiikanopetussuunnitelmien taustalla oli Tamminsen mainitsemien käytännön syiden lisäksi Soinisen pettymys kansakoulun opetuksen tuloksiin ja kansan moraalien tasoon.²⁵⁴ Aliina Soininen kirjoitti appensa sanoneen, että hän olisi odottanut ihmisiltä enemmän isänmaallisuutta ja asioiden arvostelukykyä ja että vallalla tuntuu olevan yleinen välinpitämättömyys hyviä

²⁴⁸ Tamminen 1967b, 123. Sainio totesi, että Soinisen kosketus eettillisen kulttuurin liikkeeseen tapahtui vuonna 1912. Tamminsen mukaan se tapahtui kuitenkin jo aikaisemmin, sillä jo vuonna 1910 Soininen esitteli luennoissaan moraalipedagogista liikettä. Soinisen muistiinpanovihko 1910. MS. HYK; Tamminen 1967b, 123.

²⁴⁹ Voipio 1944, 464. Tämän tulkinnan Voipio on tehnyt alleviivauksista ja muistiinpanoista, joita Soininen teki konferenssin painettuihin esitelmiin ”Mémoires sur l'éducation morale”. Painokkaasti alleviivatut kohdat saattoivat hyvin olla myös niitä, joita Soininen ihmetteli tai vastusti.

²⁵⁰ Kenan mukaan Soininen edusti em. käsitystä ”maltillisessa muodossa”. Kena 1979, 295.

²⁵¹ Sainio 1960, 64–65.

²⁵² Kansakoulun opetussuunnitelmakomitean pöytäkirjat syyslukukaudella 1912, I.

²⁵³ Tamminen 1967b, 124.

²⁵⁴ Soininen kirjoitti opetussuunnitelmakomitean välimietinnön tueksi julkaisemassaan teoksessa *Maalaiskansakoulun uudistus*, että kansan syvien rivien vieraantuminen uskonnollisesta elämäntähtäyksestä teki aiheelliseksi tarkastella opetuksen luonnetta. Soininen 1916, 26.

pyrkimyksiä kohtaan.²⁵⁵ Tämän parantamiseksi Soininen toivoi koulussa käsiteltävän enemmän opetussuunnitelmakomitean pohtimia teemoja kuten ”avuliaisuutena ilmenevä rakkaus kaikkia ihmisiä kohtaan, totuuden rakkaus, tottelevaisuus, sovinnollisuus, toisen omaisuuden arvossapitäminen, ahkeruus, kohteliaisuus, kiitollisuus ja eläinten sääliminen”.²⁵⁶

Etiikanopetuksen kokeilulle tarjoutui mahdollisuus, kun opetussuunnitelmakomitea sai vuonna 1913 käyttöönsä kokeilukansakoulun Pukinmäestä. Koulun opettajana (myös etiikanopetuksen kokeilutuntien pitäjänä) toimi Aliina Pennanen. Koulu sai jatkaa toimintaansa maailmansodasta ja opetussuunnitelmakomitean lakkauttamisesta huolimatta.²⁵⁷ Etiikanopetuksen opetuksesta Pukinmäen kokeilukansakoulussa saadut myönteiset kokemukset vahvistivat Soinisessa niitä vaikutteita, joita hän oli saanut Haagin moraalipedagogisessa kongressissa 1912.²⁵⁸

Soininen kirjoitti kansalaissotakeväänä 1918 Foersterin *Jugendlehren* pohjalta luonnoksen etiikanopetuksen opetusoppaasta, jota olisi käytetty seminaareissa opettajia uuteen aineeseen tutustuttaessa. Yksityiskohtaisine, muun muassa kodin sisustamista koskevine neuvoineen opas muistutti paljolti käyttäytymis- ja tapatietousopasta. Opas ei pyrkinyt määrittelemään etiikan perusteita tai tarjoamaan mitään teoreettista etiikan mallia, vaan käsitteli hyvin konkreettisia eettisiä tapauksia kahdeksan yläotsikon alla, joita olivat: rohkeus, itsekuri, ahkeruus, järjestys ja puhtaus, kauneus, rakkaus ja nöyryys.²⁵⁹

Syyt, joilla Soininen perusteli etiikanopetuksen opettamisen hyödyllisyyttä olivat oikeastaan samoja kuin millä opetussuunnitelmakomitea vaati uskonnonopetuksen uudistamista. Tavoitteena oli saada opetus lähemmäs lasten omaa elämää, tuoda tunneille enemmän havainnollisuutta ja kehittää metodeja ulkoluvusta oppiaineksen sisäistämiseen. Voipion mukaan Soininen arveli induktiivisen etiikanopetuksen voivan olla uskonnonopetukselle tiennäyttävä metodin uudistukseen.²⁶⁰

Soinisen suunnittelema etiikanopetus liikkui siis ensisijaisesti yksilöetiikan alalla maailmankatsomuksellisten teemojen käsittelyn sijaan. Nykyiseen elämäkatsomustietoon verrattuna Soinisen suunnitelmissa oli hyvin konkreettisesti tavoitteellinen, oppilaan

²⁵⁵ A. Soininen, 1949, 22.

²⁵⁶ Kansakoulun opetussuunnitelmakomitea 1916, 38.

²⁵⁷ Pukinmäessä toimivat sekä neliosastoinen kansakoulu että kaksiosastoinen alakoulu. Soininen myös opetti itse koulussa toisinaan päästäkseen elävään kosketukseen lasten kanssa. A. Soininen 1949, 9-11; Voipio 1944, 474.

²⁵⁸ A. Soininen 1949, 23.

²⁵⁹ Mikael Soininen, Siveysopin opetusoppaan luonnos 1918.

²⁶⁰ Voipio 1944, 587.

käyttäytymiseen vaikuttamiseen pyrkinyt oppiaine, jossa tietoainekseen sijaan olennaista oli pyrkimys elämyksiin, syvälliseen ja myös tunteet huomioivaan sisäistämiseen ja empatiakyvyn herättämiseen. Vaikka etiikan perustelut eivät olleet pelkästään uskonnollisia, sisältö perustui kuitenkin pitkälti kristillisen etiikan hyväksymiin periaatteisiin.²⁶¹ Aliina Soinisen mukaan uskonnon ja etiikanopetuksen opetuksessa muodostui katkeamaton vuorovaikutussuhde.²⁶²

Tutkijoiden ja aikalaisten käsitykset siitä, sopivatko Soinisen etiikanopetushankkeet hänen herbartilaiseen kasvatustilaisuutensa, vaihtelevat. Keskeinen kysymys oli, sopiko omalle tunnilleen erotettu etiikanopetus herbartilaiseen ideaan kaiken koulutyön moraalikasvatuksellisesta luonteesta. Erkki Lahdeksen tutkimuksen mukaan Soininen luopui herbartilaisuudesta opetussuunnitelmaomina vuosina 1912-1924.²⁶³ Myös Voipio kirjoittaa Soinisen etiikanopetussuunnitelmien kertovan siitä, että tietyiltä osin Soinisen herbartilainen kausi oli tuossa vaiheessa päättynyt.²⁶⁴ Toisaalta Kasvatus ja koulu -lehden toimitus ja avustajat kuvasivat Mikael Soinisen kuusikymmenvuotispäivän juhla-julkaisussa vuonna 1920 hänet hartaaksi, joskaan ei sokeaksi herbartilaisuuden kannattajaksi.²⁶⁵ Myöskään Sakari Suutarisen mukaan Soinisen ei voi katsoa luopuneen herbartilaisuudesta, antoihan hän ottaa vielä 20-luvun alussa herbartilaisista kasvatustilaisuuksistaan uusia painoksia.²⁶⁶ Se, pidettiinkö Soinista vielä 20-luvun alussa herbartilaisena, vaikutti siihen, kuinka erityisesti pedagogit vastaanottivat hänen etiikanopetusideansa ja kuinka he tulkitsivat niitä.

---

²⁶¹ Esimerkiksi Aliina Soinisen Pukinmäen kokeilutuntien siveysopin kirjassa valheen karttamista käsittelevä opetuskertomus päättyy vertaukseen Pietarista, joka valehteli ettei tuntenut Jeesusta sekä aihetta käsittelevään Koskenniemen runoon ”Hiilivalkealla”. A. Soininen 1931, 262.

²⁶² A. Soininen 1949, 23.

²⁶³ Lahdes, 1961, 45, 71.

²⁶⁴ Voipio 1944, 587-588. Tästä Voipion mukaan kertoo herbartilaisen metodiopin muodollisten asteiden puuttuminen. Tätä väittämää voisi tukea myös Tammisen havainto siitä, että aiemmin juuri herbartilaisuus esti Soinista irrottamasta etiikkaa omille tunneilleen. Toisaalta Voipio on väitteissään ristiriitainen, sillä hän myös tulkitsee Soinisen toiveen tehdä etiikasta itsenäinen oppiaine luonnollisena jatkumona Soinisen pyrkimyksille saada kouluopetus erityisesti luonteenkasvatukseen tähtääväksi.

²⁶⁵ Kasvatus ja koulu-lehden juhla-julkaisu ylijohdaja Mikael Soinisen kuusikymmenvuotispäivänä 1920, 10. Mikael Soinisen muistojulkaisussa vuonna 1924 K. Oksala lukee hänet viimeiseen saakka herbartilaisen kasvatustilaisuuden edustajaksi. K. Oksala., Mikael Soininen. Eripainos Kasvatus ja koulu-aikakauskirjasta 1924, 2.

²⁶⁶ Suutarinen 1992, 27. Soinisen kanssa Haagin konferenssiin osallistunut Waldemar Ruin pettyi herbartilaisuuteen noihin aikoihin ja siirtyi uusien suuntausten kannattajaksi.

6. ”TAISTELURINTAMAT” HAHMOTTUVAT

6.1. Soinisen lakiehdotus kaikille yhteisestä etiikanopetuksesta nostattaa myrskyn

Jo eduskuntauudistuksesta lähtien tapetilla ollut oppivelvollisuuslaki tuli ratkaisevaan toiseen käsittelyyn lokakuussa 1920. Käsittelyä ennen suuri valiokunta oli poistanut esityksestä koulussa opettavien aineiden luettelon, minkä kirkon edustajat ja muut uskonnonopetuksen kannattajat tulkitsivat yritykseksi poistaa uskonnonopetus kouluista. Muiden muassa Paavo Virkkunen ja Erkki Kaila vaativat luettelon palauttamista lakiin, sillä heidän mielestään vanhemmille oli kerrottava, mitä heidän lapsilleen oppivelvollisuuskoulussa opetettaisiin. Mikael Soininen ja Oskari Mantere vastustivat luettelon ottamista lakiin, sillä heidän mielestään luettelon paikka oli hallitusmuodon edellyttämässä laissa kansakoulun järjestysmuodon perusteista. Eduskunta hyväksyi oppiaineluettelon poisjäämisen. Kotimaa -lehti, kirkonmiehet ja oikeistopoliitikot leimasivat oppiaineluettelon poisjättämisen hyökkäykseksi uskonnonopetusta vastaan.²⁶⁷ Tämä vastakkainasettelu tuli uudelleen esille etiikanopetuskeskustelussa, jossa vastakkain olivat etiikanopetusta puoltavat, oppiaineluettelon siirtämistä kannattaneet Soininen ja Mantere sekä oppiaineluettelon oppivelvollisuuslakiin kuulumista peränneet etiikanopetuksen vastustajat Virkkunen ja Kaila.

Kasvatustieteilijöiden keskustelujen lisäksi etiikanopetus vilahteli uskonnonvapauslain valmistelutyössä. Vuonna 1917 maaliskuun vallankumouksen jälkeen asetettu K. R. Brotheruksen johtama uskonnonvapauskomitea jätti mietintönsä sekavissa oloissa 4.12.1917 Svinhufvudin senaatille.²⁶⁸ Komitean tavoitteena oli toteuttaa täydellinen uskonnonvapaus kulttuuriliberalismin hengessä. Komitea pyrki puuttumaan myös koululainsäädännön piiriin asettuessaan puoltamaan tunnustuksetonta uskonnonopetusta. Esimerkiksi Georg Schauman²⁶⁹ ja Z. Castrén²⁷⁰ olivat sitä mieltä, että uskonnonvapaus edellytti uskonnonhistorian ja etiikan opettamista tunnustuksellisen uskonnonopetuksen sijaan tai ainakin sen rinnalla.²⁷¹ Uskonnonvapauskomitean mietinnöstä

²⁶⁷ Sandberg 1986, 38 –39. Erkki Kaila kirjoitti: ”Tällainen aineluettelo olikin luonnollisesti kuuluva lakiin, joka asettaa kansan kokonaisuudessaan oppivelvollisuuden alaiseksi. Vasemmiston painostuksesta kuitenkin aineluettelo poistettiin, ja uskonnon asema jäi oppivelvollisuudessa määrittelemättä.” Kaila 1923, 29.

²⁶⁸ Reijonen 1980, 64, 102; Kena 1979, 156-158.

²⁶⁹ Schauman (1870 - 1930) oli ruotsalaisen puolueen kansanedustaja ja Helsingin yliopiston ylikirjastonhoitaja. Puolueensa sisällä hän edusti vasemmistoliberaalista suuntausta.

²⁷⁰ Zachris Castrén (1868 - 1938) toimi muun muassa Helsingin työväenopiston johtajana ja edistyspuolueen kansanedustajana. Hänet tunnettiin vapaamielisenä kulttuuripoliitikkona, uskonnonvapauden puolustajana sekä aikuiskasvatuksen uranuurtajana.

²⁷¹ Tämän kannan taustalla olivat Reijosen mukaan Englannin ja Hollannin esimerkit. Reijonen 1980, 107-108; Kena 1979, 166-167. Mikael Soininen ja Oskari Mantere kannattivat Castrénin komiteamietintöön liitämää vastalauseita, jonka mukaan uskonnonopetuksen rinnalla tulisi antaa kaikille pakollista uskonnonhistorian ja etiikan opetusta.

lausunnon antaneen vuoden 1918 kirkolliskokouksen uskonnonvapauslakivaliokunnan mukaan uskonnonvapaus ei saanut merkitä vapautta uskonnosta, vaan mahdollisimman suuri kansanosaa tuli säilyttää evankelisluterilaisen kasvatuksen piirissä. Uskonnonopetuksesta vapautettavien korvikeopetuksiksikin kokouksessa suositeltiin uskonnonhistoriaa, joka olisi turvallisempi vaihtoehto kuin epämääräinen etiikanopetus.²⁷²

Vuoden 1919 hallitusmuodon tunnustuksellisesti neutraalin valtion periaate oli tuonut mukanaan huomattavan muutoksen kirkon ja valtion suhteeseen. Hallitusmuoto antoi kuitenkin evankelisluterilaiselle kirkolle erityisaseman kansalaisten suuren enemmistön kirkkona. Edellisen vuosisadan lopun maailmankatsomuksellisesta murroksesta saakka pinnalla ollut uskonnonvapauslain vaatimus täyttyi viimein, kun eduskunta hyväksyi keväällä 1921 hallituksen esityksen uskonnonvapauslaiksi. Uskonnonvapauslakiesityksessä koulujen tunnustuksellisesta uskonnon opetuksesta puhuttiin ehdollisena. Kahdeksas pykälä kuului: ”Jos uskonnonopetusta valtion tai kunnan ylläpitämässä tai avustamassa kansakoulussa, oppikoulussa tai muussa oppilaitoksessa annetaan jonkun uskontokunnan opin mukaan, on oppilas, joka kuuluu toiseen uskontokuntaan tai joka ei kuulu mihinkään uskontokuntaan, edusmiehen vaatimuksesta vapautettava sellaisesta uskonnonopetuksesta.” Yli vaalien lepäämään äänestetty uskonnonvapauslaki hyväksyttiin lopullisesti vuonna 1922 ja se tuli voimaan seuraavan vuoden alusta.²⁷³

Oppivelvollisuus- ja uskonnonvapauslakien aikaansaaminen tarjosi Soiniselle paremmat mahdollisuudet ajaa etiikanopetusta itsenäiseksi oppiaineeksi kaikkiin Suomen kansakouluihin. Soinisen toimiessa kouluhallituksen ylijohantajana opetusministeri Ingman antoi tammikuussa 1921 kouluhallitukselle kehotuksen laatia oppivelvollisuuskoulun oppiaineluettelon sisältävä lakiehdotus kansakoulun järjestysmuodosta, jonka kouluhallitus nopeasti toteuttikin.²⁷⁴ Aution mukaan lakiehdotuksen valmistuminen kahdessa kuukaudessa viittaa siihen, että Soininen oli jo etukäteen suunnitellut ehdotuksen sisällön suurin piirtein valmiiksi.²⁷⁵ Voipion mukaan Soininen oli varautunut ajamaan järjestysmuoto- ja uskonnonopetuskysymyksiä tarvittaessa myös eduskunta-

²⁷² Reijonen 1980, 169-172.

²⁷³ Kena 1979, 334-340; Reijonen 1980, 257, 306. Muoto ”jos annetaan...” viittaa siihen, että samaan aikaan jatkui keskustelu uskonnonopetuksen tunnustuksellisuudesta. Keskusteluun siitä, tulisiko uskonnonopetuksen olla tunnustuksellista, yleiskristillistä vai puhtaasti historiallista ei tässä puututa. Sitä ovat selvittäneet tutkimuksissaan mm. Tamminen 1967b ja Kena 1979, 272-275.

²⁷⁴ Kouluhallituksen yhteisistunnon pöytäkirja 18.2.1921; Eskelinen 1992, 40; Autio 1986, 62.

²⁷⁵ Autio 1986, 62.

aloittein²⁷⁶, mikä osaltaan kertoo Soinisen päämäärätietoisuudesta suunnitelmassaan saada etiikanopetus itsenäiseksi ja pakolliseksi oppiaineeksi.

Kouluhallitus lähetti 22.2.1921 Soinisen johdolla kirkollis- ja opetusministeriölle lakiehdotusesityksen, jonka oppiaineluettelossa toisena aineena uskonnon jälkeen oli kaikille yhteinen etiikanopetus ja lakiehdotusesityksen kuudennessa pykälässä mainittiin vielä erikseen, että etiikanopetusta opetetaan itsenäisenä aineena.²⁷⁷ Itsenäisen etiikanopetuksen liittäminen lakiehdotukseen ei tapahtunut yksimielisesti. Kouluneuvos Albin Järvinen liitti ehdotukseen eriävän mielipiteen. Hänen mukaansa kyseessä oli niin kauaskantoinen päätös, että sen taustalla pitäisi olla yleisesti tunnustettu tarve.²⁷⁸

Lakiehdotuksen antaminen siirtyi Vennolan toiselle keskustahallitukselle syksyyn 1921.²⁷⁹ Hallitus ennakoiki esityksessään uskonnonvapauslakia, joka antaisi uskontokuntaan kuulumattomille vapautuksen uskonnonopetuksesta. Tämä mahdollisti hallituksen esityksen mukaan uskonnonopetuksen antamisen enemmistön tunnustuksen mukaan. Etiikanopetuksen osalta hallituksen esitys noudatteli kouluhallituksen ehdotusta. Koska etiikanopetuksen saattoi katsoa tukevan ja täydentävän uskonnonopetusta, olisi tarkoituksenmukaista että se olisi kaikille yhteinen, itsenäinen oppiaine. Etiikanopetuksen opetuksen järjestämistä kaikille hallitus perusteli myös käytännön järjestelyillä.²⁸⁰

Lakiehdotusta marraskuussa 1921 käsitellyt sivistysvaliokunta oli etiikanopetuskysymyksestä hyvin erimielinen. Kokoomuksen Paavo Virkkunen kritisoi etiikanopetuksen määräämistä pakolliseksi kaikille ja jätti asiasta vastalauseen sivistysvaliokunnan mietintöön.²⁸¹ Virkkunen sanoi myöhemmin, että olisi siinä tapauksessa voinut hyväksyä etiikanopetuksen, jos se perustuisi raamattuun ja Jeesuksen etiikkaan.²⁸² Soininen ei kuitenkaan halunnut määrittellä etiikanopetusta tiukan kristilliseksi mahdollisesti taktisista syistä (määrittely olisi heikentänyt lakiehdotuksen

²⁷⁶ Voipio 1944, 593.

²⁷⁷ Kouluhallituksen kansanopetusosaston täysistunnon pöytäkirja 22.2.1921. Koska nyt etiikkaa ehdotettiin kaikille, myös uskonnonopetuksen osallistuville, yhteiseksi aineeksi, siihen ei liittynyt uskonnonhistoriaa, vaikka Soininen oli vuonna 1920 puhunut eduskunnassa uskonnonhistoriasta ja etiikasta vastikeaineena uskonnonopetukselle. Tamminen 1967b, 127.

²⁷⁸ Kouluhallituksen kansanopetusosaston täysistunnon pöytäkirja 22.2.1921. V.t. kouluneuvos Järvisen lausunto. Apulaiskouluneuvokset Tengren ja Takolander, kouluneuvokset Tunkelo ja Forsius sekä osastopäälliköt Rosenqvist ja von Bonsdoff yhtyivät Järvisen mielipiteeseen.

²⁷⁹ Hallituksen yksimielisyys lakiehdotuksesta kielii siitä, etteivät maalaisliittolaiset ministerit ainakaan vielä kokeneet pakollista etiikanopetusta poliittiseksi vaaratekijäksi, joka siitä myöhemmin tuli. Autio 1986, 62.

²⁸⁰ VP 1921 Asiak.II, hallituksen esitys n:o 49.

²⁸¹ VP 1921 Asiak.II, hallituksen esitys n:o 49. Sivistysvaliokunnan mietintö n:o 11, vastalause I.

²⁸² US 6.4.1922; Voipio 1944, 598.

läpimenomahdollisuuksia sosialidemokraattien keskuudessa). Hän tyytyi mainitsemaan sivistysvaliokunnan mietinnön johdannossa, ”ettei siveysopin opetuksessa ole kajottava uskonnollisiin opinkappaleisiin ja että opetuksen sisällys ei poikkea yleisesti hyväksytyistä siveellisistä periaatteista semmoisina kuin ne pääasiassa yhtäpitävästi ilmenevät sekä tieteellisessä eetillisessä tutkimuksessa että myöskin Uudessa Testamentissa”.²⁸³ Valiokunnan viisi sosialistijäsentä suhtautuivat etiikanopetukseen myönteisesti, mutta pitivät sitä vain osittaisena parannuksena ja vaativat vastalauseessaan dogmaattisen uskonnonopetuksen poistamista kokonaan.²⁸⁴

Lakiehdotus siirtyi seuraavaksi suureen valiokuntaan, jonne se sitten juuttuikin ja otettiin uudelleen valmisteluun vasta kesän 1922 eduskuntavaalien jälkeen. Julkisuuteen ehdotus tuli heti keväällä 1921, kun Uusi Suomi ja Kotimaa julkaisivat sen tuoreeltaan.²⁸⁵ Ehdotuksen julkitulo synnytti keskustelumyrskyn, joka otti paikoittain tiukkoja ja henkilökohtaisuuksiinkin meneviä sävyjä. Aliina Soininen kirjoitti, etteivät hän ja Mikael Soininen olleet osanneet kuvitella, kuinka myrskyisän vastustuksen ”pienessä kansakoulussa kaikkien rakastama siveysopin opetus saisi maailmalla osakseen” ja jatkoi, että ”maassa vallitsi käsitteiden sekaannus, puoluekiihko ja vääristelevä asioiden tulkinta tämän kysymyksen suhteen”.²⁸⁶

6.2. Kirkkokansan nousu

Kirkollisissa piireissä etiikanopetusehdotus sai alusta pitäen jyrkän torjuvan vastaanoton. Kirkon virallisen kannan esitti piispankokous kirjelmällään valtioneuvostolle.²⁸⁷ Suurin ja laajavaikutuksisin kampanja itsenäistä etiikanopetusta vastaan oli Suomen Kirkon Seurakuntatyön Keskusliiton kirkkopäiviltä Viipurista tammikuussa 1922 alkunsa saanut ”kirkkokansan nousu”. Kirkkokansan ohjelmaan sisältyi muun muassa vaatimus siitä, että kansa- ja oppikouluissa oli annettava enemmistön tunnustuksen mukaista uskonnonopetusta, mutta pidettävä huolta myös vähemmistöjen uskonnonopetuksesta. Professori Lauri Ingmanin²⁸⁸ ehdotuksesta

²⁸³ VP 1921 Asiak.II, hallituksen esitys n:o 49. Sivistysvaliokunnan mietintö n:o 11.

²⁸⁴ VP 1921 Asiak.II, hallituksen esitys n:o 49. Sivistysvaliokunnan mietintö n:o 11, vastalause II.

²⁸⁵ US 1.3.1921, Uskonnonopetus kansakouluissa; Kotimaa 1.3.1921, Uskonnonopetus kansakoulussa.

²⁸⁶ A. Soininen 1949, 24. Samassa yhteydessä Aliina Soininen kertoo Mikael Soinisen myös harmitelleen sitä, etteivät etiikanopetusta tiukimmin vastustaneet koskaan tulleet Pukinmäkeen tutustumaan etiikan oppitunteihin.

²⁸⁷ Tamminen 1967b, 129.

²⁸⁸ Ingman oli siviiliurallaan pappi, pedagogi ja yliopistomies. Hän toimi suomalaisen puolueen ja sittemmin kokoomuksen kansanedustajana, eduskunnan puhemiehenä, kahdesti pääministerinä (1918-1919, 1924-1925), neljästi opetusministerinä (1920-1921, 1924-1925, 1925-1926 ja 1928-1929) ja elämänsä viimeiset vuodet arkipiispana. Vesa Vares luonnehti häntä maltillisen konservatismen erittäin vaikutusvaltaiseksi keulahahmoksi ja merkittävimäksi kokoomuspoliitikoksi sotien välillä. Vares 1993, 14-15.

ohjelmaluonnokseen lisättiin seuraava ponsi: ”Kirkkokansa ehdottomasti vastustaa, että kristinuskonopetukseen nojautumaton siveysopinopetus tehdään pakolliseksi evankelis-luterilaisten vanhempien lapsille.”²⁸⁹ Vaasan ruotsinkieliset kirkkopäivät hyväksyivät samanlaisen etiikanopetusta vastustavan ponnen.²⁹⁰

Suomen evankelisluterilaisen kirkon kehityksessä valtionkirkosta kansankirkoksi nuorkirkollisella liikkeellä oli suuri merkitys. Nuorkirkollisten tavoitteena oli kirkosta vieraantuneen kansan palauttaminen seurakuntayhteyden piiriin, kirkon toiminnan suuntaaminen kansan henkisen elämän kaikille alueille ja kirkon kasvatus- ja opetustehtävän tehostaminen. Tätä tehtävää varten oli vuoden 1918 ensimmäisten kirkkopäivien aikana perustettu Suomen Kirkon Seurakuntatyön Keskusliitto (SKSK).²⁹¹ Nuorkirkollisen suunnan äänitorveksi tuli Kotimaa -lehti, josta etiikanopetuskeskustelussa tuli kirkkokansan nousun mielipiteiden keskeinen julkaisukanava.²⁹²

Lauri Ingman esitti alkuvuodesta 1922 Vartijassa toivomuksen, että kristillisissä piireissä aloitettaisiin julkinen keskustelu erityisesti tunnustuksellisen uskonnonopetuksen asemaa koskien.²⁹³ SKSK saikin tehtäväkseen kirkkokansan ohjelman tunnetuksi tekemisen, minkä johdosta SKSK lähetti pastorinvirastoille, kristillisille järjestöille, seurakunnille ja opettajayhdistyksille kehotuksen järjestää kansalaiskokouksia uskonnonopetus- ja etiikanopetuskysymyksen selvittämiseksi.²⁹⁴ SKSK:lle lähetettiin lähes 300 kokouksen pöytäkirjat, joista opettajayhdistysten kokouksista oli peräisin 23 ja yleisen kirkkokansan kokouksista 240. Kokouksista raportin laatineen SKSK:n sihteerin U. Nordströmin mukaan kokoukset olivat olleet julkisia ja niistä oli tiedotettu kirkossa tai sanomalehdessä. Osanottajia oli Nordströmin mukaan tullut kaikista puolueista ja yhdessä kokouksessa oli osanottajia sadoista jopa 1000 - 2000 ihmiseen. SKSK painotti vahvasti tapahtumien ”kansalaiskokous” -luonnetta ja sitä, että kokouksissa tuli vahvasti esille ”kansan” tahto pelkän papiston tai opettajiston kannan sijaan. Tästä painotuksesta kertoo esimerkiksi Nordströmin laatima lista kokousten puheenjohtajina toimineiden ammateista, jonka mukaan puhetta johtivat niin maanviljelijät, tuomarit, työmiehet, lääkärit kuin papitkin. Lähes

²⁸⁹ Kolmansien suomalaisten kirkkopäivien pöytäkirja 1922, Kirkkokansan ohjelma; Kotimaa 10.1.1922, Kirkkopäivien kokoontuessa.

²⁹⁰ Kotimaa 14.3.1922, Ruotsalaisen kirkkokansan ohjelma; Herättäjä 17.3.1922, Ruotsalaisen kirkkokansan julistukset. Ruotsalaisten ja suomalaisten kirkkopäivien ohjelmaeroista ks. Kena 1979, 285-287.

²⁹¹ Murtorinne 1980, 91; Kena 1977, 56; Reijonen 1980, 261.

²⁹² Kotimaan nuorkirkolliset, yhteiskunnallista vaikutusta ja aktiivisuutta korostavat mielipiteet veivät sen yhä kauemmaksi toisesta kirkollisesta sanomalehdestä Herättäjästä. Murtorinne 1980, 92.

²⁹³ Ingman, Uuden vuoden alkaessa. Vartija 1922, 3. Julkisen keskustelun ja valistustoiminnan aloittamista oli pohdittu jo edellisenä vuonna, mutta epävarmuus uskonnonvapauslakitilanteesta sekä erimielisyydet ”agiteeraamisen” hyväksyttävyydestä estivät toiminnan. Kena 1979, 276-277.

²⁹⁴ SKSK:n johtokunnan pöytäkirja 24.1.1922, 4.pykälä; Nordström 1922, 1.

kaikkien kokousten päätöksenä oli ponsi, jossa vaadittiin uskonnon aseman säilyttämistä entisellään sekä vastustettiin uskonnotonta itsenäistä etiikanopetusta. Raportissaan Nordström korosti päätösten olleen yksimielisiä, mikä ilmeisimmin oli liioittelua, sillä ainakin Hiitolan seurakuntakokouksessa ehdotettiin etiikanopetuksen opettamista vapaaehtoisena myös uskonnonopetukseen osallistuville.²⁹⁵

Jos etiikanopetusta suunnitelleilla ja kannattaneilla pedagogeilla motiivina oli kansan siveellisen tason nostaminen, myös Kotimaa ja kirkkokansa vakuuttivat toimivansa suomalaisten moraalin ja isänmaan siveellisen tulevaisuuden turvaamiseksi. Kotimaa halusi painottaa tehtävänsä kansan syvimpien elinjuurien hoitajana ja kansan kokoajana. Tilausilmoituksessaan lehti kirjoitti: ”...ilman sisällistä, kansan elämänjuuriin ja omaantuntoon käyvää uudistusta kansamme kulkee kohti pimeää tulevaisuutta. Kristinuskon hylännyt sivistys ja kristilliset elämänarvot kieltänyt yhteiskunnallinen uudistusliike ovat jättäneet vain raunioita, surua ja kyyneliä jälkeensä. Niille teille ei kansamme ole enää ohjattava.”²⁹⁶

Tältä pohjalta on selvää, että Kotimaan edustaman suunnan mielestä itsenäinen etiikanopetus ei voinut olla se keino, jolla kansa yhdistettäisiin ja kansan elinjuuret tervehdytettäisiin. Kotimaan toimitus aloittikin ponnekkaan etiikanopetusta vastustavan kampanjan. Keväällä 1922 lehdestä saattoi lukea otsikoita kuten ”Kristikansa – pysy valveilla” ja kehotuksia ryhtyä aktiivisiin toimiin kirkkokansan ponsien tunnetuksi tekemiseksi. Toimitus myös käytti runsaasti palstatilaa kirkkokansan kokouksista uutisoimiseen ja nimitti etiikanopetusta vastustavien kokousten rypästä ”nousuksi” tai ”liikehinnäksi”.²⁹⁷ Eduskuntavaaleja kohti lehdessä oli yhä useampia kehotuksia kantaa huolta suomalaisten uskonnollissiveellisestä tilasta.²⁹⁸ Kotimaa lähetti tiedustelun yksittäisille kansanedustajaehdokkaille ja pyysi heitä kertomaan kantansa etiikanopetuskysymykseen.²⁹⁹ Kesäkuun 30. päivä Kotimaa julkaisi suuren vaalimainoksen, jossa kehoitettiin valitsemaan ”vain niitä, jotka eivät tyrkytä lapsillesi uskonnotonta siveysoppia”. Niin ikään Herättäjä nosti kirkkokansan etiikanopetusta koskevan ponnin merkittäväksi vaalikysymykseksi. Huhtikuussa 1922 lehti julisti lukijoilleen: ”[j]os äänestätte uskonnotoman siveysopin puolustajia, olette tietenne ja tahtoen hävittämässä kansamme kalleinta perintöä”.³⁰⁰

²⁹⁵ Nordström 1922, 1; Hiitolan seurakuntakokouksen pöytäkirja 19.2.1922.

²⁹⁶ Murtorinne 1980, 90.

²⁹⁷ Kotimaa 14.2.1922; 28.2.1922; 3.3.1922.

²⁹⁸ Esim. Kotimaa 18.4.1922, Kirkkokansa ja tulevat eduskuntavaalit.

²⁹⁹ Kotimaa 16.6.1922, Kristikansan vaalivalmistelu.

³⁰⁰ Herättäjä 21.4.1922, Kirkkokansa ja valtiolliset vaalit.

Suuria puolueita lähellä olevista sanomalehdistä kokoomuksen Uusi Suomi suhtautui kirkkokansan nousuun myönteisesti ja kommentoi helmikuussa 1922, että monilla tahoilla, joilla ennen oli esiintynyt epävarmuutta tai välinpitämättömyyttä etiikanopetuskysymyksen suhteen, lämmitettiin nyt kirkkokansan ponsille.³⁰¹ Edistyspuolueen lehdet Helsingin Sanomat ja Turun Sanomat sen sijaan suhtautuivat kirkkokansan kokouksiin kriittisesti. Molempien mielestä kyseessä oli pääkaupungista liikkeelle laitettu kansankiihotus, joka asioita vääristelemällä ja suurentelemalla sai maaseudun helposti mukaan lähtevän kansan taakseen. Helsingin Sanomien mukaan vastaavaa maaseudun väen kiihotusta oli tapahtunut kuninkuuskysymyksen yhteydessä.³⁰² Tähän Kotimaa vastasi, ettei pääkaupungista ollut kohdistunut minkäänlaista painostusta kokouksien järjestämiseen vaan päinvastoin joillain seudulla kansalaiset olivat spontaanisti kokoontuneet puolustamaan kristillisiä arvoja.³⁰³

Kirkkokansan nousu oli eräänlainen nuorkirkollisten periaatteiden demonstraatio, jossa luotiin kuvaa yhdistävästä, osallistuvasta ja vaikuttavasta kansankirkosta. Kenan mukaan kampanjalla oli suuri aatteellis-poliittinen merkitys, sillä tapahtuma onnistui herättämään myös maallikoissa valveutumista ja vahvistamaan kirkon asemaa ihmisten tietoisuudessa.³⁰⁴

6.3. Etiikanopetuksen politisoituminen

Pedagogien keskuudesta kasvatusopillisena uudistuksena liikkeelle lähtenyt itsenäisen etiikanopetuksen idea politisoitui pian lakiehdotuksen julkitulon jälkeen. Epäilyksiä etiikanopetusta kohtaan niin keskusta- ja oikeistopuolueiden edustajissa kuin kansassakin herätti se, että uskonnonopetuksen poistamista vaatineet sosialistit esiintyivät etiikanopetuksen ystävinä.³⁰⁵ Kysymys etiikanopetuksen pakollisuudesta kansakoulussa sävytti kesällä 1922 toimitettuja eduskuntavaaleja, jotka pakottivat puolueet tarkastamaan ja ilmaisemaan kantansa asiaan. Monimutkaisimmaksi etiikanopetuskannan määrittäminen kävi Soinisen omalle joukolle, edistyspuolueelle.

³⁰¹ US 17.2.1922.

³⁰² HS 25.2.1922, Kiihoitus siveydenopetusta vastaan; TS 8.3.1922: Siveysopin opetus koulussa. Merkillistä, aiheetonta melua.

³⁰³ Kotimaa 3.3.1922, Kirkkokansan ja pakollinen uskonnon siveysopin opetus.

³⁰⁴ Kokousten järjestäminen ja valistustoiminta koettiin ilmeisesti tehokkaaksi tavaksi toimia, sillä vuonna 1924 järjestettiin kampanja oppikoulun uskonnonopetusta koskien. Kena 1979, 301-302.

³⁰⁵ Voipio 1944, 594-595; Tamminen 1967b, 133-134.

Kirkkokansan lähetystö kävi eduskuntaryhmien puheilla helmikuussa 1922 esittämässä ohjelmansa ja kysymässä ryhmien mielipidettä etiikanopetusasiaan. Edistyspuolueen eduskuntaryhmän puheenjohtaja, kunnallisneuvos K. E. Linna ilmoitti kirkkokansan lähetystölle, että ryhmä piti asiaa tärkeänä ja tulisi ottamaan huomion lähetystön esityksen lopullisen kannan määrittämisessä.³⁰⁶ Edistyspuolueen eduskuntaryhmän maaliskuussa julkaistu kannanotto ilmoitti puoleen puoltavan uskonnonopetuksen säilyttämistä entisellään ja muun uskonnon- ja etiikanopetuksen antamista evankelis-luterilaisesta opetuksesta vapautetuille oppilaille.³⁰⁷

Edistyspuolueen puoluekokouksessa huhtikuussa 1922 käytiin kiivasta keskustelua siitä, tulisiko vaaliohjelmassa ottaa kantaa uskonnon- ja etiikanopetukseen. Monet halusivat eduskuntaryhmän lausuman kaltaista selkeää kannanottoa, sillä etiikanopetusta vastustavan kokoomuksen agitointi tällä kysymyksellä haluttiin estää. Savon alueen puoluekokousedustaja Raevaara painotti kyseessä olevan ”suuri uskonnollinen kysymys” ja varoitti, että ilman selvää ja rehellistä kannanottoa puolue ei voisi lähteä vaalitaistoon Savon maaseudulla.³⁰⁸ Puolueneuvosto päättikin, että uskonnonopetuksesta kansakouluissa tulisi myönteinen maininta vaalijulistukseen. Oskari Mantere esitti tähän vastalauseensa ja ilmoitti eroavansa sekä puoluehallituksen, että -neuvoston puheenjohtajuudesta. Mantereen uhkaus ei kuitenkaan toteutunut.³⁰⁹ Vaaliohjelmassa ei lopulta puhuttu etiikanopetuksesta mitään ja puolue ilmoitti vain kannattavansa uskonnonopetuksen säilyttämistä entisellään.³¹⁰

Kotimaa syytti edistyspuolueen kannanottoa alusta alkaen epämääräiseksi. Vaikeneminen etiikanopetusasiassa johtui Kotimaan mukaan siitä, että puolueen johtomiehet Mikael Soinen ja Oskari Mantere olivat tunnetusti jyrkkiä etiikanopetuksen puoltajia ja siitä, ettei kirkkokansan ohjelmaa pidetty puolueessa niin merkittävänä, että se vaatisi edustajia määrittelemään kantansa.³¹¹ Maaseudun Sanomat ei hyväksynyt tätä Kotimaan tulkintaa vaan ilmoitti olevan selvää, että puolue vastusti etiikanopetuksen pakollisuutta kaikille oppilaille.³¹² Tähän Kotimaa vastasi, ettei voinut ottaa lehden sanoja todesta, koska ne olivat luultavasti vaalien aikaansaamia. Kotimaa syytti

³⁰⁶ Kotimaa 17.2.1922, Kirkkokansan lähetystö eduskuntaryhmien puheilla; Sandberg 1986, 46.

³⁰⁷ HS 17.3.1922.

³⁰⁸ Edistyspuolueen puoluekokouksen pöytäkirja 17.-18.4.1922. Puoluekokousedustaja Apalan mielestä kokoomuksen vaalikiihotus oli vaikuttanut Raevaaraan. Apalan mukaan ”tällä pikkumaisella riidalla siveysopin opettamisesta ei ole mitään tekemistä suurten uskonnollisten ja eetilisten kysymysten kanssa”.

³⁰⁹ Sandberg 1986, 48.

³¹⁰ HS 27.5.1922, Kansallisen edistyspuolueen vaalijulistus.

³¹¹ Kotimaa 30.5.1922, Valtiolliset puolueet ja kirkkokansan ohjelma; Eskelinen 1992, 73.

³¹² MS, 3.6.1922

edistyspuoluetta edelleen vastuuttomuudesta, kun se ei ollut kyennyt ilmaisemaan yksiselitteistä kantaa, joka äänestäjillä oli oikeus tietää.³¹³

Siinä kun Helsingin Sanomat ja Turun Sanomat puolustivat etiikanopetusta avoimesti, Maaseudun Sanomien kannanotot olivat vaihtelevia ja Länsi-Savo otti siihen kielteisen kannan. Sandbergin mukaan lehden kanta etiikanopetukseen perustui ilmeisesti sen maaseutuvaltaisen lukijakunnan mielipiteisiin ja kokoomuksen vaalityöhön, jossa etiikanopetus oli nostettu näkyväksi aseeksi. Tähän vastineeksi edistyspuolueen ehdokkaat vakuuttivat mainoksissaan olevansa ”totuutta rakastavia ja Jumalaa pelkääviä”.³¹⁴ Äänenkannattajien erilainen suhtautuminen heijasteli myös koko puolueen erimielisyyttä etiikanopetuskysymyksessä. Myös Kotimaan alulle panema kysely kansanedustajaehdokkaiden suhtautumisesta kirkkokansan ohjelmaan toi selvästi ilmi edistyspuolueessa vallinneen mielipiteiden erilaisuuden.³¹⁵

Edistyspuolue hävisi heinäkuun alun vaaleissa 11 paikkaa ja sai eduskuntaan 15 edustajaa. Kotimaa esitti edistyspuolueen vaalitappion syyksi sen suhtautumisen kirkkokansan ohjelmaan ja uskonnonopetukseen.³¹⁶ Sandbergin mukaan edistyspuolueen omissakin piireissä etiikanopetuskysymys nähtiin osasyynä vaalitappioon, mutta sotavankien armahduskysymystä, Karjalan kysymystä sekä Lex Kallion tukemista pidettiin kuitenkin tärkeämpinä syinä vaalitulokseen.³¹⁷

Maalaisliiton suhtautuminen etiikanopetuskysymykseen oli niin ikään ristiriitojen sävyttämää. Santeri Alkio vastasi eduskuntaryhmien kantoja tiedustelevalle kirkkokansan lähetystölle helmikuussa 1922, että hänen ryhmässään mielipiteet menivät eri suuntiin mutta hän omasta puolestaan kannatti pakollista yleistä etiikanopetusta.³¹⁸ Maalaisliitto ei kesäkuussa julkaistussa vaaliohjelmassa kuitenkaan ollut Alkion kanssa samoilla linjoilla vaan ilmoitti kannattavansa etiikan opettamista pakollisena vain niille oppilaille, jotka eivät nauti uskonnonopetusta.³¹⁹

---

³¹³ Kotimaa 9.6.1922 ja 16.6.1922, Edistyspuolue ja siveysopetus.

³¹⁴ Esim. Mandi Hannula ja Albin Pulkkinen Savosta. Sandberg 1986, 50.

³¹⁵ Kotimaa, 27.6.1922.

³¹⁶ Kotimaa 18.7.1922.

³¹⁷ Sandberg 1986, 53. Myös Kalevi Tammisen mukaan etiikanopetuskysymyksellä oli vaikutusta edistyspuolueen vaalitappioon. Tamminen 1967b, 138.

³¹⁸ US 17.2.1922, Siveysopin opetus kouluissa.

³¹⁹ Ilkka 1.6.1922, Maalaisliiton vaalijulistus; Kotimaa 9.6.1922, Maalaisliiton ohjelma uskontokysymyksessä.

Ilkassa kahdessa osassa keväällä 1922 ilman kirjoittajan nimeä julkaistu laaja artikkeli ”Siveysopin opetus ja kansan tarve” valaisee maalaisliittolaisten ristiriitaista kantaa etiikanopetuskysymykseen. Lehti ilmaisi huolensa kansan siveellisyyden alhaisesta tilasta ja syytti tästä kaupunkikulttuurin ylivaltaa ja perinteisen maaseudun sosiaalisen järjestyksen katoamista. Perinteiset kasvattajat koti, kirkko ja koulu olivat keskittyneet köyhyyden ja sosiaalisen uudistuksen tarpeen aiheuttamien tekojen moraalittomuuteen, vaikka ajan helmasynti oli lehden mukaan ylellinen, tuhlailtava elämäntapa. Lehti kirjoitti: ”Sivistyneissä ja herraspiireissä moraalit on rappeutunut ja merkillistä on, että näitä piirejä edustavat puolueet näyttävät pelkäävän siveysopetuksen uudistusta ajan tarpeita vastaavaksi.” Lehden mielestä uudistus eettisessä kasvatuksessa oli elintärkeää, tapahtui se sitten itsenäisinä etiikanopetustunteina tai uskonnonopetuksen yhteydessä. Mahdollinen itsenäisen etiikanopetuksen hyväksyminen oli kuitenkin todennäköisemmin suuntaus Kokoomuksen vanhoillisena ja kaksinaismoralistisena pidettyä politiikkaa vastaan kuin kannanotto uskonottoman etiikanopetuksen puolesta. Artikkelin lopussa näet painotettiin etiikanopetuksen olennaisesti kristillistä luonnetta: ”Meidänkään käsittääksemme ei ole muuta ehdotonta siveysopetusta kuin kristillinen siveysoppi. Kaikki siveysoppi tulee siis rakentaa sen pohjalle. Mutta sen määrittäminen uusia yhteiskuntaoloja varten edellyttää suurta reformia.”³²⁰

Kokoomuksen Erkki Kaila³²¹ ilmoitti kirkkokansan lähetystölle puolueensa eduskuntaryhmän olevan kokonaisuudessaan kirkkokansan ponsien kannalla.³²² Kokoomus oli myös ainoa puolue, joka yksiselitteisesti otti vaaliohjelmassaan kantaa pakolliseen etiikanopetukseen. Vaaliohjelmassa luki uskonnonopetuskohtaan alla: ”puolue vastustaa sitä, että siveysopin opetus, joka ei nojautu kristinuskon opetukseen, tehdään pakolliseksi niille lapsille, joille uskonnonopetusta annetaan”³²³. Kirsti Kenan mukaan sekä kirkkokansan ohjelma että kokoomuksen vaalijulistuksen kirkkopoliittinen osa olivat Lauri Ingmanin laatimia.³²⁴

Uskonnonopetuskohtaan jälkeen kokoomuksen sisäpoliittisessa ohjelmassa oli varattu oma kohta kansalaiskasvatukselle. Kansalaiskasvatuksen tavoitteet olivat hyvin samansuuntaisia etiikanopetusta ajaneiden pedagogien ajatusten kanssa, vaikka käsitykset keinoista erosivatkin toisistaan. Kokoomuksen mukaan ”...[a]mmatti- ja kotitalousopetusta on koetettava kaikin keinoin kehittää ja samalla ohjata kansakoulunsa käynnyttä nuorisoa hyödylliseen, tuottavaan

³²⁰ Ilkka 11.3.1922 & Ilkka 14.3.1922: Siveysopin opetus ja kansan tarve.

³²¹ Erkki Kaila (ent. Erik Johansson 1867-1944) toimi 1917-1927 Kokoomuksen kansanedustajana, 1925-1935 Viipurin hiippakunnan piispana ja seurasi sitten Lauri Ingmania arkkipiispana.

³²² US 17.2.1922, Siveysopin opetus kouluissa; Kotimaa 17.2.1922, Kirkkokansan lähetystö eduskuntaryhmien puheilla.

³²³ US 14.5.1922, Kansallisen Kokoomuspuolueen vaaliohjelma; Borg 1965, 181.

³²⁴ Kena 1979, 289.

työhön...myöskin pienten lasten huoltamisella on terveydellisessä ja siveydellisessä suhteessa erinomaisen suuri merkitys”.³²⁵ Kokoomus painotti vaalikampanjassaan olevansa kirkkokansan ponsien ja kansan uskonnollissiveellisen hengen vahvistamisen kannalla epäilyttävää kristinuskosta irrotettua etiikanopetusta vastaan.

Kirkkokansan lähetystölle eduskunnan ruotsalaisen ryhmän puolesta vastasivat E. Estlander ja J. Österholm. Heidän mukaansa ryhmä ei ollut määritellyt virallista kantaansa, mutta sen jäsenet tulisivat yksimielisesti vastustamaan pakollista etiikanopetusta.³²⁶ Ruotsalaisen kansanpuolueen vaaliohjelmassa etiikanopetuksesta ei kuitenkaan puhuttu mitään.³²⁷ Ruotsalainen puolue profiloitui vuoden 1922 vaaleissa selkeästi konservatiiviseksi muun muassa uskonnonvapauskysymyksen yhteydessä. Ilmeisesti pakollinen etiikanopetus koettiin ruotsalaisessa puolueessa niin elimellisesti uskonnonvapauslakiin liittyväksi, ettei siihen ei erikseen otettu kantaa.³²⁸

Myöskään sosialistien eduskuntaryhmän W. Woionmaa ei antanut lähetystölle tarkkaa vastausta mutta sanoi ryhmän aina ”valvovan kansan siveellistä kasvatusta ja tekevän päätöksensä sen pohjalta”.³²⁹ Suomen Sosialidemokraatin pääkirjoituksessa maaliskuussa 1922 puollettiin uskonnotonta etiikanopetusta. Kirjoituksen mukaan yhteiskunnan oli tärkeää antaa jäsenilleen puolueetonta, tieteellistä moralioppia, joka ei ollut sidottu mihinkään uskontoon. Puolueen etiikanopetuskannat liittyivät useimmiten vaatimuksiin poistaa tunnustuksellinen uskonnonopetus koulusta kokonaan.³³⁰ Vaaliohjelmassaan sosiaalidemokraatit eivät kuitenkaan enää maininneet uskonnonopetusta tai etiikanopetusta.³³¹

Päivi Eskelisen mielestä sosialidemokraattien vaitonaisuus etiikanopetusasiassa oli kummeksuttavaa. Eskelisen mukaan olisi voinut kuvitella Suomen Sosialidemokraatin vastaavan jotenkin Kotimaan vaaleja kohti yhä kiihtyvään etiikanopetuksen vastaiseen kirjoitteluun, olivathan puolueen kansanedustajat pitäneet etiikanopetusta huomattavana parannuksena, kun sivistysvaliokunnassa käsiteltiin lakiehdotusta kansakoulun järjestysmuodon perusteista.³³² Marja

³²⁵ US 14.5.1922, Kansallisen Kokoomuspuolueen vaaliohjelma; Borg 1965, 182.

³²⁶ US 17.2.1922, Siveysopin opetus kouluissa.

³²⁷ Hbl 30.6.1922.

³²⁸ Kena 1979, 265; Reijonen 1980, 259.

³²⁹ US 17.2.1922, Siveysopin opetus kouluissa.

³³⁰ SS 10.3.1922.

³³¹ SS 19.5.1922, Suomen sosialidemokraattisen puolueen vaaliohjelma.

³³² Eskelinen 1992, 75.

Maunukselan mukaan syy puolueen vaitonaisuuteen asiassa oli se, että uskonnonopetuskysymys ja siihen liitetty etiikanopetus jätettiin vaalitaistelussa puolueen nuorisoliikkeen vastuulle.³³³

Nuorisoliikkeen lehti Työläisnuoriso kommentoikin puolueen pää-äänenkannattajaa aktiivisemmin etiikanopetusasiaa. Sosialistinuorten kannanotoissa itsenäinen etiikanopetus nähtiin ”pikkuaskeleena” tiellä kohti ”todellista uskonnonvapautta” ja uskonnonopetuksen lopettamista³³⁴, mikä oli juuri sellainen kannanotto, joka lietsoi etiikanopetuksen vastustajien käsitystä itsenäisen etiikanopetuksen uskonnonvastaisuudesta. Sosialistinuoret reagoivat myös suoraan kirkkokansan nousuun: Sosialidemokraattisen Työläisnuorisoliiton Viipurin piiri ehdotti, että nuoriso- ja muut työväenjärjestöt ryhtyisivät järjestämään mielenosoituskokouksia, jotta kysymykset kirkon ja valtion erosta, uskonnonopetuksen lopettamisesta ja tunnustuksettomasta etiikanopetuksesta tulisivat ratkaistuksi työväen kannan mukaisesti.³³⁵

6.4. Kansakouluväen suhtautuminen etiikanopetukseen

Itsenäistä etiikanopetusta kannattavan kansakouluväen mielipiteet olivat saaneet konkreettista vahvistusta, kun kansaopetuslaitosten opettajaneuvoston³³⁶ kokous vuonna 1921 hyväksyi ponnin uskonnonhistorian ja etiikanopetuksen opettamisesta kaikille pakollisena oppiaineena.³³⁷ Voipion mukaan Soininen vaikutti huomattavasti kokouksen hyväksyvään päätökseen.³³⁸ Opettajaneuvoston päätöksestä tuli kuitenkin ase etiikanopetuskiihtan eri osapuolille. Etiikanopetuksen puolustajat, erityisesti Soininen, vetosivat opettajaneuvoston ottamaan myönteiseen kantaan, vastustajat puolestaan painottivat ehdotuksen tulleen yllättäen ja valmiiksi muotoiltuna esiin viimeisenä kokouspäivänä, jolloin se hyväksyttiin kiireessä ja antamatta opettajille tilaisuutta harkita päätöstään.³³⁹

³³³ Maunuksela 1967, 147.

³³⁴ Työläisnuoriso 17.3.1922, Nuorison osuus vaalitaistelussa; Työläisnuoriso 9.6.1922, Vaara uhkaa opetusoloja; Työläisnuoriso 16.6.1922, Nuoriso vaalitaisteluun.

³³⁵ Työläisnuoriso 14.4.1922, Työläisnuoriso agitatsionityöhön ehdotetun kirkon ja valtion eron hyväksi.

³³⁶ Suomen koulutoimen hallinto uudistettiin itsenäisyyden myötä. Kansanvaltaisuuden lisäämiseksi oli peräänkuulutettu opettajien edustusta koulutoimen johdossa. Opettajien pysyvä edustus kouluylivaltiossa kuitenkin tyrmättiin ja siirryttiin nk. opettajaneuvostojärjestelmään. Opettajaneuvosto käsitteli ja antoi lausuntonsa kaikista laajakantoisista kasvatuksellisista ja hallinnollisista kysymyksistä. Halila 1949b, 387-388.

³³⁷ Kolmas kansaopetuslaitosten opettajaneuvoston kokous. Pöytäkirja 1921, 23, 35.

³³⁸ Voipio 1944, 586-587.

³³⁹ Siveysopin opetus kansakoulussa ja kansaopetuslaitosten opettajaneuvosto. OL 1922, 169-170.

Opettajaneuvosto käsitteli kysymystä jälleen tammikuussa 1922. Vastoin aikaisempaa päätöstään opettajaneuvosto yhtyi nyt Virkkusen eduskunnan sivistysvaliokunnassa esittämään vastalauseeseen ja asettui kannattamaan etiikanopetusta vain uskonnonopetuksesta vapautetuille oppilaille.³⁴⁰

Suomen Opettajayhdistys halusi saada selville koko jäsenistönsä kannan ja päätti pyytää 220 paikallisyhdistystään käsittelemään asiaa kokouksissaan ja lähettämään kokouspöytäkirjansa keskushallitukselle. Kysymystä käsitteleistä ja pöytäkirjan lähettäneistä yhdistyksistä ainoastaan yksi asettui puoltamaan pakollista etiikanopetusta, joka tosin sai hajaääniä muissakin yhdistyksissä.³⁴¹ Keskushallitus yhtyi paikallisyhdistysten etiikanopetusta vastustavaan kantaan ja julkaisi kyselyn tulokset julkilausumana, joka toimitettiin eri lehtiin julkaistavaksi.

Opettajayhdistyksen kannanotoissa on osittain nähtävissä kirkkokansan ohjelman vaikutusta. Tätä painotti erityisesti Mikael Soininen, jonka mukaan opettajien aiemmin etiikanopetusta kohtaan osoittama kiinnostus ja suosio oli laimentunut kirkkokansan propagandan vuoksi.³⁴² Perustellun Soinisen väitteestä tekee se, että kirkkokansa pyrki aktiivisesti saamaan nimenomaan opettajiston tukemaan etiikanopetusta vastustavaa ponttansa. Opettajilta SKSK ajatteli saavansa vakuuttavaa tukea ja asiantuntevia kannanottoja myös itsenäisen etiikanopetuksen pedagogisista ja lapsipsykologisista toimimisedellytyksistä. Opettajien osuutta korostettiin myös kirkkokansan kokousraportissa, jossa U. Nordström ilmoitti huikeista opettajayhdistysten etiikanopetuskokousten osanottajamääristä.³⁴³ Kirkkokansan raportissa myös painotettiin opettajayhdistysten vastustaneen etiikanopetusta samoista syistä kuin yleiset kirkkokansan kokouksetkin, minkä syiden lisäksi opettajat arvostelivat etiikanopetuksen pedagogisia puutteita.³⁴⁴

Epäilyjä opettajien todellisista kannoista etiikanopetuskysymykseen oli Soinisen lisäksi muillakin. Kun opettajayhdistyksen keskushallituksen julkilausuma paikallisyhdistysten kannoista oli ilmestynyt Helsingin Sanomissa (9.5.1922), nimimerkki W.L. vastasi siihen yleisönosastopalstalla. W.L. ihmetteli, kuinka keskushallitus saattoi väittää puhuvansa opettajien valtavan enemmistön puolesta, varsinkin kun julkilausumassa ei oltu ilmoitettu tarkkoja lukuja, eivätkä läheskään kaikki

³⁴⁰ Neljäs kansaopetuslaitosten opettajaneuvoston kokous. Pöytäkirja 1922, 45, 47-48.

³⁴¹ Uskonnon ja siveysopin asema kansakoulussa OL 1922, 195-196. Opettajain lehdessä julkaistiin paikallisyhdistysten kokousten pöytäkirjoja, esim. OL 1922, 145 (Porvoon opettajayhdistyksen pöytäkirja) ja OL 1922, 766 (Raahen opettajayhdistyksen pöytäkirja). Ks. myös Kotimaa 2.5.1922, Maamme kansakouluopettajiston kanta uskonto- ja siveysoppikysymykseen ja Herättäjä 5.5.1922, Kansakouluopettajiemme mielipide uskonnon ja siveysopin opetuksessa.

³⁴² HS 31.3.1922, Mielen rauhoittamiseksi.

³⁴³ Nordström 1922, 5. SKSK ilmoitti esimerkiksi Jyväskylässä osanottajia olleen 200, Juuankoskella 400, Orimattilassa 500 ja Kangasniemellä jopa yli 1000.

³⁴⁴ Nordström 1922, 5-6.

kansakoulunopettajat opettajayhdistykseen kuuluneet. Kirjoittajan mukaan oli todennäköisempää, että opettajat oikeudenmukaisessa kyselyssä äänestäisivät aiheesta tyhjää.³⁴⁵

Vuoden 1922 piiritarkastajien kokouksessa etiikanopetuksesta keskusteltiin ja monet tarkastajat esittivät epäilynsä sitä kohtaan. Kokous ei kuitenkaan katsonut aiheelliseksi määritellä kantaansa asiaan.³⁴⁶ Jo kouluhallituksessa tarmokkaasti etiikanopetusta vastaan esiintynyt Albin Järvinen laati kuitenkin jo samassa kuussa lausunnon pakollista etiikanopetusta vastaan, jonka hän sai allekirjoittamaan 21 maan 38 tarkastajasta. Vain viisi tarkastajaa ilmoitti Järvisen mukaan olevansa etiikanopetuksen pakollisuuden kannalla.³⁴⁷

Opettajain lehti julkaisi runsaasti etiikanopetusta koskevaa kirjoittelua. Toimituksen artikkeleiden sävy oli kautta linjan etiikanopetukselle kielteinen. Myös lehden Keskustelua -palstalla julkaistut eri opettajien ja kansakouluvaikuttajien kirjoitukset olivat suurelta osin jyrkästi etiikanopetusta vastustavia. Poikkeuksena esiintyi opettaja Jaakko Liukko, joka edusti sovittelevaa kantaa ja asettui myös puolustamaan Mikael Soinista.³⁴⁸ Myös A. Nurmiraanta ilmoitti puoltavansa erillistä moraaliopetusta, mutta toivoi, että sitä ensin valmisteltaisiin ja tehtäisiin tunnetuksi.³⁴⁹

Kalevi Tamminsen mielestä Soinisen esittämä väite, että opettajat nousivat vastustamaan etiikanopetusta heihin lietsotun epäluulon vuoksi, ei voi pitää paikkaansa.³⁵⁰ Tätä Tamminen perustelee sillä, että opettajien keskuudessa oli esitetty epäileviä kantoja itsenäistä etiikanopetusta kohtaan jo aikaisemmin, mitä tapahtuikin.³⁵¹ Yllytys ei lienekään riittävä selitys opettajien kielteiselle suhtautumiselle itsenäiseen etiikanopetukseen. Suutarisen mukaan valkoisten voitto vuoden 1918 sodassa vahvisti moraalikonservatiivisia asenteita myös opettajien keskuudessa. Sota oli koskettanut kansakoulua syvästi: sen aikana murhattiin maaseudulla 18 opettajaa, minkä lisäksi sodan aikainen lakkojulistus oli saattanut opettajat hankalaan välikäteen.³⁵²

³⁴⁵ HS 2.6.1922, Opettajat ja siveysoppikysymys.

³⁴⁶ 10. kansakoulujen piiritarkastajain kokous. Pöytäkirja 1922, 16-17.

³⁴⁷ Ehdotus tarkastajakomitean lausunnoksi. OL 1922, 141.

³⁴⁸ Jaakko Liukko, Siveysoppia. OL 1922, 213-214, 644-646.

³⁴⁹ A. Nurmiraanta, Uskonto- ja siveysoppikysymyksestä kansakoulun siveysopetuksessa. OL 1922, 775.

³⁵⁰ Tamminen 1967b, 137.

³⁵¹ Esim. OL 1921, 179, 264, 377, 411, 731, 734; Kotimaa 22.6.1921, Opettajien ja seminaarilaisten kristillinen kesäkokous; Kiertokatsaus: Yleisen siveysopin opetus seminaareissa. KL, 236-239. Kymenlaakson opettajayhdistyksen kokous. OL 1915, 226; 9. kansakoulujen piiritarkastajain kokous. Pöytäkirja 1920.

³⁵² Suutarinen 1992, 229-231. Opettajien poliittisista kannoista ks. Autio 1986, 73.

7. ETIIKANOPETUS POLIITTISENA JA MAAILMANKATSOMUKSELLISENA ONGELMANA

7.1. Epäilyjä itsenäisen etiikanopetuksen luonnetta kohtaan

Soininen ei koskaan julkaissut itsenäisen etiikanopetuksen luonnetta selvittävää opetusopasta. Virkkunen tarttui kärkkäästi tähän selkeän opetussuunnitelmaehdotuksen puutteeseen. Hänen mukaansa oli käsittämätöntä, että Soininen oli ilman tarpeellista kokemusta tai käytäntöä valmis säätämään lain, joka velvoittaisi opettajat opettamaan ja vanhemmat alistumaan uskonnosta irrotettuun etiikanopetukseen.³⁵³ Virkkusen kritiikki käytännön kokemuksen puutteesta ei ollut täysin aiheellista, olihan Pukinmäen kokeilukoulussa opetettu etiikkaa useita vuosia. Tammisen mukaan etiikanopetukseen kohdistettuja epäluuloja hälventämään olisi kuitenkin tarvittu selkeä etiikanopetuksen opetussuunnitelmaehdotus.³⁵⁴

Kirkkokansa ja osa kansakouluväkeä nostivat tiedonpuutteen oppiaineen sisällöstä ja opetustavoitteista tärkeäksi argumentiksi pakollista etiikanopetusta vastaan. Kotimaa ja Herättäjä kirjoittivat, etteivät etiikanopetuksen sisällöstä tuntuneet olevan selvillä edes sen kannattajat.³⁵⁵ Opettajaneuvoston mielestä olisi harkitsematonta tuoda kansakouluun etiikanopetuksen kaltainen tuntematon oppiaine, jonka arvosta edes uskonnon korvikeopetuksena ei vielä ollut varmuutta.³⁵⁶ Kirkkokansan kokousraportissa todettiin etiikanopetuksen olevan ”sisältöönä nähden epämääräinen, hämärä, ilmassa häilyvä”. Etiikanopetuksen sisältö tulisi riippuvaiseksi vallassa olevasta suunnasta ja sen henkisistä virtauksista, ”tilapäisistä seikoista”. Vaikka tällä hetkellä pystyttäisiinkin Soinisen väitteen mukaisesti opettamaan etiikanopetusta, joka ei olisi ristiriidassa kristinuskon kanssa, aikakausten arvostukset olivat kuitenkin erilaisia. Tämän vuoksi oli kirkkokansan mielestä perusteltua se pelko, että tulevaisuudessa etiikanopetuksen sisältö tulisi kristinuskolle vastakkaiseksi.³⁵⁷

Näihin väitteisiin Soininen totesi, että yhtä hyvin voitaisiin pelätä mitä esimerkiksi historiaan tai luonnontietoon tulevaisuudessa sisällytetään.³⁵⁸ Vastauksessaan epäilyksiin etiikanopetuksen

³⁵³ Samanlainen tapaus oli Virkkusen mielestä Soinisen ajama valtion oppikirjamonopoli, joka osoittautui jälkepäin mahdottomaksi. Virkkunen, Miksi vastustan...KK 1922, 49-50.

³⁵⁴ Tamminen 1967b, 129.

³⁵⁵ Kotimaa 14.2.1922, Kristikansa – pysy valveilla; Herättäjä 24.3.1922, Tunnustuksettomasta siveysopista vieläkin.

³⁵⁶ Neljäs kansanopetuslaitosten opettajaneuvoston kokous. Pöytäkirja 1922, 45, 47-48.

³⁵⁷ Herättäjässä mm. epäiltiin, että etiikanopetukseen voitaisiin sisällyttää vapaan rakkauden oppeja tai yksityisomistuksen vastustamisesta. Herättäjä 7.4.1922, Uskonnoton siveysopin vaarallisuus. Ks. myös Herättäjä 24.3.1922, Tunnustuksettomasta siveysopista vieläkin sekä Nordström 1922, 4.

³⁵⁸ Soininen, Siveysopin opetus koulussa. KK 1922, 13-14.

luonteesta Soininen painotti oppiaineen konkreettisuutta ja käytännönläheisyyttä ja totesi olevan suuri väärinkäsitys ajatella, että etiikanopetus pyrki kokonaisen ja eheän maailmakatsomuksen luomiseen niin kuin uskonnonopetus. Tämä ei olisi mahdollistakaan, sillä etiikanopetukseen osallistuvilla saattoi olla hyvin erilaiset taustat, eikä Soinisen mukaan kenellekään, ”sen vähempää kristitylle kuin juutalaiselle tai muhamettilaisellekaan” yritettäisi tarjota uskonnolle vierasta uutta elämänkatsomusta.³⁵⁹

Vastatessaan kysymykseen itsenäisen etiikanopetuksen luonteesta oppiaineen puolustajat vetosivat laajalti sen mahdollisuuksiin kansalaiskasvatuksessa ja yhteiskunnallisen elämän toimivuuden turvaamisessa. Helsingin Sanomien mukaan eettisen kasvatuksen tavoitteena oli ”valistunut, siveellinen tunto”.³⁶⁰ Zachris Castrén liittyi eettisen kulttuurin liikkeen yleislinjaan ja vetosi moraalin autonomisuuteen. Moraaliopetuksen olisi hänen mielestään pohjauduttava ”ihmisluonnon parhaimpiin taipumuksiin”, mutta se ei myöskään saisi unohtaa uskonnon sille tarjoamaa tukea.³⁶¹ Soininen korosti, että erilaisilla uskonnollisilla ja uskonottomillakin yhteiskunnan jäsenillä on yhteinen moraalinen tietoisuus, jonka yhteisiä eettisiä käsitteitä ilman eri tavoin uskonnosta ajattelevien ihmisten yhteiselämä kansalaisina olisi mahdotonta.³⁶² Kuten jo edellä mainittiin, Soininen ei nähnyt ristiriitaa riippumattoman etiikanopetuksen ja kristinuskon välillä. Myös Helsingin Sanomat katsoi etiikanopetuksen voivan toimia valmistuksena uskonnonopetukselle.³⁶³

Helsingin yliopiston teologisen tiedekunnan dogmatiikan ja siveysopin professori Georg Gustaf Alexander (G.G.) Rosenqvist³⁶⁴ kritisoi painokkaasti moraalifilosofiselta näkökannalta Soinisen ja Castrénin hahmottelemaa itsenäistä etiikanopetusta. Rosenqvist oudoksui väitettä, jonka mukaan ihmisen moraalit ei olisi riippuvainen maailmankatsomuksesta. Hänen mukaansa oli totta, ettei ihmistä saanut tuomita hänen filosofisen tai dogmaattisen katsomuksensa perusteella, mutta siitä ei seurannut, etteikö elämänkatsomuksella olisi yhteyttä moraalikäsitteisiin: ”Sådant hjärtat är, sådant är systemet.”³⁶⁵

³⁵⁹ Soininen, Miten ja miksi siveysopin opetusta vastustetaan? HS 31.3. 1922.

³⁶⁰ HS 25.2.1922 Kiihoitus siveydenopetusta vastaan

³⁶¹ HS 27.1.1922, HS 3.-4.5.1922, HS 26.2.1922. Myös kouluneuvos Fransila oli piiritarkastajine kokouksessa sanonut, että etiikanopetuksella tuli olla oma raamatusta riippumaton pohjansa. Kouluneuvos Haapanen oli vastannut tähän, ettei varsinaista moraaliooppia muutoin kuin olennaisena osana raamattua ole olemassa. 9. kansakoulujen piiritarkastajien kokous, 23.

³⁶² Soinisen kirje Kotimaan toimitukselle. Kotimaa 14.3.1922.

³⁶³ HS 27.1.1922. Pakollinen moraaliopeus.

³⁶⁴ G. G. Rosenqvist oli osallistunut vuosisadan vaihteessa prostituution ja muun sukupuolisiveettömyyden vastaiseen moraalireformiin. Markkola 2002, 353.

³⁶⁵ G. G. Rosenqvist 1922, 8.

G. G. Rosenqvistin mukaan kysymys aistillisesta ja yliaistillisesta todellisuuden perustana oli jakanut ihmisiä läpi historian ja jokaisen yhteisön ja yksilön oli valittava puolensa materialismin ja idealismin välillä. Tällainen valinta myös etiikanopetuksessa olisi tehtävä. Koska oppiaine ei voisi ottaa positiivista kantaa Jumalan olemassaoloon, sillä sen tulisi tyydyttää myös uskonnonopetuksesta vapautettujen oppilaiden vanhempia, olisi itsenäisen etiikanopetuksen välttämättä levättävä immanenssin pohjalla. Tämän myötä myös moraalit täytyisi määrittellä psykologisin enemmän kuin transsendentin todellisuuden perustein, eikä Soinisen maalailemaa ”kristillisessä hengessä” annettavaa itsenäistä etiikanopetusta siis voinut olla olemassakaan, ei periaatteen eikä käytännön tasolla.³⁶⁶ Paavo Virkkunen ja Erkki Kaila jakoivat G. G. Rosenqvistin näkemyksen siitä, että itsenäiseen etiikanopetukseen sisältyi elimellisesti kristinuskonvastaisuus. Jo Jeesuksen persoona korkeimpana moraalisen ihanteena johti siihen, ettei kristilliseltä kannalta katsottuna etiikkaa ja uskontoa voinut erottaa toisistaan.³⁶⁷

Etiikanopetuksen vastustajat eivät pitäneet hyvänä myöskään itsenäistä etiikanopetusta ajavien pedagogien nojautumista ulkomaisiin esimerkkeihin. Albin Järvinen muistutti kouluhallituksen kansanopetusosaston täysistunnossa, ettei jokainen ulkomainen esikuva ollut sinänsä sopiva suomalaisille. Esimerkiksi Ranskassa ja Amerikassa etiikanopetuksen opetusohjelmaan ottamisen syynä oli ollut uskontokuntien moninaisuus. Tällaista maailmankatsomusten erilaisuutta ei Järvisen mukaan Suomessa ollut.³⁶⁸ Ulkomaiden esimerkkeihin ei myöskään Paavo Virkkunen mukaan voinut vedota, sillä ”ei vielä yhdenkään sivistysmaan yleisessä koulussa, jossa uskontoa opetetaan, ole sen rinnalle asetettu vielä lisäksi erityistä siveysopetusta”.³⁶⁹ Opettajain lehti huomautti etiikanopetuksen olevan kaikkialla vasta kokeilun asteella, eikä yleispätevää tietoa sen hyödyllisyydestä ollut tarjolla.³⁷⁰ Väitteisiin etiikanopetuksen epävarmasta asemasta ulkomailla Soininen totesi, ettei muidenkaan oppiaineiden opetuksesta vallinnut kaikkialla yksimielisyyttä.³⁷¹ Vastustajat myös huomauttivat, ettei siveellisyyden taso välttämättä ollut itsenäisen

---

³⁶⁶ G. G. Rosenqvist 1922, 15; ks. myös G. G. Rosenqvist, ”Siveysopin” tekemisestä pakolliseksi oppiaineeksi kansakouluissa. KK 1922, 36-37. Rosenqvist myös epäili, että pakollisessa etiikanopetuksessa ei olisi kysymys kaikista katsomuksista vapaasta, vaan nimenomaan kristinuskon kieltävään maailmankatsomukseen liittyvästä moraalista. Rosenqvist 1922, 30.

³⁶⁷ Kaila 1922, 21-24; Virkkunen 1924, 55-66; Virkkunen, Kysymys siveysopetuksen asemasta koulussa. KK 1922, 90-92.

³⁶⁸ Kouluhallituksen kansanopetusosaston täysistunnon pöytäkirja 22.2.1921. Albin Järvisen vastalause.

³⁶⁹ Paavo Virkkunen, Kysymys siveysopetuksen asemasta koulussa. KK 1922, 94. Herättäjä -lehden mukaan kaikissa maissa, joissa pakollista etiikanopetusta annettiin, uskonnonopetus oli syrjäytetty kouluista. Lehden mielestä etiikanopetuksen kannattajat eivät suostuneet ymmärtämään sitä tosiasiaa, että etiikan opettaminen johtaisi samaan myös Suomessa. Herättäjä 24.3.1922, Tunnustuksettomasta siveysopista vieläkin

³⁷⁰ Pakollinen siveysopetus kansakoulussa. OL 1921, 731. Ks. myös Herättäjä 3.3.1922, Kristinuskon opetus kouluissa. Miksi säilytettävä?

³⁷¹ Soininen, Siveysopin opetus koulussa. KK 1922, 13-14.

moraaliopetuksen myötä parantunut, vaan Ranskassa nuorisoriikollisuuden määrä oli viime aikoina jopa kasvanut. Tähän puolustajat vastasivat etiikanopetuksen olevan niin nuori oppiaine, että sen vaikutuksia yhteiskuntaan oli vielä mahdoton arvioida.³⁷²

Vuoden 1918 sodan voittaneella puolella vallitsi vahva käsitys siitä, että sota oli seurausta perinteisten kristillisten arvojen hylkäämisestä ja ulkomaisten ideologioiden turmiollisesta vaikutuksesta.³⁷³ Kaksikymmentäluvun alun valkoiselle Suomelle ja kirkolle etiikanopetus näyttäytyi juuri tällaisena ulkomaisena muotivirtauksena. Kirkkokansa suhtautui kriittisesti akateemisten pedagogien, kuten Soinisen, uudistushankkeisiin ja vetosi perinteen voimaan. Rymättylän kirkkokansan kokouksen sihteerin toteamus Mikael Soiniselle lähetetyn kokouspöytäkirjan saatekirjeessä kuvaa etiikanopetuksen vastustajien tunteja osuvasti: "Jumala varjelkoon kaikenlaisiin "reformeihin" hukkuvaa kansaamme!"³⁷⁴

7.2. Etiikanopetus uskonnonvapaus- ja oppivelvollisuuslakien luomassa tilanteessa

Etiikanopetuksen vastustajat kritisoivat Soinisen etiikanopetusehdotusta muun muassa lainsäädännölliseltä kannalta. Paavo Virkkusen paheksunta ei kohdistunut ainoastaan Soinisen ehdotuksen sisältöön vaan myös Soinisen toimintaan asiaa koskevassa keskustelussa. Virkkunen ei pitänyt hyvänä sitä, että Soininen etiikanopetusta puoltavassa kirjoituksessaan oli tuonut julkisuuteen sivistysvaliokunnan mietinnön ja Virkkusen siinä esittämät vastalauseet.³⁷⁵

Soininen ei Virkkusen mielestä ollut ottanut tarpeeksi huomioon eduskunnan lepäämään hyväksymän uskonnonvapauslain sekä vuonna 1921 voimaan tulleen oppivelvollisuuslain luomaa asiointilaa. Kun oppivelvollisuuskoulu toisi kaikki lapset saman katon alle, olisi opetus järjestettävä kaikille sopivaksi. Tämä merkisi Virkkusen mukaan sitä, että uskonnonopetuksesta vapautetuille lapsille annettava korvaava etiikanopetus olisi oltava sellaista, että se tyydyttää nimenomaan uskonottomia vanhempia. Virkkusen mukaan jonkunlainen etiikanopetus voitaisiinkin järjestää tällaiseksi, mutta uskonottomia tyydyttävänä se olisi välttämättä kristinuskolle vastakkaista.

³⁷² Mantere, Siveysopetuksesta. KK 1914, 327.

³⁷³ Ks. esim. K. K. Aron artikkeli Kansalaiskasvatuksesta. Vartija 1919, 51-54.

³⁷⁴ Rymättylän kirkkokansan kokouksen pöytäkirjan saatekirje 26.2.1922. Samantyyppisen kommentin esitti opettaja Ollilainen todetessaan, että "hetken mielijohteille ja muotiparannusyrityksille ei kansojen kasvatuksessa saa antaa valtaa". OL 1922, 82.

³⁷⁵ Paavo Virkkunen, Miksi vastustan siveysopetuksen pakollisuutta? Professori M. Soinisen kirjoitelman johdosta. KK 1922, 39.

Virkkusen mielestä olisikin uskonnonvapauden loukkaus kristillisiä vanhempia kohtaan pakottaa heidän lapsensa ottamaan osaa uskonnottoman etiikan opetukseen.³⁷⁶ Hän kirjoitti:

”Yhtä vähän kuin uskonnottomat vanhemmat, jos heidän vakaumuksensa on siinä määrin todellista, että he pidättävät lapsensa kristinuskonopetuksesta, saattavat hyväksyä uskonnollista siveysopetusta, saattavat kristilliset vanhemmat luovuttaa lapsensa uskonnottomalle siveysopetukselle, kaikkein vähimmin sellaiselle, jonka (samalla) pitää olla vastikkeena oppilaille, joita heidän vanhempansa pidättävät kristinuskonopetuksesta.”³⁷⁷

Uskonnonvapauden loukkaus -argumenttia käytettiin laajalti myös kirkkokansan kokouksissa. Kymin seurakuntalaisten kokous lähetti Mikael Soiniselle pöytäkirjansa ja kirjoitti saatekirjeessä seuraavaa: "Tuska ja suru täyttää sydämemme, kun tietoomme on tullut, että meiltä evankelisluterilaisilta tahdotaan uskonnonvapaus riistää, kun nimittäin tahdotaan tehdä uskonnoton etiikanopetus lapsillemme pakolliseksi.”³⁷⁸ G. G. Rosenqvistin mukaan uskonnonvapauslain henki ei toteudu, jos kouluopetuksessa huomioidaan eri kristillisten seurakuntien erot, mutta jätetään kristillisen ja ”positivistisen”, uskonnosta tyystin irrotetun moraalikäsitteen ero huomioimatta.³⁷⁹ Rosenqvistin mielestä suomalaiset eivät halunneet vaihtaa kristillistä henkilökohtaista moraalialia ”alempiin moraalityyppisiin”, ja pakottaminen olisi loukkaus suomalaisten oikeudentuntoa kohtaan.³⁸⁰ Opettajain lehti totesi aineen pakollisuuden yksiselitteisesti merkitsevän uskonnonopetuksessa mukana olevien lasten vanhempien omantunnonsortoa.³⁸¹

Virkkusen mielestä oli käsittämätöntä, ettei Soininen ollut maininnut tällaista lainsäädännöllistä seikkaa. Virkkusen mukaan oli täysin ristiriitaista puhua kristittyjen vanhempien lapsille sopivasta etiikasta, joka samalla vaadittiin erotettavaksi kristinuskonopetuksesta. Hän arvelikin Soinisen luvanneen sellaista, jota ei voi täyttää.³⁸²

---

³⁷⁶ Paavo Virkkunen, Miksi vastustan...KK 1922, 41.

³⁷⁷ Paavo Virkkunen, Miksi vastustan...KK 1922, 41-42.

³⁷⁸ Kymin seurakuntalaisten kokouspöytäkirja 5.3.1922, saatekirje.

³⁷⁹ G.G. Rosenqvist 1922, 36-37; G.G. Rosenqvist, 'Siveysopin' tekemisestä pakolliseksi oppiaineeksi kansakouluissa. KK 1922, 34.

³⁸⁰ G. G. Rosenqvist 1922, 38.

³⁸¹ Uskonnon ja siveysopin asema kansakoulussa. OL 1922, 195-196. Ks. myös Hbl 23.3.1922, Moralundervisningen i skolorna ja Herättäjä 24.3.1922, Uskonnonvapaus ja uskonnoton siveysoppi.

³⁸² Paavo Virkkunen, Miksi vastustan...KK 1922, 42.

Soinisen tapa ajaa asiaa oli Virkkusen mielestä täysin vastakkainen Soinisen innoittajan, Fr. W. Foersterin ajatuksille. Foersterin mukaanhan ihmiset tuli sisäisesti saada vakuuttuneeksi jonkun asian hyvydestä, eikä edistää tuota asiaa ulkoisin pakkokeinoin. Virkkunen kirjoitti:

”Ajaa tällainen arkaluontoinen, vastakkaisia mielipiteitä herättänyt uudistus arveluttavan enemmistön avulla lainsäädännössä päätökseen, vaikka ei ole yrittänytään sille yleisessä tietoisuudessa ja julkisessa elämässä valmistaa maaperää, se ei voi olla kansanvaltaista menettelyä.”³⁸³

Kymin seurakuntalaisten kokous oli Virkkusen kanssa samaa mieltä siitä, ettei etiikanopetuskysymyksen ratkaiseminen istuvan eduskunnan voimin olisi suotavaa. Kymin seurakuntakokouksen pöytäkirjaan kirjattiin kokouksen katsovan parhaaksi, että eduskunta äänestäisi etiikanopetuskysymyksen lepäämään yli vaalien, jos etiikanopetuskysymys olisi vaarassa ratketa kirkkokansan kannan vastaisesti.³⁸⁴

Opettajain lehteen kirjoittaneen opettaja Jaakko Liukon mukaan tällaiset väitteet ”eduskunnan epäilyttävästä enemmistöstä” eivät olleet oikeudenmukaisia. Koulua koskevissa asioissa oli Liukon mukaan nimenomaan huomioitava niiden vanhempien toivomukset, joiden lasten ainoa koulumahdollisuus oppivelvollisuuskoulu oli.³⁸⁵

Etiikanopetuksen vastustajien keskuudessa esiintyi vahva käsitys siitä, että pakollinen etiikanopetus vaikeuttaisi oppivelvollisuuslain täytäntöönpanoa. Vuoden 1922 kansakoulujen piiritarkastajien kokous suhtautui etiikanopetukseen epäillen, sillä sen pakollisuuden johdosta lasten vanhemmat voisivat tuntea kansakoulun pettäneen heidät.³⁸⁶ Myös Opettajain lehdessä esitettiin huoli siitä, että ”yhtä-äkkiä esille tullut, vieras ja epämääräinen aine” voisi heikentää vanhempien uskoa oppivelvollisuuskouluun.³⁸⁷

Opettajien pelko itsenäisen etiikanopetuksen oppivelvollisuuskoulun suosiota heikentävänä tekijänä oli aiheellinen, ainakin kirkkokansan kannanottojen tarkastelun perusteella. Iitin kirkkokansan kokous halusi lisätä Viipurin kirkkopäivien ponsiin seuraavan ponnen: ”Jos eduskunta hyväksyy pakollisen siveysopin, se menettää suuren osan kirkkokansan luottamuksesta ja moisen päätöksen

³⁸³ Paavo Virkkunen, Miksi vastustan...KK 1922, 50-51.

³⁸⁴ Kymin seurakuntalaisten kokouksen pöytäkirja 5.3.1922. Kymin seurakuntakokous piti hyvänä etiikanopetuskysymyksen kanssa läheisesti yhteen kuuluvan uskonnonvapauslain siirtämistä yli vaalien.

³⁸⁵ Jaakko Liukko, Siveysopetuskysymys ja opettajisto. OL 1922, 644-645.

³⁸⁶ 10. kansakoulujen piiritarkastajain kokous. Pöytäkirja 1922, 16-17.

³⁸⁷ OL 1921, 731.

jälkeen pitäisi harkita, voivatko kristilliset vanhemmat laittaa lapsiaan pakollisiin kouluihin.”³⁸⁸ Forssan kirkkokansan kokouksen pöytäkirjaan kirjattiin lause: ”Monet täällä eivät tule alistumaan koulupakkoon siinä tapauksessa, että uskonnottomasta siveysopin tulisi pakollinen aine, vaikka sille varattaisiin tunteja muusta aineesta kuin uskonnosta.”³⁸⁹ Leivonmäen kokous kirjoitti Mikael Soiniselle pöytäkirjansa saatekirjeessä kokouksen osanottajien pelkäävän, ”että pakollisella, kansalle vastenmielisellä siveysopin opetuksella ja uskontotuntien vähentämisellä tehdään oppivelvollisuuden täytöntöönpano kansalle vastenmieliseksi”.³⁹⁰

Opettajiston ja kansakouluväen intressissä oli oppivelvollisuuskoulun aseman vakiinnuttaminen Suomessa, mikä edellytti tuen saamista paitsi maaseudun kriittisesti pakolliseen kansakouluun suhtautuvilta vanhemmiltakin, myös aiemmin kansanopetukseen aktiivisesti osallistuneelta kirkolta. Oppivelvollisuuslain voimaantulo näet siirsi kirkolta pois viimeisenkin sen hallussa olevan osan yleisluontoisesta koulukasvatuksesta, mihinkä osa papistoa suhtautui hyvin vastahakoisesti. Kirkon ja kansakoulun suhteita hiersivätkin itsenäisyyden alussa papiston epäilyt kansakoulun kristillisyyttä kohtaan ja pelko siitä, että ”kansakoulusta tulisi toinen valtionkirkko”.³⁹¹ Kansakouluväki ei jättänyt näitä epäilyjä kannanotoissaan huomioimatta. Kouluhallituksessa etiikanopetusta vastustanut Albin Järvinen huomautti, että itsenäisellä etiikanopetuksella saatettaisiin saada koko papisto oppivelvollisuuskoulua vastaan.³⁹²

Helsingin Sanomat ei pitänyt asiallisesti perusteltuna väitteitä etiikanopetuksen soveltumattomuudesta uskonnonvapaus- ja oppivelvollisuuslakien luomaan tilanteeseen. Lehden mukaan vastikeopetuksena ja ”hätävarana” uskonnosta vapautetuille moraaliopetuksen asema tulisi koulussa nurinkuriseksi. Mutta kaikille pakollisena se voisi ”tulla hyvin suuriarvoiseksi tekijäksi kansan kasvattamisessa”.³⁹³ Opettajain lehdessä nimimerkki J. H. otti kantaa pakollisen etiikanopetuksen puolesta sillä perusteella, että se edistäisi sodan jakaman kansakunnan yhtenäisyyttä. Oppilaiden jakaminen kahteen leiriin sillä perusteella, että toisille annettaisiin

³⁸⁸ Nordström 1922, 2.

³⁸⁹ Nordström 1922, 4.

³⁹⁰ Leivonmäen kirkkokansan kokouksen pöytäkirja ja saatekirje 5.3.1922. Ks. myös Kotimaa 21.2.1922, Kristinuskkoa puolustamaan.

³⁹¹ Kotimaan palstoilta saattoi 20-luvulla lukea uutisointia alakansakoulun moraalisesti rappauttavasta vaikutuksesta ja jopa alakansakoulunopettajattarien pukeutumista kommentoitiin. Halila 1949b, 83, 380-381; Kena 1979, 271. Myös Herättäjä -lehti esitti epäilyksensä kunnallisen alakansakoulun kristillisyyttä kohtaan. Herättäjä 10.2.1922 ja 17.2.1922, Kunnallinen alakansakoulu ja kristinuskon opetus.

³⁹² Kouluhallituksen kansanopetusosaston täysistunnon pöytäkirja 22.2.1921. Albin Järvisen vastalause.

³⁹³ HS 27.1.1922, Pakollinen moraaliopetus.

etiikanopetusta ja toisille ei, olisi hänen mielestään vaarallista, varsinkin kun jako todennäköisesti noudattelisi vuoden 1918 linjoja.³⁹⁴

Etiikanopetuksen vastustajien kommentteista kuului puolestaan huoli kansakunnan jakaantumisesta perusteena nimenomaan etiikanopetuksen *vastustamiselle*. Kansakunnan yhtenäisyyttä ei katsottu voivan turvata etiikanopetuksen kaltaisella ”kompromissiratkaisulla”, joka kätki sisäänsä vaaran luisumisesta toiselle, ainoastaan uskonnonvastustajia tyydyttävälle laidalle. Oulaisten kunnan kirkkokansan kokous kirjasi pöytäkirjaansa lauseen: ”Tätä rikkirevittyä kansaamme ja sen yksityisiä jäseniä ei voi ensinkään parantaa yleinen, uskonnoton siveysoppi vaan sen taitaa ainoastaan tehdä Jeesuksen Kristuksen evankeliumi.”³⁹⁵

7.3. Etiikanopetus uskonnonopetuksen syrjäyttävänä käenpoikana

Toteutumassa oleva uskonnonvapauslaki ja sen mukanaan tuoma mahdollisuus erota kirkosta aiheuttivat niin kirkonmiesten kuin maallikkojenkin keskuudessa huolta ja epävarmuutta. Tämä huoli heijastui myös kansakoulua koskeviin kannanottoihin. Vielä ei tiedetty, kuinka paljon uskonnonvapauslain myötä kirkosta erottaisiin ja kuinka moni oppilas näin vapautuisi uskonnonopetuksesta.³⁹⁶ Epävarmuus uskonnonopetuksen asemasta sai joka tapauksessa monet vastustamaan pakollista etiikanopetusta.

Joillain etiikanopetusta vastustavilla tahoilla todella oli se käsitys, että pakollisen etiikanopetuksen ottaminen kansakoulun opetusohjelmaan merkitsisi uskonnonopetuksen poistamista. Esimerkiksi Heinäjoen kirkkokansan kokouksen pöytäkirjassa mainittiin kokouksen syynä olevan se, että eduskunnassa tulisi kohdakkoin käsiteltäväksi lakiehdotus uskonnonopetuksen poistamiseksi kouluista. Pöytäkirjaan kirjattiin myös kokouksen yksimielinen mielipide siitä, että ”kansamme lapsille on edelleen opetettava evankelisluterilaista uskontoa eikä vaihdettava sitä jumalattomaan siveysoppiin”.³⁹⁷ Myös Raahen ja sen ympäristön kristikansan kokouksessa etiikanopetusasia esitettiin niin, että käsitys etiikanopetuksen uskonnonopetuksen korvaavasta luonteesta pääsi syntymään. Kyseisessä kokouksessa saarnaaja Vilho Järvinen alusti aiheesta ”Onko uskonnoton

³⁹⁴ J. H., Onko uskonnon ja siveysopin opetus tehtävä... OL 1922, 476-477.

³⁹⁵ Oulaisten kunnan kirkkokansan kokouksen pöytäkirja 19.2.1922.

³⁹⁶ Sandberg 1986,46. Esimerkiksi Herättäjässä kirjoitettiin kirkosta eroa haluavan joukon kasvaneen ”suuren suureksi”. Herättäjä 24.3.1922, Uskonnonvapaus ja uskonnoton siveysoppi.

³⁹⁷ Heinäjoen kirkkokansan kokouksen pöytäkirja 19.2.1922.

siveysoppi tehtävä pakolliseksi oppiaineeksi vai katsotaanko että uskonnonopetus on säilytettävä ja tätä opetusta nauttivat vapautettavat uskonnotoman siveysopin opetuksesta?”³⁹⁸

Juuri näistä etiikanopetuksen opetusohjelmaan ottamisen seurauksiin liittyvistä harhaluuloista etiikanopetusta puolustava lehdistö, esimerkiksi Helsingin Sanomat sai lisää vettä myllyynsä. Kirkkokansan nousun aktivistit pitivätkin tärkeänä selvittää, ettei tällaisia väärinkäsityksiä etiikanopetuksen ja uskonnonopetuksen suhteista kirkkokansan keskuudessa ollut. U. Nordström kirjoitti kirkkokansan kokouksia koskevassa raportissaan lähes kaikkien kokousten ymmärtäneen asian oikein.³⁹⁹ Siitäkin huolimatta, että etiikanopetuksen vastustajat ymmärsivät ehdotuksen luonteen oikein, etiikanopetus koettiin suureksi uhaksi uskonnonopetuksen asemalle.

Paavo Virkkunen tähdensi, että kristityt vanhemmat pelkäsivät syystä pakollisen etiikanopetuksen olevan alku uskonnonopetuksen aseman horjuttamiselle, vaikkei Soininen itse tätä kehitystä toivoisikaan. Ensimmäisenä todisteena tästä Virkkunen esitti sen, että kansakoulun opetusaineiden luettelossa valtioneuvosto oli siirtänyt uskonnon pois ensimmäiseltä sijalta, mikä Virkkusen mielestä oli mielenosoituksellinen teko.⁴⁰⁰ Kuten jo kävi ilmi, etiikanopetuksen ajateltiin välttämättä muodostuvan kristinuskon vastaiseksi. Virkkusen mielestä tästä oli todisteena myös se, että Soininen oli kieltäytynyt sivistysvaliokunnassa lisäämään lakitekstiin mainintaa etiikanopetuksen lepäämisestä Jeesuksen Uuden Testamentin perustuksella.⁴⁰¹

Etiikanopetuksen tekemisen pakolliseksi nähtiin halventavan uskontoa ja laittavan uskonnon vapaaehtoisena, ylimääräisen aineen asemaan. Opettajain lehdessä ilmestyi runsaasti kirjoituksia, joissa paheksuttiin suunnitelmia tehdä uskonnosta ikään kuin valinnainen, ylimääräinen aine vastoin kansan suurimman osan vakaumusta.⁴⁰² Kotimaan mukaan sodan jälkeisissä oloissa uskonnotoman etiikanopetuksen opettaminen olisi omiaan halventamaan uskontoa, annettaisiinhan etiikanopetuksen opettamisella ymmärtää, ettei kristinuskko yksin ollut kyllin pätevä

³⁹⁸ Raahan ja sen ympäristön kristikansan kokouksen pöytäkirja 5.3.1922. Vaikuttaa siltä, että kirkollisista sanomalehdistä tämä käsitys säilyi erityisen vahvana Herättäjässä, kun taas Kotimaa pyrki oikaisemaan em. väärinkäsityksen. Ks. esim. Herättäjä 24.2.1922, Kansalaiskokous Mynämäellä ja Herättäjä 17.2.1922, Kristikansa ja nykyhetken kysymykset.

³⁹⁹ Nordström 1922, 1.

⁴⁰⁰ Virkkunen, Miten yleissiveysopin asiaa ajetaan ja miksi sitä vastustetaan. Kotimaa 7.4.1922. Kouluhallituksen ehdotuksessa uskonto oli oppiaineluettelossa ensimmäisellä sijalla. Hallituksen esityksessä se oli kuitenkin siirretty kolmannelle tilalle äidinkielen ja historian jälkeen. Sivistysvaliokunta palautti järjestyksen kouluhallituksen ehdotuksen mukaiseksi. Kouluhallituksen kansanopetusosaston täysistunnon pöytäkirja 22.2.1921; VP 1921 Asiak.II, hallituksen esitys n:o 49; VP 1921 Asiak.II, hallituksen esitys n:o 49. Sivistysvaliokunnan mietintö n:o 11.

⁴⁰¹ Paavo Virkkunen, Miksi vastustan...KK 1922, 42.

⁴⁰² OL 1921, 674-675, 731; OL 1922, 169-170. Siveysoppiin sinänsä myönteisesti suhtautuva Eemeli Etelälähtikin arveli, että siveysoppia tulitisiin pitämään uskonnon halveksimisena. E. Etelälähti, Vakava asia. OL 1922, 177-178.

moraaliopetukseen, vaan tarvitsi täydennystä.⁴⁰³ Kun uskonnonopetus ensin olisi tehty vapaaehtoiseksi, olisi kynnys sen kokonaan poistamiseksi vastustajien mukaan matalampi.⁴⁰⁴

Uuden oppiaineen lisääminen kansakoulun opetusohjelmaan vaatisi tuntijaon tarkastamista ja tuntien varaamista itsenäiselle pakolliselle etiikanopetukselle. Koska kansakoulun lukujärjestyskehystä ei ollut varaa laajentaa, aika etiikanopetukselle suunniteltiin otettavan muiden aineiden opetuksesta. Etiikanopetuksen vastustajien mukaan nämä tunnit tulvaisiin todennäköisesti ottamaan uskonnolta.⁴⁰⁵ Nämä epäilyt saivat vahvistusta siitä tosiasiaista, että Soininen oli 1910-luvun puolivälissä toiminut näkyvästi uskonnonopetuksen luonteen muutosta ja tuntien vähentämistä ehdottaneessa opetussuunnitelmakomiteassa.

Etiikanopetuksen vaikutus uskonnonopetuksen asemaan ei voinut vastustajien mielestä olla suotuisa senkään vuoksi, että uskonnonopetuksessa olevat joutuisivat olemaan koulussa useampia tunteja kuin pelkkään etiikanopetukseen osallistuvat. Tämä voisi herättää oppilaiden mielissä katkeruutta ja mahdollisesti vastenmielisyyttä uskontoa kohtaan, mikä osaltaan heikentäisi uskonnonopetuksen ja kristinuskon asemaa yleensä Suomessa. Myös vanhempien, eritoten maaseudulla, pelättiin saattavan yrittää vapauttaa lapsensa uskonnonopetuksesta sillä perusteella, että siihen osallistuvilla oli enemmän oppitunteja ja läksyjä.⁴⁰⁶

Suurin peruste pelolle siitä, että etiikka syrjäyttäisi uskonnon kansakoulun oppiaineena, oli kuitenkin sosialidemokraattien myönteinen suhtautuminen itsenäiseen etiikanopetukseen. Sosialistien vuosisadan alusta saakka esittämät vaatimukset uskonnon korvaamisesta itsenäisellä, neutraalilla etiikanopetuksella eivät olleet jääneet muiden puolueiden poliitikoilta sekä kansakoulu- ja kirkkoväeltä huomaamatta. Sosiaalidemokraattien ajatukset opetuksen sisällyksestä ja tarkoituksesta kulkivat osittain eri suuntiin, mutta useimmiten he näyttävät ajatelleen sitä kristinuskolle vastakkaisena tai ainakin siihen nähden neutraalina. He puhuivat ”yhteiskunnan” tai ”solidaarisuuden ja yhteistunnon aatteisiin” perustuvasta opetuksesta.⁴⁰⁷ Kotimaan mielestä koko yleisetiikanopetus oli tehty sosialidemokraatteja tyydyttämään. Lehden mukaan oli naivia olettaa,

---

⁴⁰³ Kotimaa 7.2.1922, Helsingin Sanomat kirkkokansan ohjelmasta; Kotimaa 21.2.1922, Pakollisesta uskonnottoman siveysopin opetuksesta; Herättäjä 24.3.1922, Tunnustuksettomasta siveysopista vieläkin.

⁴⁰⁴ Nordström 1922, 4; Pöytäkirja Viipurin kaupungin kirkossa jumalanpalveluksen päätyttyä pidetystä kokouksesta 5.3.1922; Karjalohjan kirkkokansan kokouksen pöytäkirja 5.3.1922; G.G. Rosenqvist 1922, 5.

⁴⁰⁵ Herättäjä 10.2.1922, Kunnallinen alakansakoulu ja kristinuskon opetus; Nordström 1922, 4; G.G. Rosenqvist 1922, 6.

⁴⁰⁶ Nordström 1922, 4; G.G. Rosenqvist 1922, 6.

⁴⁰⁷ Tamminen 1967b, 134.

että sosialistit tyytyisivät Soinisen tarkoittaman kristillisessä hengessä annettavaan yleisetiikanopetukseen. Lehti myös kritisoi Soinista siitä, että se kieltäytyi näkemästä sitä, mikä etiikanopetuskysymyksessä oli pääasiana: uskonnonopetuksen vaarantuminen.⁴⁰⁸

Virkkusen mukaan sosialidemokraatit käyttivät kansakoulun järjestysmuodon perusteita koskevan lakiehdotuksen valmistelutyötä tilaisuutena ajaa uskonnonopetuksen kokonaan poistamista. Virkkunen huomautti, että siitä eduskuntaenemmistöstä, jonka turvin Soininen halusi ajaa pakollisen etiikanopetuksen läpi, suurin osa oli valmis etenemään kristinuskonopetuksen poistamiseen. Etiikanopetus toimisi kuin käenpoika, joka työntää uskonnonopetuksen ulos. Etiikanopetuksen pakolliseksi säätämisen jälkeen olisi enemmän kuin luultavaa, ettei Soininen enää pystyisikään määräämään sen sisältöä ja estämään kristinuskonvastustajia käyttämästä uskonnotonta etiikanopetusta perusteena poistaa uskonnonopetus kokonaan.⁴⁰⁹ Myös Opettajain lehden mielestä eduskunnan sen hetkinen enemmistö oli riittävä todiste sille, että pakollisen etiikanopetuksen jälkeen jatkettaisiin uskonnonopetuksen poistamisvaatimuksiin.⁴¹⁰

Soininen arveli, että etiikanopetuksen kiihkeälle vastustukselle oli syynä se, että nousevan demokratian oli kauan pelätty iskevän koulun uskonnonopetusta vastaan. Kun mitään iskua kansakoulun järjestysmuodon perusteiden lakiehdotuksessa ei tullut, niin ruvettiin luulemaan, että hyökkäys onkin tehty peitetystä muodosta, kätkeytyä etiikanopetuksen opetukseen.⁴¹¹ Soinisen mukaan etiikanopetuksen opettaminen voisi itse asiassa laimentaa uskonnonvastustajien pyrkimystä poistaa oppiaine kouluista.⁴¹²

Kumotakseen tämän luulon hyökkäyksestä Soininen vakuutti useassa yhteydessä, että etiikanopetus ei missään tapauksessa merkitsisi uskonnonopetuksen poistamista koulusta.⁴¹³ Hän myös huomautti, ettei etiikanopetuksen opetus myöskään vaikuttaisi siihen, tuleeko lapsi saamaa uskonnonopetusta vai ei, sillä lepäämään äänestetty uskonnonvapauslaki antoi vapautuksen uskonnonopetuksesta vain evankelis-luterilaisesta kirkosta eronneiden huoltajien lapsille, ja tämä oikeus heillä olisi riippumatta etiikanopetuksesta.⁴¹⁴ Todisteeksi sille, ettei etiikanopetusta oltu tarkoitettu

⁴⁰⁸ Kotimaa 21.2.1922, Pakollisesta uskonnottoman siveysopin opetuksesta; Kotimaa 3.3.1922, Mielten rauhoittamiseksi; Hbl 23.3.1922, Moralundervisningen i skolorna.

⁴⁰⁹ Virkkunen, Miksi vastustan...KK 1922, 43.

⁴¹⁰ Vielä siveysopetuksen pakollisuudesta. OL 1922, 281-283.

⁴¹¹ Soininen, Siveysopin opetus koulussa. KK 1922, 3.

⁴¹² Soininen, Miten ja miksi siveysopin opetusta vastustetaan? HS 31.3.1922.

⁴¹³ Soininen, Mielten rauhoittamiseksi. HS 1.3.1922; Siveysopin opetus koulussa. KK 1922; M. Soinisen kirjeet Kotimaan toimitukselle. Kotimaa 7. ja 14.3. 1922.

⁴¹⁴ M. Soinisen kirje Kotimaan toimitukselle. Kotimaa 14.3.1922.

vastustamaan uskonnollista elämänkatsomusta Soininen huomautti, että olisi täysin ristiriitaista asettaa uskonto ensin opetus suunnitelmaan ja lisätä sitten sen viereen toinen aine, jolla yritettäisiin kumota sen vaikutus.⁴¹⁵ On mielenkiintoista, että Soininen vetosi myös ranskalaisen etiikanopetuksen periaatteisiin, jotka eivät Soinisen mukaan olleet uskonnonvastaisia.⁴¹⁶ Ilmeisesti Haagin kokemukset ja lähempi asiaan perehtyminen saivat Soinisen muuttamaan kantaansa, olihan hän parikymmentä vuotta aikaisemmin arvostellut Ranskan moraalipedagogiikkaa nimenomaan kristinuskonvastaisuudesta.

Erityisen vakuuttanut etiikanopetuksen uskonnonopetukselle aiheuttamasta uhasta oli Paavo Virkkunen, joka edelleen vastusti etiikanopetusta tarmokkaasti syksyllä 1922, kun lakiehdotus tuli uuden eduskunnan käsittelyyn. Hallituksen esitys laiksi kansakoulun järjestysmuodon perusteista oli pitkälle samankaltainen edellisen lakiesityksen kanssa, mutta etiikanopetuksen suhteen oli tapahtunut merkittävä muutos: lakiesityksen mukaan ”kansakoulussa opetetaan uskontoa *tai* siveysoppia, äidinkieltä, historiaa...” Lakiesityksen perusteluiden mukaan etiikanopetus oli pakollinen uskonnonvapauslain nojalla uskonnonopetuksesta vapautetuille oppilaille. Esitykseen sisältyi kuitenkin mahdollisuus opettaa etiikkaa vapaaehtoisena aineena myös uskonnonopetukseen osallistuville. Lakiesityksen teksti kuului: ”mutta toistaiseksi, kunnes on saatu enemmän kokemusta tuosta meillä uudesta opetusaineesta, voitaneen, poiketen aikaisemmasta esityksestä, jättää säätämättä se pakolliseksi uskonnon rinnalla”.⁴¹⁷

Sivistysvaliokunta puheenjohtajansa Paavo Virkkusen johdolla ei hyväksynyt etiikkaa vapaaehtoisena aineena. Tämä sanamuoto kertoi Virkkusen mielestä yrityksestä salakuljettaa uskonnoton etiikanopetus kristillisten vanhempien lapsille. Virkkusen mukaan tällainen väliaikainen kokeilu pohjustaisi etiikanopetuksen pakolliseksi säätämistä, ja kristilliset vanhemmat joutuisivat edelleen pelkäämään, että heidän lapsilleen annettaisiin oppivelvollisuuskoulussa ”vastakkaista elämänkatsomusta edustavaa opetusta”. Virkkunen vastusti etiikkaa paitsi pakollisena tai vapaaehtoisena aineena kaikille kansakoulun oppilaille, myös korvikeaineena uskonnonopetuksesta vapautetuille. Hänen mukaansa etiikanopetus ei kykenisi yksinään toimimaan uskonnon korvikeopetuksena, vaan tarvitsisi rinnalleen uskonnonhistoriaa historiallista sisällystä ja havainnollisuutta antamaan.⁴¹⁸ Asia ratkaistiin lopulta eduskunnassa Virkkusen toivomalla tavalla.

⁴¹⁵ Soininen, Mielten rauhoittamiseksi. HS 1.3. 1922

⁴¹⁶ Soininen, Siveysopin opetus koulussa. KK 1922, 5.

⁴¹⁷ VP 1922 Asiak. I, hallituksen esitys n:o 28.

⁴¹⁸ Paavo Virkkunen, Uusi ehdotus uskonnon ja siveysopin järjestämiseksi. US 231 / 7.10.1922; Kotimaa 12.9.1922, Uskonnon- ja siveysopetus kansakouluissamme.

Uskonnonopetuksesta vapautetuille korvikeopetuksena annettaisiin ”uskonnonhistoriaa ja siveysoppia”.⁴¹⁹

8. ETIIKANOPETUS PEDAGOGISESSA KESKUSTELUSSA

8.1. Itsenäinen etiikanopetus ja kasvatusopillisten suuntausten tulkinnat

Vaikka etiikanopetuskiistassa Virkkunen esiintyi kirkkokansan ohjelman ja konservatiivisemmän politiikan edustajana, hän oli ollut uskonnonvapautta edeltävissä uskonnonopetusta koskevissa kannanotoissaan pitkälle samoilla linjoilla Soinisen kanssa. Virkkunen kritisoi tuolloin kristinopin pedagogista mielekkyyttä kansakoulussa ja ehdotti sen ahtaammin tunnustuksellisen osan siirtämistä rippikouluun. Tämän pidemmälle ei Soininenkaan koskaan mennyt uskontoa koskevissa ehdotuksissaan.⁴²⁰ Lisämielenkiintoa Soinisen ja Virkkusen väliselle debatille toi niin ikään se seikka, että he olivat molemmat Foersterin lämpimiä ihailijoita, mutta tulkitsivat ja painottivat Foersterin näkemyksiä eri tavoin.

Soininen korosti luonteenkasvatuksen merkitystä kaikessa opetustyössä, mutta hän katsoi Foersterin mallin edellyttävän uskonnonopetuksen rinnalle erillistä etiikanopetusta. Virkkunen myönsi Foersterin eräiden varhaisempien lausuntojen antavan tukea tälle tulkinnalle. Ajatus itsenäisestä etiikanopetuksesta oli kuitenkin esitetty nimenomaan Saksan oloja silmällä pitäen. Lisäksi Virkkunen kertoi kuulleensa Foersteriltä, että hänen kirjansa *Nuorison kasvatus* oli syntynyt kokeilusta, joita hän oli tehnyt vapaassa seurustelussa eräiden kotiinsa kutsumien laiminlyötyjen lasten kanssa, ja jossa oli tarkoituksena luoda maaperää kristinuskon omaksumiselle. Varsinaista kouluopetusta Foerster ei Virkkusen mukaan milloinkaan harjoittanut, eikä myöskään myöhäisemmissä teoksissaan korostanut erillisen etiikanopetustunnin tarpeellisuutta.⁴²¹

Foersterin päämerkitys ei Virkkusen mukaan ollut siinä, että hänen etiikanopetusideansa kopioitaisiin Suomeen, sillä se olisi ”mahdotonta jaarittelua” vaan siinä, että ”hän ohjaa antamaan lihaa ja verta niille siveellisille totuuksille, joita ennemminkin, kautta kaikkien kristillisten aikojen,

⁴¹⁹ VP 1922 Asiak. I, hallituksen esitys n:o 28. Sivistysvaliokunnan mietintö n:o 5; VP 1922 Asiak. I, suuren valiokunnan mietintö n:o 38; AsK 137/18.5.1923 pykälät 3 ja 4. Tammisen mukaan ratkaisu merkitsi osaltaan uskonnonopetuksen vahvistumista ja selkeytymistä, sillä 20-luvulla vaatimukset uskonnonopetuksen poistamiseksi tai sen luonteen muuttamiseksi vähenivät. Samalla kuitenkin poistui huomattava motiivi, joka oli ollut pakottamassa uskonnonopetusta sisäiseen uudistumiseen. Tamminen 1967b, 140.

⁴²⁰ Voipio 1944, 597.

⁴²¹ Virkkunen, Miksi vastustan...KK 1922, 44.

on lapsille kodissa ja koulussa tarjottu”.⁴²² Niin ikään G. G. Rosenqvist tulkitsi Foersteriä niin, että eettisen kehityksensä tueksi ihminen tarvitsisi välttämättä uskontoa, ja että eettisyyden erottaminen hengellisyydestä johtaisi moraaliseen sekasortoon ja hämmennykseen.⁴²³

Foersterin moraalipedagogiikan tulkintojen rinnalla pedagogien etiikanopetuskeskusteluun heijastuivat eri kasvatusopillisten suuntausten painotukset ja keskustelijoiden käsitys niiden merkityksestä suomalaiselle kansakoululle. Saksan tappioksi päättyneen maailmansodan jälkeen herbartilaisuuden suosio alkoi hiipua ja huomio kiinnittyi muodikkaampiin anglosaksisiin suuntauksiin, kuten työkoululiikkeeseen.⁴²⁴ Työkoulu nojasi uusimpaan empiristiseen psykologiaan, eikä sillä ollut taakkanaan herbartilaisen etiikan ja kognitiivisuuden painolastia.⁴²⁵ Suomessa valkoisten voitto sisällissodassa sekä Soinisen sosiaaliliberaalia koulutuspolitiikkaa ajaneelle edistyspuolueelle tappiolliset vaalit vuonna 1922 vahvistivat konservatiivis-hegeliläiseen, herbartilaisuutta vastustavaan kasvatustilanteeseen sopivia asenteita.⁴²⁶ Monet herbartilaisuuden kannattajat, (mm. O. Rauhamaa ja A. J. Tarjanne) siirtyivät hovikelpoisempaan ja snellmanilaiseen kasvatustilanteeseen sopivampana pidetyn työkoululiikkeen kannalle.⁴²⁷

Tätä taustaa vasten olisi helppo nähdä yhdeksi syyksi Soinisen ehdotukseen kohdistetulle suurelle vastustukselle se, että etiikanopetus miellettiin osaksi 20-luvun alussa epäsuosioon joutunutta herbartilaisuutta ja herbartilaisuuden tunnetuksi tehneen Soinisen kasvatustilanteen. Etiikanopetuksen vastustajien kommenttien tarkastelu ei kuitenkaan tue tätä tulkintaa. Suuri osa pedagogeja vetosi edelleen herbartilaisiin argumentteihin etiikanopetusta vastustaessaan ja näki etiikanopetuksen antamisen yhdellä oppitunnilla vastakkaiseksi perihertartilaiselle vaatimukselle koko koulun ja kaikkien oppituntien moraalikasvatuksellisesta vastuusta.⁴²⁸ Myös kirkkokansan kokoukset vetosivat muilla oppitunneilla annettavaan etiikanopetukseen perusteena erillisen oppitunnin tarpeettomuudelle. Ylistaron kirkkokansan kokouksen pöytäkirjaan kirjattiin:

⁴²² Virkkunen, Miksi vastustan...KK 1922, 45. Itsenäisen siveysopin ja yleisen moraalin teemojen esiintuominen oli Virkkusen mielestä mahdollista myöhemmän ikäkauden opetuksessa, kuten lukion korkeimmilla luokilla filosofian alkeiden opetuksen yhteydessä. Tällaisellakin opetuksella olisi kuitenkin ”toisenlainen tarkoitus ja sisällys kuin Soinisen ajamalla siveysopilla”.

⁴²³ Rosenqvist 1922, 29. Foersterin kristillisyydestä oli kuitenkin monia käsityksiä; epäilyksenalaiseksi sen oli asettanut mm. roomalaiskatolinen Fr. X. Kiefl. Sainion mukaan ”Foerster ei lopultakaan ...pystynyt voittamaan moraalin ja uskonnon dualismia”. Sainio 1960, 93. Ks. myös Uskonnoton siveysopin vaarallisuus. Herättäjä 7.4.1922.

⁴²⁴ Suutarinen 1992, 236; Lahdes 1961, 52-54; Päivänsalo 1971, 137. Päivänsalo ajoittaa tämän muutoksen alun Suomessa siihen, kun Soininen siirtyi yliopistomaailmasta kouluhallituksen ylijohantajaksi vuonna 1917.

⁴²⁵ Suutarinen 1992, 241.

⁴²⁶ Autio 1986, 19-20.

⁴²⁷ Suutarinen 1992, 239-242.

⁴²⁸ Esim. Aksel Rainio OL 1922, 734-737, 761-763, 790-792; 9. kansakoulujen piiritarkastajien kokous. Pöytäkirja 1920, 21; Virkkunen, Miksi vastustan...KK 1922, 45.

”Rakkautta omaan maahan, kansaan ja kieleen voidaan asiallisemmin ja innostavammin herättää Suomen maantiedon, isänmaanhistorian ja äidinkielen tunneilla...ahkeruuteen, tarkkaavaisuuteen, täsmällisyyteen ja muhin hyviin tapoihin voidaan totuttaa kaikkien aineiden ohella.”⁴²⁹ Oskari Mantereen mukaan tällä perusteella voitaisiin moni muukin tärkeä opetusaine todeta tarpeettomaksi. Lisäksi liiallinen moralisoiminen ja etiikan jatkuva esillä olo voisi saada sen tuntumaan oppilaista ikävältä.⁴³⁰

Tavoitteena tuli siis itsenäisen etiikanopetuksen vastustajien mielestä olla eettisen kasvatuksen vahvistaminen kaikessa koulutyössä. Tätä tyypillisestä herbartilaista kommenttia monet etiikanopetuksen vastustajat käyttivät Soinista, herbartilaista oppi-isäänsä vastaan.⁴³¹ Näyttääkin siltä, että herbartilaisuuden sijaan Soinisen ajama etiikanopetus miellettiin osaksi kansainvälistä moraalipedagogiikan virtausta, erityisesti sen ranskalaista sovellutusta.⁴³² Ranskan uskonnon- ja moraaliopetusjärjestelyillä oli erityisen huono maine monien uskonnonvapauslakia ja sen seurauksia odottelevien suomalaisten keskuudessa. G. G. Rosenqvistin mukaan Ranskan kouluissa etiikkaa ei opetettu pedagogisista vaan poliittisista lähtökohdista käsin.⁴³³ Lokakuussa 1922 Kotimaan etiikanopetusta käsittelevän artikkelin alaotsikko kuului: ”Ranskalaisten kiihkomielinen johtuu uskonnottomasta moraaliopetuksesta!”⁴³⁴

Etiikanopetuksen vastustajat siis sijoittivat mielissään Soinisen ehdottoman oppiaineen moraalipedagogiikan ranskalaiseen suuntaan, joka itsenäisyyden alun uskonnon ja kirkon aseman vahvistamaan pyrkineessä keskusteluilmapiiirissä oli ”selkeä” vihollinen. Foersteriläiseksi itsenäistä etiikanopetusta ei keskusteluissa suostuttu myöntämään, olivathan esimerkiksi Virkkunen ja G. G. Rosenqvist tulkinneet Foersterin kasvatustavan ja itsenäisen etiikanopetuksen yhteensopimattomiksi. Lakiehdotuksen ympärillä käyty keskustelu osoittaa mielenkiintoisella tavalla, kuinka pitkälle ja eri suuntiin akateemisesta tutkimuksesta lähteneet kasvatustavalliset doktriinit voivat taipua, kun keskustelu politisoituu ja saa uskonnollisia sekä maailmankatsomuksellisia aspekteja. Tässä

⁴²⁹ Ylistaron Herttualan kansakoululla 6.5.1922 pidetyn kokouksen pöytäkirja. Kirkkokansan kokoukset tosin eivät todennäköisesti esittäneet kyseisiä perusteita pelkästään pedagogisista lähtökohdista käsin. Mutta koska kokouksissa oli myös kansakouluväkeä mukana, herbartilaisuuden voi ajatella heijastuneen myös kirkkokansan kannanottoihin. Ks. myös Herättäjä 7.4.1922, Uskonnoton siveysopin vaarallisuus.

⁴³⁰ Mantere, Siveysopetuksesta. KK 1914, 324.

⁴³¹ Tamminen 1967b, 136.

⁴³² Matti Sainio pahoitteli 1960-luvulla tehdyssä Mikael Soinisen muistikirjassa sitä, että Soinisen katsottiin saaneen vaikutteita ranskalaiselta uskonnoton moraalipedagogiikasta edustavalta linjalta ja painotti etiikanopetusvaikutteiden tulleen nimenomaan kristilliseltä, foersteriläiseltä suunnalta. Sainio 1960, 65.

⁴³³ Rosenqvist halusi varoittaa suomalaisia etiikanopetuksesta tähdentämällä, että Ranskan valtiollisissa moraalioppikirjoissa Ranskan suuri vallankumous oli nostettu Kristuksen elämää vastaavaksi tapahtumaksi. Rosenqvist 1922, 28.

⁴³⁴ Kotimaa 10.10.1922, Siveysoppiako vai uskontoa.

tapauksessa herbartilaista ja foersteriläistä kasvatusfilosofiaa käytettiin sekä puolustamaan että vastustamaan oppiaineen itsenäisyyttä.

8.2. Uskonnosta irrotetun etiikanopetuksen pedagogiset puutteet

Etiikanopetuksen pedagogista heikkoutta, erityisesti moraaliopetuksen toteutustapaa Ranskassa, oli arvosteltu opettajien keskuudessa jo ennen etiikanopetusehdotuksen julkituloa. Vuonna 1914 Sortavalan seminaarin opettajakunnan kokous päättyi toteamaan, että ”erillinen, neutraali, Raamatun perustukselta emansipoitunut moraaliopetus on epäkäytännöllinen abstraktio, joka käytännössä on eksyttänyt kasvatuksen harhateille ja on siveysopetuksena pätemätöntä.”⁴³⁵

Ranskalaisen moraaliopin heikkouksiin vetoaminen jatkui 20-luvun alussa. Virkkusen mukaan moraaliopetus oli Ranskan pedagogien keskuudessa joutunut huonoon huutoon, ei sen vuoksi, että opettajat olisivat huonoja vaan siksi, että ”tämä opetus oman luontonsa mukaisesti joutuu riippumaan ilmassa”.⁴³⁶ Ranskassa opetus turvautui kantilaiseen etiikkaan, jonka teoreettinen siveellisten käsitteiden pohdinta oli pedagogisesti ja lapsipsykologisesti ”nurinkurista menettelyä”. Virkkunen käyttikin Ranskan etiikanopetuksesta sanoja ”veretön, kalpea ja eloton esimerkki kaukaisen valistusajan järkeilypalvonnasta”.⁴³⁷

Käsitys ranskalaisesta moraaliopetuksesta määritteli vahvasti etiikanopetuksen vastustajien kuvaa oppiaineesta. Siveyden opettamisen ilman kristinuskon tukea, ”kuiviltaan”, ajateltiin olevan ”kuivaa teoriaa ja pelkkiä dogmeja”⁴³⁸ ja ”abstraktisten, käsitteellisten elämänohjeiden ja ylimalkaisten siveyssääntöjen tankkaamista”.⁴³⁹ Etiikanopetuksen pelättiin olevan epähavainnollista ja omiaan

⁴³⁵ Kiertokatsaus: Yleisen siveysopin opetus seminaareissa. KL 1914, 236-239. Vuonna 1906 myös lauantaseuralainen kirkonmies Matti Pesonen arvosteli Ranskan siveysopetuksen puutteita. Matti Pesonen, *Uskonnonopetuksen asemasta*. Nykyajan uskonnollisia ja kirkollisia kysymyksiä II. Gummerus, Jyväskylä 1906, 41.

⁴³⁶ Virkkunen, Miksi vastustan...KK 1922, 45. Samaa mieltä oli Kasvatusopillisen yhdistyksen kokouksessa aiheesta esitelmöinyt Albin Simolin. Hbl 23.3.1922, Moralundervisningen i skolorna.

⁴³⁷ Luultavasti hieman liioitellen Virkkunen totesi myös koko Euroopan pedagogien keskuudessa olevan vallalla käsitys, ettei uskonnon etiikanopetus ollut kyennyt tuottamaan sitä, ”mitä sen väkivaltaisesti syrjäytetty edeltäjä kykeni tuottamaan”. Virkkunen, Kysymys siveysopetuksen asemasta koulussa. KK 1922, 88-89.

⁴³⁸ Ollilainen, Koulujemme siveellisyysopetushankkeet. OL 1922, 81-82. Tosin Ollilaisen mielestä korkeammilla kouluasteilla olisi mahdollista erottaa erityistä etiikanopetusta kansalais- ja ihmisvelvollisuuksista.

⁴³⁹ Virkkunen, Kysymys siveysopetuksen asemasta koulussa. KK 1922, 88. Tätä mieltä Virkkunen oli ollut jo vuonna 1906, silloin vastustuksen kohteena olivat kulttuuriradikaalien etiikanopetusideat. ”Edistystä siveellisessä tietoisuudessa ei saavuteta totuuksien pähäniskemisellä vaan ainoastaan tehtävien antamisella, antamalla tilaisuutta siveelliseen toimintaan ja siveelliseen valitsemiseen.” Virkkunen, 1906, 14.

nostamaan oppilaiden mielet kapinaan moraalialla vastaan, kun sitä jouduttaisiin saarnaamaan teoreettisesti ja käsitteellisesti.⁴⁴⁰

Oskari Mantere ei hyväksynyt Ranskan etiikanopetuksen leimaamista kuivakiskoiseksi teoretisoinniksi. Haagin moraalikasvatuskonferenssissa aiheeseen tutustumaan päässyt Mantere oli vakuuttunut etiikanopetuksen havainnollisesta ja lasta elähdyttävästä luonteesta. Tästä todisteena Mantere lainasi Ranskan etiikanopetuksen julkista ohjelmaa vuodelta 1882: ”Opettajan ei ole koristeltava oppilaan muistia, hänen tulee koskettaa hänen sieluaan.”⁴⁴¹

Myös maallikot epäilivät uskonottoman etiikanopetuksen kasvatuksellisia mahdollisuuksia. Sysmän kirkkokansan kokouksen mukaan opettaja joutuisi pakostakin esittämään siveellisyyden ulkonaisesti pakottavana ja sen tähden tympäisevänä lakina. Opettajan olisi tyydyttävä opetuksessaan ”jokapäiväiseen keskitasosiveyteen” tai etsittävä opetuksilleen tukea filosofisen etiikan ristiriitaisista järjestelmistä. Näiden vaikeuksien vuoksi opettaja ei voisi todella lämmitä aiheelleen, eikä siten saada oppilaitakaan innostumaan.⁴⁴²

G.G. Rosenqvist katsoi uskonnon kanssa ristiriitaisen etiikanopetuksen olevan ”pedagogisesti häiritsevää”.⁴⁴³ Lapsen sielunelämän ajateltiin särkyvän, jos koulussa annettaisiin rinnakkain kahta erilaista etiikanopetusta: ”Ei ole mahdollista palvella kahta herraa”. Lapsen ei myöskään katsottu voivan saada varmaa pohjaa toiminnalleen, jos heidän mieliinsä pyrittäisiin juurruttamaan eettisiä normeja rinnakkain erilaisten periaatteiden mukaisesti.⁴⁴⁴

Etiikanopetuksen vastustajien mielestä uskonnoton etiikanopetus ei ollut pedagogiselta metodiltaan eikä sisällöltään tarpeeksi kykenevä korjaamaan suomalaisten siveellistä vararikkoa. Erkki Kailan mukaan ilman uskontoa eettiset normit mielletäisiin vain ulkoiseksi pakotteeksi.⁴⁴⁵ Itsenäisen etiikanopetuksen ajateltiin jättävän ihmisen heikkona hetkenä yksin ja siltä katsottiin puuttuvan nuorten mieliä vakuuttava arvovalta.⁴⁴⁶ Viipurin kaupungin seurakuntakokous luonnehti

⁴⁴⁰ Uskonnon ja siveysopin asema kansakoulussa. OL 1922, 195-196; Kotimaa 10.3.1922, HKI:n suomenkielisten kansakoulujen opettajiston kannanotto yleissiveysopin opetuksen pakollisuutta vastaan.

⁴⁴¹ Mantere 1914b, 327.

⁴⁴² Sysmän kirkkokansan kokouksen pöytäkirja 26.2.1922.

⁴⁴³ G.G. Rosenqvist 1922, 7.

⁴⁴⁴ Koulujemme siveellisyysovetushankkeet. OL 1922, 81-82; Nordström 1922, 4; Uskonnon ja siveysopin asema kansakoulussa. OL 1922, 195-196. Kotimaa siteerasi 7.3.1922 Hämeenlinnan seminaarin johtajaa Aukusti Saloa, jonka mukaan itsenäinen siveysoppi johtaisi ”pedagogiseen sekamelskaan”. Ks. myös Virkkunen, Kysymys siveysopetuksen asemasta koulussa. KK 1922, 92-93.

⁴⁴⁵ Erkki Kaila, ”Kristinuskon sosiaalinen tehtävä nykyaikana”. Esitelmä. Aika 1917, 173-175.

⁴⁴⁶ Nordström 1922, 4.

etiikanopetusta suorastaa ”iskuksi, jonka seuraukset tulevat käymään kansamme siveelliselle kasvatukselle pelottavan tuhoisiksi”.⁴⁴⁷

Opettaja Keränen yhtyi Kailan näkemykseen siitä, että vasta usko tekee moraalista toiminnasta sisäisesti motivoitunutta. Keränen muistutti lapsilla olevan luonnollisesti vahva auktoriteettiusko, jota myös opetuksessa tulisi hyödyntää. Paras etiikanopetus liittyisikin kristinuskonopetukseen, sillä kaikkivoivan Jumalan auktoriteettiin perustuvat siveelliset ohjeet eivät kaivanneet teoreettisia, lapsille vaikeita pätevyysperusteluita, vaan olivat päteviä jo sillä perusteella, että niiden antaja on inhimillisen arvostelun yläpuolella. Kansakoulun opetuksen ei myöskään tulisi lähteä liian vaikeille ja kaukaisille alueille opetuksessaan, sillä oppivelvollisuuskouluun osallistuisivat kaikkien kansanosien lapset. Vaikka älykäs ja hyvin toimeentuleva ihminen saattaisi jotain siveyden käsitteiden pohdinnasta saadakin, oppivelvollisuuskoulun opetuksen tulisi kyetä ohjaamaan siveellisesti myös henkiseen hätään joutuneita. Siihen ei itsenäisen etiikanopetuksen katsottu pystyvän.⁴⁴⁸

Vastustajat vetosivat niin ikään käytännön vaikeuksiin, joita uusi oppiaine kansakoulutyöskentelylle aiheuttaisi. Opettajilla ei ollut koulutusta aineen opettamiseen, ei opetusopasta eikä edes oppikirjoja oppilaille.⁴⁴⁹ Vastustajat pitivät vaikeana lukujärjestysteknisesti toteuttaa asetelmaa, jossa toisilla oppilaille oli enemmän oppitunteja kuin toisilla.⁴⁵⁰ Opettajain lehti piti kohtuuttomana, että kansakoulunopettajien työtä vaikeutettaisiin tämän uuden oppiaineen käytännön järjestelyillä.⁴⁵¹ Joskin pedagogit olivat 1910-luvulla ottaneet kantaa uskonnonopetuksen puutteisiin ja vaikeuksiin toteuttaa tehokasta moraaliopetusta uskontotunneilla, heidän mielestään uskonnon opetusvaikeudet eivät olleet mitään etiikanopetuksen vaikeuksiin verrattuna.⁴⁵² Paavo Virkkusen mukaan oli selvää, ”että tämä opetus on vaikeinta, mitä opettaja saa koulussa suoritettavakseen”.⁴⁵³

⁴⁴⁷ Viipurin kaupungin kirkossa jumalanpalveluksen päätyttyä pidetyn kokouksen pöytäkirja 5.3.1922.

⁴⁴⁸ Nordström 1922, 4; Keränen, Siveysoppi kansakoulussa. OL 1922, 745-747. Henkisestä hädästä Keränen käytti esimerkkinä juoppoa, joka pääsi juomahimostaan vasta Jumalaan turvautumisen myötä.

⁴⁴⁹ Kymin seurakuntalaisten kokouksen pöytäkirja 5.3.1922; Viipurin kaupungin kirkossa jumalanpalveluksen päätyttyä pidetyn kokouksen pöytäkirja 5.3.1922.

⁴⁵⁰ Kouluhallituksen kansanopetusosaston täysistunnon pöytäkirja 22.2.1921. Albin Järvisen vastalause.

⁴⁵¹ Vielä siveysopetuksen pakollisuudesta. OL 1922, 281-283.

⁴⁵² Keränen, Siveysoppi kansakoulussa. OL 1922, 745.

⁴⁵³ Virkkunen, Miksi vastustan...KK 1922, 44.

8.3. ”Kun meillä on 10 käskyä, se riittää”⁴⁵⁴

Paavo Virkkunen myönsi, että uskonnonopetukseen sisältyvän etiikanopetuksen puutteellisuuden kritisointi oli ollut eduksi uskonnonopetuksen kehittämiseksi, mutta ei yhtynyt Soinisen väitteeseen siitä, ettei uskontotunneilla pystyittäisi foersteriläiseen etiikanopetukseen. Uskonto oli Virkkusen mukaan ottanut tosissaan uudistusvaatimukset ja ponnisteli enemmän kuin mikään muu kouluaine opetuksen syventämiseksi ja ”välittömän kokemuksen, intuition ja henkisen mukanaelämisen” huomioimiseksi.⁴⁵⁵

Etiikanopetuksen vastustajat halusivat painottaa, että jos uskonnonopetuksessa oli ollut ongelmia antaa tehokasta moraalikasvatusta, se ei ollut kristinuskon vaan kykenemättömän opettajan syy.⁴⁵⁶ Kristinuskon opetukseen katsottiin sisältyvän luonnostaan paras etiikanopetus, sillä ”kristinuskon kokonaan siveellisen hengen läpitunkema ja sen jumala-käsite on siveellisin mitä tunnetaan”.⁴⁵⁷ Heinäjoen kirkkokansan kokouksessa eräs opettaja lausui, ettei hän osaisi opettaa muuta kuin Jumalan sanaan ja Raamattuun perustuvaa etiikkaa.⁴⁵⁸

G. G. Rosenqvist ja Erkki Kaila korostivat kristillisen etiikan subjektiivista ja henkilökohtaista luonnetta. Omatunnon ja järjen avulla ihminen kyllä kykenisi noudattamaan eettisiä normeja siinä määrin kuin ne olivat hänelle tunnettuja, mutta kokemuksesta ja ympäristöstä ei olisi mahdollista johtaa perimmäisiä eettisiä velvoitteita. Kristuksen myötä yksilölle merkitykselliseksi tullut moraaliksi oli teologiensa mukaan kouluopetuksen pohjana perusteltu ja pätevämpi kuin ulkoisista, ajallisista ja historiallisista seikoista riippuvainen materialistinen etiikan käsitys.⁴⁵⁹

Jos itsenäistä etiikanopetusta pidettiin kuivana ja hengettömänä, kristillisen etiikan katsottiin tarjoavan ehtymättömän varaston siveellistä havaintoaineistoa.⁴⁶⁰ Kasvatusopilliset ja psykologiset keinot olivat etiikanopetuksen vastustajien mukaan kehittyneet jo niin pitkälle, että niiden avulla saataisiin uskonnonopetuksesta irti kaikki tarpeellinen moraalikasvatuksellinen aines ilman erillistä

⁴⁵⁴ Lainaus opettajayhdistysten kannanotosta. Nordström 1922, 2; Kotimaa 16.5.1922, Opettajayhdistysten kokoukset.

⁴⁵⁵ Virkkunen: Miksi vastustan...KK 1922, 47. Sellaisten kristinuskonopetuspedagogien, kuten Akseli Rainion ja Siviä Heinämaan teokset todistivat Virkkusen mukaan, että uskonnonopetus Suomessa kulki jo uusia teitä.

⁴⁵⁶ Nordström 1922, 2.

⁴⁵⁷ Sysmän kirkkokansan kokouksen pöytäkirja 26.2.1922.

⁴⁵⁸ Heinäjoen kirkkokansan kokouksen pöytäkirja 19.2.1922.

⁴⁵⁹ Rosenqvist 1922, 18; Kaila 1922, 10.

⁴⁶⁰ Sysmän kirkkokansan kokouksen pöytäkirja 26.2.1922; Virkkunen: Miksi vastustan...KK 1922, 48; Viipurin kaupungin kirkossa jumalanpalveluksen päätyttyä pidetyn kokouksen pöytäkirja 5.3.1922; Aksel Rainio OL 1922, 734-737, 761-763, 790-792.

moraalioppituntia.⁴⁶¹ Lisäksi Raamatun etiikan ajateltiin olevan opetuksessa paljon rakentavampaa kuin uskonnosta irrotetun, olihan kristillisellä etiikalla kotien perinteet ja asiantuntemus takanaan. Tehokkainta moraalikasvatusta olisi sellainen, jossa koti pystyy tukemaan koulun opetuksia ja näin vahvistamaan siveellisyyttä oppilaan mielessä. Tällaista tukea vieraalle uskonnottomalle etiikalle ei perheiltä voinut odottaa.⁴⁶² Herättäjä -lehden mukaan useat uskonnottomatkin kodit toivoivat lapsilleen raamatullisen etiikan perustunemusta, minkä vuoksi lehti ehdotti, että kaikille oppilaille opetettaisiin yhteisenä aineena edelleen evankelisluterilaista uskontoa.⁴⁶³

Etiikanopetuksen tarpeellisuutta ei vastustajien mielestä voinut mitenkään uskottavasti perustella: yksin se ei olisi riittävää, uskonnon rinnalla puolestaan, jos etiikanopetus todella olisi sopusoinnussa kristinuskon opetusten kanssa, kuten Soininen väitti, vanhan kertaamista.⁴⁶⁴ Tässä kohden Soinisen ja Virkkusen välisen kiistan sanamuodot kärjistyivät. Virkkunen kirjoitti: ”Mutta kuinka voi minkään pedagogisen järjen nimissä yrittääkään puolustaa käskyjen opettamista toisessa yhteydessä vielä varsinaisen kristinuskonopetuksen lisäksi?” ja ”Foersteriä saattaa määrätyissä oloissa hyvin ymmärtää; professori Soinisen puuhia meikäläisissä oloissa tuskin ensinkään.”⁴⁶⁵ Soininen ihmetteli, miksi uskonnonopetus tekisi eettisten teemojen tarkastelun omalla oppitunnillaan tarpeettomaksi, kun esimerkiksi ”historianopetuksessa oli pidetty jokaisen opettajan velvollisuutena lietsoa oppilaiden mieleen isänmaallisuutta ja sankarimieltä”.⁴⁶⁶

Soininen vetosi puolustuksessaan ajan yleisesti tunnustettuun eettisen kasvatuksen tarpeeseen, joka Soinisen mukaan ilmeni muun muassa ”omantunnon ja sydämen asioita painottavien” lastenkirjojen suurena suosiona.⁴⁶⁷ Myös muilla koulun oppitunneilla käsiteltiin etiikan teemoja, esimerkiksi Maamme -kirjan, Vänrikki Stoolin tarinoiden ja uudenaikaisten äidinkielen oppikirjojen lukukappaleiden avulla.⁴⁶⁸ Soinisen suunnitelma itsenäisestä etiikanopetuksesta täydennyksenä uskonnon- ja muilla tunneilla kristillisessä hengessä annettuun moraalikasvatukseen osoittautui virhearvioinniksi. Itsenäinen etiikanopetus oli suuren vastustajajoukon mielestä jo perusteiltaan mahdoton sovittaa yhteen kristillisen maailmankatsomuksen kanssa.

⁴⁶¹ Pakollinen siveysopin opetus kansakoulussa. OL 1921, 731; Virkkunen, Miksi vastustan...KK 1922, 48.

⁴⁶² Pakollinen siveysopin opetus kansakoulussa. OL 1921, 731; Kotimaa 17.3.1922, Kirkkokansa ja pakollinen uskonnon siveysopin opetus.

⁴⁶³ Alakansakoulussa kaikille annettava uskonnonopetus ei lehden mielestä olisi ristiriidassa uskonnonvapauslain kanssa. Herättäjä 24.3.1922, Uskonnonvapauslaki ja uskonnon siveysoppi.

⁴⁶⁴ Ruoveden opettajayhdistyksen kokous. OL 1921, 377.

⁴⁶⁵ Virkkunen, Miksi vastustan siveysopetuksen pakollisuutta? Professori M. Soinisen kirjoitelman johdosta. KK 1922, 48-49.

⁴⁶⁶ Soininen, Siveysopin opetus koulussa. KK 1922, 1.

⁴⁶⁷ Soininen, Siveysopin opetus koulussa. KK 1922, 2.

⁴⁶⁸ Soininen, Mielen rauhoittamiseksi. HS 1.3. 1922.

9. ETIIKANOPETUSKESKUSTELU OSANA KIRKON JA USKONNON ASEMASTA KÄYTYÄ TAISTELUA

Koulutussosiologian näkemyksen mukaan koulutus ja kasvatus ovat kulttuurisen normiston siirtämistä. Seuraavan sukupolven sosialisatio vallitsevaan kulttuuriin ja sen arvoihin on olennaista yhteiskunnallisen eheyden kannalta. Se älyllisten taitojen sekä moraalisten ominaisuuksien määrä, joka mahdollisti osallistumisen teollistuvaan yhteiskuntaan tuottavana, lakia kunnioittavana ja vastuullisena jäsenenä, laajeni suomalaisen yhteiskunnan muuttuessa säätyvaltaisesta kansanvaltaiseksi.⁴⁶⁹ Pedagogien moraalikasvatusaate oli yksi vastaus tähän demokratian haasteeseen: oppilaiden moraalisen kehityksen erityishuomioon tavoitteena oli istuttaa suomalaisiin nuoriin ”siveellinen kansalaiskunto”, joka takaisi yksittäisten jäsenten ymmärryksen velvollisuuksista ja vastuusta oikeuksien kääntöpuolena ja täten yhteiskunnallisen harmonian.

Itsenäinen etiikanopetus ei kuitenkaan sisällissodan ja sen aiheuttaman yhteiskunnallisen sekasorron ilmapiirissä saattanut olla kansalaisten moraalikasvatuksen keino. Sodassa valkoista voittajapuolta tukenut kansankirkko (tai sellaiseksi pyrkivä) ja sen uskonnollis-eettinen arvomaailma koettiin vakaan yhteiskunnallisen järjestyksen ja kansallisen integraation edistäjäksi. Sodan jälkeen jopa kirkon kiihkeimpien vastustajienkin kannanotoissa korostettiin uskonnon arvoa uuden kansalaismoraalin luomisessa.⁴⁷⁰ Lähtökohta kirkon aseman korostamiselle sodan jälkeen oli se, että sodan ajateltiin olevan Jumalasta luopumisen ja ”laittomuuden hengen” valtaan pääsemisen seurausta. Syntyi näkemys kansasta helposti kiihotettavana tiedostamattomana massana, johon oli lietsomalla lietsottu vihaa, mutta joka voitiin periaatteessa myös ”parantaa”.⁴⁷¹

Valkoisessa Suomessa sai yhä enemmän vastakaikua käsitys, jonka mukaan sodan syvin syy oli demokraattisessa kansanedustuslaitoksessa. Edistyksen keskustaliberaalin politiikan kärsittyä vaalitappion vuonna 1922 kokoomuslaisen konservatismiin asema Suomessa vahvistui. Sotienvälisen aikaa värittääkin kuva kypäräpäisestä papista, joka saarnasi kodin, uskonnon ja isänmaan puolesta.⁴⁷² Paavo Virkkusen, Lauri Ingmanin ja Erkki Kailan kaltaiset pappiskoulutuksen saaneet kokoomuspoliitikot toimivat 20-luvulla niin päivänpolitiikassa kuin kirkon

⁴⁶⁹ Ks. esim. Kivirauma 1987, 19-21.

⁴⁷⁰ Murtorinne 1980, 86-87; Kena 1979, 103-108; Reijonen 1980, 146.

⁴⁷¹ Kivivuori 1996, 22-23; Murtorinne 1980, 86-87; Vares 1993, 24-27.

⁴⁷² Kivivuori 1999, 55; Vares 1993, 13-14.

johtotehtävissäkin. Heidän edustamansa konservatismi suhtautui epäillen ”yltiödemokratiaan”. Meritokraattisesti johdetun yhtenäisen, uskonnolle ja moraalille perustetun kokonaisuuden haluttiin korvaavan etupluralismin ja siitä aiheutuvat ristiriidat.⁴⁷³ Protososiologi Hannes Heikkinen kirjoitti teoksessaan *Nykyajan kulttuurikriisi* vuonna 1919:

”Meidän päämäärämme olkoon sellainen yhteiskunta, joka ei ole pirstottu ristiriitaisten etujen hallitsemiin ryhmiin, jossa ei vallitse eripuraisten luokkien erilaiset elämänarvot, vaan ykseysaatteen läpitunkeman kulttuurin yhteiset arvot.”⁴⁷⁴

Itsenäisen etiikanopetuksen ajateltiin johtavan juuri vastakkaiseen suuntaan; pyrkimykseen oikeuttaa ja perustella etujoukkojen erilaisia elämänarvoja ja edelleen relativismiin. Etiikanopetussuunnitelmat nähtiin ikään kuin demokratian ”sisäisenä parannusyrityksenä”. Tämä oli kuitenkin konservatiiviselta kannalta katsoen alusta saakka epäonnistumiseen tuomittu hanke, tarvitsihan ”kansa” jo määritelmällisesti ylhäältä tulevaa, tietoon ja kokemukseen perustuvaa ohjausta sekä uskonnon moraalialue perustelevaa koheesiovoimaa. Vuonna 1924 Paavo Virkkunen kommentoi kansanvaltaisuutta seuraavalla tavalla:

”...[u]denaikainen demokratia kaipaa kipeästi henkistä ja siveellistä syventämistä. Kansanvaltaisuuteen ei riitä yksin se, että sitä käsittelemme ulkokohtaisena aikamme tunnusmerkkinä, joka yhteiskunnallisia ja valtiollisia oikeuksia jakaa mitä laajimmissa määrin kaikille kansalaisille. Syvämmänsin, henkimmänsin meidän tulee käsittää kansanvaltaisuus, niin että se pääsee teroittamaan oikeuksien mukana velvollisuuksia...Demokratian olemus onkin siinä, että yhteiskunnallinen ja valtiollinen hallitus arvovaltansa ja –mahtinsa...turvin ryhtyy johtamaan kansallista elämää.”⁴⁷⁵

Vastustajat liittivät etiikanopetuksen paljon läheisemmin maailmankatsomuksellisiin ja uskonnollisiin kysymyksiin kuin etiikanopetusta lähinnä pedagogisena uudistuksena pitänyt Soininen osasi odottaakaan. Uskonnon irrotettua, mutta silti ”kristillisessä hengessä” annettavaa etiikanopetusta pidettiin jo lähtökohdiltaan mahdottomuutena. Itsenäisen etiikanopetuksen (teologi)vastustajat⁴⁷⁶ eivät käyneetkään keskustelua ensisijaisesti pedagogisessa viitekehityksessä,

⁴⁷³ Reijonen 1980, 142; Vares 1993, 620.

⁴⁷⁴ Kivivuori 1996, 25-26.

⁴⁷⁵ Virkkunen 1924, 307.

⁴⁷⁶ Etiikanopetusta 1920-luvun alussa vastustanut joukko (Ingman, Virkkunen, Kaila jne.) oli lauantaiseuralaista sukupolvea, joka vuosisadan vaihteessa oli pyrkinyt vastaamaan maailmankatsomuksellisen liikehdinnän kirkolle asettamaan haasteeseen. Esim. G. G. Rosenqvist ja Paavo Virkkunen olivat vuosisadan ensi vuosina vastustaneet kiihkaasti Euterpen piirin seksuaaliradikalismia, individualismia ja uskonnonvapausvaatimuksia ja hyökänneet mm. Lagerborgia vastaan. Ks. esim. Jalava 1997, 87.

vaan ”hyväksi viholliseksi” keskustelussa nousivat etiikanopetuksen politisoitunut, ranskalainen suuntaus sekä vuosisadan alun kristinuskokriittinen radikalismi, joihin itsenäisen etiikanopetuksen idean alkuperä sijoitettiin. Näin keskustelua käytiin ikään kuin pedagogien 1910-luvun ”yli” ja Soinisen etiikanopetusehdotusta vastaan suunnatuista teksteistä voikin lukea vastauksia vuosisadan alun kulttuuriradikaalien ja sosialistien kristinuskon moraalikritiikkiin.

Etiikanopetuksen vastustajien kannanotoista voi erottaa kolme teemaa, joiden kautta sosialistien ja radikaalin älymystön kritiikkiin vastattiin ja kristillistä etiikkaa puolustettiin. Ensinnäkin G. G. Rosenqvist halusi korjata käsityksen siitä, että kristinuskoko unohtaisi yhteiskunnan henkilökohtaisen jumalasuhteen kustannuksella. Itsenäistä etiikanopetustahan oli puolustettu yhteiskuntaelämän harmonian turvaavana tekijänä. G. G. Rosenqvist painotti, että yhtä lailla kuin Jumalalle, kristillisen uskonelämän oli tarkoitus antautua ”maan veljille” (bröderna på jorden) ja että täydellisemmin yhteiskunnallisen vastuun huomioon ottavaa etiikkaa kuin kristillinen ei ollut olemassakaan.⁴⁷⁷

Toiseksi Erkki Kaila ja G. G. Rosenqvist eivät hyväksyneet kristillisen moraalin ulkokohtaisuuteen kohdistettua kritiikkiä. He painottivat teonomian ja autonomian yhteensopivuutta: ”Jumalalan tahto ei kristitylle ole ulkoinen käsky vaan sisäinen sydämen vaatimus”.⁴⁷⁸ Tahdonvapauden ja jumalallisen ilmoituksen harmonia kristillisessä etiikassa teki mahdottomaksi sosialistien kritisoiman kaksinaismoraalin olemassaolon.⁴⁷⁹ Uskon henkilökohtaisuuden painotus sopi sisällissodan jälkeiseen tilanteeseen, jossa herätysliikkeet olivat kokeneet uuden arvonnousun ”tunnustuksellisuutensa” tai isänmaallisuutensa vuoksi.⁴⁸⁰

Kolmanneksi etiikanopetusta vastustaneet teologit halusivat teroittaa, ettei kristillistä etiikkaa voitu perustellusti arvostella sen dogmaattisuudesta tai ”taikauskoisuudesta”. He selvittivät kristillisen etiikan kehittymistä historiassa ja painottivat kannattavansa ”keskiajan katolisesta kaksinaisesta siveellisyydestä” vapautunutta uskonpuhdistuksen moraalialia. Uskonnollisten käsitysten kyky kehittyä perusteli kristillisen etiikan jatkuvan pätevyyden. G. G. Rosenqvist totesi kristinuskokriitikkojen menneen harhaan siinä, että he olivat tuominneet raamatun aikaiset käsitykset yhteensopimattomiksi nyky maailman kanssa. ”Vanhalla taikauskoilla ja dogmeilla”,

⁴⁷⁷ Rosenqvist 1922, 19-20. Samansuuntaisia ajatuksia oli esittänyt A. J. Soveri vuonna 1919. Ks. Olisiko meillä jotakin opittavaa uskonnon sijaan asetetusta koulusiveysopista? Vartija 1919, 40-50.

⁴⁷⁸ Kaila 1922, 23.

⁴⁷⁹ G. G. Rosenqvist 1922, 21; G.G. Rosenqvist: ”Siveysopin” tekemisestä pakolliseksi oppiaineeksi kansakouluissa. KK 1922, 35

⁴⁸⁰ Reijonen 1980, 262.

Rosenqvist kirjoitti, ”on yhtä vähän tekemistä uskonnonopetuksen kuin moraaliopetuksen kanssa.”⁴⁸¹

Pedagogien keskuudesta 1910-luvulla alkunsa saanut etiikanopetuskeskustelu muuttui siis 20-luvun alussa foorumiksi kristillisten arvojen puolustamiselle. Kirkko ja sen lähimmät kannattajat jakoivat itsenäisyyden alussa kokemuksen edellisen vuosisadan lopulla alkaneesta, yhä meneillään olevasta ”puolustustaistelusta”. Herännäisjohtaja Wilhelmi Malmivaara saarnasi seurakunnalleen 1921, että ”nyt taistellaan suurta taistelua meidän isänmaastamme, jossa jumalan hyvydestä huolimatta edelleen kuului petojen kirkuna”.⁴⁸² Piispa Jaakko Gummerus muistutti Viipurin kirkkopäivillä 1922 pitämässään alustuksessa, että ”[k]irkolla on tehtävänsä tässä taistelussa, joka on puhtaasti uskonnollissiveellinen, ei valtiollispoliittinen”.⁴⁸³

Kirkko joutui varmistelemaan asemansa säilymistä monella areenalla. Yksi tärkeimmistä oli kodin ja perheen pitäminen kristillisen elämän perusyksikkönä. Vuodesta 1918 voimassa ollut siviiliavioliiton solmimismahdollisuus sekä vuonna 1922 säädetty laki, joka oikeutti aviottoman äidin saamaan taloudellista tukea lapsen isältä, olivat syventäneet kirkon huolta arvomaailmansa säilymisestä. Sisällissodan jälkeisen valkoisen Suomen koti, uskonto, isänmaa -eetoksen vuoksi Suomen perhelainsäädäntö oli kuitenkin Pohjoismaiden konservatiivisin ja kirkko säilytti vahvan otteensa avioliittoinstituutioon.⁴⁸⁴ Kodin, kirkon ja koulun kasvatusyhteistyön eheyden säilyttämistä käytettiin myös perusteena uskonnosta irrotettua etiikanopetusta vastaan.

Huoli kasvatuksellisen ja opetuksellisen roolin heikkenemisestä oli kirkollisissa piireissä todella suuri. Etiikanopetuksen sisältävän lakiehdotuksen tultua julki Lauri Ingman oli nimittänyt sitä yritykseksi syrjäyttää kirkko kansankasvattajan tehtävästä ja huolehtia ”kansan kasvattamisesta siveellisyyteen, lainkuuliaisuuteen ja muihin asioihin...yhä voimallisemmilla rikoslain pykälillä”.⁴⁸⁵ Valtion yksinoikeus valmistaa alakansakoulunopettajia herätti katkeruutta, sillä se vaaransi kirkon näkemyksen mukaan kristittyjen oikeuden saada kristillistä opetusta. Suomen Sisälähetysseuran johtaman alakansakouluseminaarin perustamista yritettiinkin 20-luvulla, tosin tuloksetta.⁴⁸⁶ Kirkon piirissä esiintyi myös käsitys, jonka mukaan kirkolla olisi hyvä olla omia kouluja siltä varalta, että

⁴⁸¹ Rosenqvist 1922, 35; Kaila 1922, 15-17; Kotimaa 10.10.1922, Siveysoppiako vai uskontoa.

⁴⁸² Kivivuori 1999, 55.

⁴⁸³ Gummerus 1922, 18-19. Lisää kulttuurisen tilanteen ”taisteluksi” mieltäviä aikalaiskommentteja ks. Pikkusaari 1998, 21-25. Ks. myös Antti J. Pietilä, *Jeesuksen siveysoppi ja nykyaika*. Suomalainen teologinen kirjallisuusseura, HKI 1918 (1935).

⁴⁸⁴ Bradley 2001, 39-41.

⁴⁸⁵ L. I., Neulanpistoja. US 11.11. 1921.

⁴⁸⁶ Halila 1949b, 380-381.

uskonnonopetus valtion ja kunnan kouluissa lopetettaisiin.⁴⁸⁷ Etiikanopetuskiistan päätös kirkkokansan kannan mukaisesti vahvisti kirkon asemaa kansanopetuksen tärkeällä sektorilla. Kirkon ja kansakoulun välit paranivatkin vähitellen 20-luvulla ja esimerkiksi koulujumalanpalveluksien määrä lisääntyi tasaisesti.⁴⁸⁸

Uskonnonvapaus oli 1920-luvun alussa se kohtalonkysymys, jonka ajateltiin ratkaisevasti vaikuttavan kirkon asemaan itsenäistyneessä Suomessa. Etiikanopetuksen vastustajat liittivät kysymyksen vahvemmin tulevaan uskonnonvapauslakiin kuin Soininen ymmärsikään.⁴⁸⁹ Kirkkokansan ohjelman mukaan uskonnonvapauslaki ei saisi houkutella ihmisiä eroamaan seurakunnasta ja ”siitä uskonnollisiveellisestä kasvattavasta vaikutuksesta, minkä kuuluminen uskonnolliseen yhdyskuntaan tuottaa”.⁴⁹⁰ Uskonnonvapauslain pelättiin myös johtavan laajoihin joukkoeroihin ja edelleen kirkolliseen hajaannukseen. Tämän vuoksi jotkin kirkonmiehet toivoivat lakiin tiukkoja rajoituksia kirkostaeroamisen osalta.⁴⁹¹

Kirkon rintama uskonnonvapauskysymyksessä ei kuitenkaan ollut yhtenäinen. Näkyvimmin itsenäistä etiikanopetusta vastaan esiintyneet teologit ja poliitikot (Paavo Virkkunen, G.G. Rosenqvist, Erkki Kaila ja Lauri Ingman) kannattivat täydellisen uskonnonvapauslain säätämistä ja olivat vuonna 1921 ajaneet uskonnonvapauslain kiireelliseksi julistamista vaalien yli siirtämisen sijaan. Ingman oli lisäksi vaatinut ehtoollispakon poistamista sekä valinnaista siviiliavioliittoa. Tämä lauantaiseuralaisten uskonnollista liberalismia edustava toiminta rikkoi sitä kliseemäistä kuvaa, joka kirkonvastustajien taholla yleensä kirkosta annettiin.⁴⁹²

Uskonnonvapautta kannattavat kirkonmiehet pitivät ulkonaista pakkovaltaa vahingollisena kristillisyydelle ja vapautta oikean, henkilökohtaisen uskonsuhteen edellytyksenä. Uskonnonvapauden puoltaminen oli kirkolle taktisesti järkevää, sillä sen ajateltiin purkavan raskaimpia kirkkoon kohdistuvia paineita ja vapauttavan kirkon rakentamaan vapaaehtoisuudelle ja

⁴⁸⁷ Kena 1979, 270. Vastustusta oli herättänyt myös kysymys kansakoulunopettajien kuulumisesta luterilaiseen kirkkoon. Vuonna 1921 hyväksyttiin laki Suomen kansalaisen oikeuksista olla maan palveluksessa uskontunnustukseen katsomatta, minkä mukaan kansakoulunopettajan ei tarvinnut kuulua luterilaiseen kirkkoon, mutta uskonnonopettajan täytyi. Kena 1979, 274.

⁴⁸⁸ Halila 1949b, 382. Epäluulot kuitenkin kytivät taustalla pitkään; vielä 1926 Kotimaassa nimitettiin kansakoulun uskonnonopetuksen heikkoutta syyksi ”nykyajan jumalattomuuteen” ja seuraavana vuonna Herättäjä syytti seminaareja ja siveysoppia ja väitti kansakoulun menettäneen vakavuutensa.

⁴⁸⁹ Esimerkiksi V. T. Rosenqvist kommentoi Kasvatusopillisen yhdistyksen kokouksessa, että aihe koskettaa läheisemmin uskonnonvapauslaki kuin yleisesti myönnetään. Hbl 23.3.1922, Moralundervisningen i skolorna.

⁴⁹⁰ Herättäjä 20.1.1922, Kirkkopäivät; Kotimaa 10.1.1922, Kirkkopäivien kokoontuessa.

⁴⁹¹ Murtorinne 1977, 12-13; Reijonen 1980, 253-254, 260; Kena 1979, 263-265.

⁴⁹² Uskonnonvapauslain lykkääntyminen kohdistikin sosialistien arvostelun ”taantumuksellista” ruotsalaista puoluetta kohtaan. Kena 1979, 265; Reijonen 1980, 259; Välimäki 1994, 340.

kansalaisten aktiivisuudelle perustuvaa kansankirkon identiteettiä.⁴⁹³ Mikael Soininen ajatteli itsenäisen etiikanopetuksen voivan olla luonnollinen osa tätä uudenlaista uskonnonvapauden määrittämää katsomuksellista tilannetta. Uskonnonvapautta puolustaneet teologit kuitenkin vastustivat uutta oppiainetta lähes raivokkain sanankääntein. Miksi?

Etiikanopetuksen vastustaminen voidaan nähdä johdonmukaisena jatkeena niin uskonnonvapauskuin kansankirkkopyrkimyksillekin. Lauantaiseuralaisten kirkonmiesten tavoitteena uskonnonvapauskysymyksessä oli nimenomaan kirkon aseman selkiyttäminen, minkä vuoksi kysymykset kirkon ja valtion suhteesta sekä uskonnonopetuksen asemasta haluttiin pitää erillisinä. Ratkaisevasti koulun katsomusopetusta muuttavan uudistuksen läpivienti samaan aikaan uskonnonvapauslain kanssa olisi saattanut uskonnonvapauden entistä huonompaan valoon vanhoillisissa piireissä. Lisäksi ei pidä aliarvioida sitä, kuinka tärkeäksi kasvatus ja koulutus kansankirkkoprosjektissa koettiin: kansakoulussa alkava sosialisatio kirkon edustamaan arvomaailmaan nähtiin ulkoista uskontopakkoa vahvemmakeksi takeeksi sille, että kansa pysyisi kirkon vaikutuspiirissä.

---

⁴⁹³ Välimäki 1994, 199-211, 339; Kena 1979, 263; Murtorinne 1977, 13. Ingmanin uskonnonvapauskäsityksistä ks. Välimäki 1994, 124-144. Virkkunen selvitti kantaansa uskonnonvapauskysymykseen teoksessaan *Uskonnonvapauden kynnyksellä*. WSOY, Porvoo 1921. Ks. myös Paarlahti 1986.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

A. Julkaisemattomat lähteet

Helsingin yliopiston kirjasto

Mikael Soinisen arkisto

Soinisen luentovihko 1910, Soinisen muistiinpanovihko syksyltä 1911. Coll.215.24.

Opetussuunnitelmakomitean pöytäkirjat syyslukukaudella 1912, I. Coll.215.32.

Soinisen siveysopin opetusoppaan luonnos 1918. Coll.215.27.

Hiitolan seurakuntakokouksen pöytäkirja 19.2.1922, Kymin seurakuntalaisten kokouspöytäkirja 5.3.1922 + saatekirje, Leivonmäen kirkkokansan kokouksen pöytäkirja 5.3.1922 + saatekirje, Heinäjoen kirkkokansan kokouksen pöytäkirja 19.2.1922, Raahen ja sen ympäristön kristikansan kokouksen pöytäkirja 5.3.1922, pöytäkirja Viipurin kaupungin kirkossa jumalanpalveluksen päätyttyä pidetystä kokouksesta 5.3.1922, Karjalohjan kirkkokansan kokouksen pöytäkirja 5.3.1922, Rymättylän kirkkokansan kokouksen pöytäkirja 26.2.1922 + saatekirje, Sysmän kirkkokansan kokouksen pöytäkirja 26.2.1922, Ylistaron Herttualan kansakoululla pidetyn kokouksen pöytäkirja 6.5.1922. Coll.215.14.

Kansallisarkisto

Kouluhallituksen arkisto

Kouluhallituksen yhteisistunnon pöytäkirja 18.2.1921.

Kouluhallituksen kansanopetusosaston täysistunnon pöytäkirja 22.2.1921.

Kansallisen edistyspuolueen arkisto

Edistyspuolueen puoluekokouksen pöytäkirja 17.-18.4.1922.

Suomen Kirkon Seurakuntatyön Keskusliiton arkisto

Kolmansien suomalaisten kirkkopäivien pöytäkirja 10.-12.1.1922

SKSK:n johtokunnan kokouksen pöytäkirja 24.1.1922

Kirkkokansan ohjelma

B. Julkaistut lähteet

1. Asiakirjajulkaisut ja julkaistut pöytäkirjat

Valtiopäiväpöytäkirjat (VP)1921, asiakirja II, hallituksen esitys n:o 49.

Valtiopäiväpöytäkirjat 1921, sivistysvaliokunnan mietintö n:o 11 hallituksen esitykseen n:o 49 sekä vastalauseet I ja II. Vuoden 1921 valtiopäivät. Eduskunta, Helsinki 1921.

Valtiopäiväpöytäkirjat 1922, asiakirja I, hallituksen esitys n:o 28, sivistysvaliokunnan mietintö n:o 5.

Valtiopäiväpöytäkirjat 1922, asiakirja I, suuren valiokunnan mietintö n:o 38. Vuoden 1922 valtiopäivät. Eduskunta, Helsinki 1922.

AsK 137/18.5.1923 pykälät 3 ja 4.

Toinen kansaopetuslaitosten opettajaneuvoston kokous. Pöytäkirja. Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki 1920.

Kolmas kansaopetuslaitosten opettajaneuvoston kokous. Pöytäkirja. Raittiuskansan kirjapaino O.-y., Helsinki 1921.

Neljäs kansaopetuslaitosten opettajaneuvoston kokous. Pöytäkirja. Raittiuskansan kirjapaino O.-y., Helsinki 1922.

9. kansakoulujen piiritarkastajien kokous. Pöytäkirjan laatinut Albin Järvinen. Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki 1920.

10. kansakoulujen piiritarkastajien kokous. Pöytäkirjan laatinut Albin Järvinen. Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki 1922.

2. Lehdet

Aikakauslehdet

Aika

Euterpe

Kansakoulun lehti (KL)

Kasvatus ja koulu (KK)

Opettajainlehti (OL)

Vartija

Sanomalehdet

Helsingin Sanomat (HS)

Herättäjä

Hufvudstadsbladet (Hbl)

Ilkka

Kotimaa

Maaseudun Sanomat (MS)

Suomen kansanvaltuuskunnan tiedonantaja 1918

Suomen Sosialidemokraatti (SS)

Turun Sanomat (TS)

Työläisnuorisio

Uusi Suomi (US)

3. Aikalaiskirjallisuus

Ailio 1907

Ailio, Julius, *Sosialismin suhde kouluun*. Viipurin Työväen Sanomalehti- ja Kirjapaino-Osuuskunta, Viipuri 1907.

- Castrén, J. et al. 1916   Castrén, J. et al. (toim.), *Tietosanakirja*. Kahdeksas osa. Tietosanakirja-osakeyhtiö, Helsinki 1916.
- Gummerus 1922   Gummerus, Jaakko, Kirkkomme kansan elävöittäjänä. *Elävä kirkko. Esitelmiä, puheita ja alustuksia kolmansilla suomalaisilla kirkkopäivillä Viipurissa tammikuun 10.-12. päivänä 1922*. WSOY, Porvoo 1922.
- Foerster 1909   Foerster, Fr. W., *Koulu ja luonteenkasvatus*. Suom. Oskari Mantere. WSOY, Porvoo 1909.
- Foerster 1931   Foerster, Fr. W., *Nuorison kasvatus. Kirja vanhemmille, opettajille ja papeille*. Suom. Oskari Mantere. WSOY, Porvoo 1931.
- Helsingius 1907   Helsingius, G., *Yhteiskunnan lastenhoito ja suojelukasvatus*. Kuopio 1907.
- Jokinen 1906   Jokinen, Väinö, *Uskonto yksityisasiaksi*. Tampereen työväen sanomalehti-osakeyhtiö, Tampere 1906.
- Kaila 1922   Kaila, Erkki, *Kristillinen siveysoppi kouluja varten*. Otava, Helsinki 1922.
- Kaila 1923   Kaila, Erkki, *Uskonnonvapauslaki. Sen voimaantuleminen maassamme ja lähimmät seuraukset. Opas uskonnonvapauslain soveltamiseen*. Otava, Helsinki 1923.
- Kansakoulun opetussuunnitelmakomitea, *Kansakoulun opetussuunnitelmakomitea 1916. Sen toiminta ja suuntaviivoja kansakoulun uudistamiseksi*. Keisarillisen senaatin kirjapaino, Helsinki 1916.
- Lagerborg 1907   Lagerborg, Rolf, *Kristinuskon opetusta vai maallista siveyskasvatusta*. Prometheus –yhdistyksen kirjasia, J. Simeliuksen kirjapaino-osakeyhtiö, Helsinki 1907.
- Laitakari 1919   Laitakari, A., *Heikkokykyiset ja tylsämieliset lapset*. WSOY, Porvoo 1919.
- Lampén 1906a   Lampén, Ernst, *Raamatun opetuksesta kouluissamme*. Nuoren Suomen kirjasia n:o 1, Kauppakirjapaino, Helsinki 1906.
- Lampén 1906b   Lampén, Ernst, *Raamatun opetuksesta kouluissamme II*. Nuoren Suomen kirjasia n:o 1, Kauppakirjapaino, Helsinki 1906.
- Nordström 1922   Nordström, U., *Kirkkokansa ja pakollinen yleinen siveysopin opetus. Yleiskatsaus kirkkokansan ja opettajayhdistysten kokouksiin, pidetty talvella v. 1922*. SKSK 1922.
- Oppivelvollisuuskomitea, *Oppivelvollisuudesta. Komitean mietintö*. Osakeyhtiö kauppakirjapaino, Helsinki 1907.

Peruskoulun opetussuunnitelman perusteet 1994. Opetushallitus, Helsinki 1994.

Prometheus-yhdistyksen säännöt, Prometheus, Helsinki 1905.

- Pärssinen 1908 Pärssinen, Hilja, *Uskonnonopetus pois kansakoulusta. Eräitä väitteitä.* Vihtori Kosonen, Helsinki 1908.
- A. R. Rosenqvist 1914 Rosenqvist, Aksel Rafael, *Valhe ja eettinen kasvatus III. Kasvatus totuuteen.* Otava, HKI 1914.
- G.G. Rosenqvist 1922 Rosenqvist, G. G., *Vad gäller frågan? Förslaget att införa "sedelära" såsom obligatoriskt läroämne i våra folkskolor.* Uusimaa tryckeri, Borgå 1922.
- Sirola 1905 Sirola, Yrjö, *Piirteitä siveyskäsitteiden kehityksestä Letourneau - Ellen Keyn mukaan.* Työväen kirjapaino, Helsinki 1905.
- Salmensaari 1915 Salmensaari, S., *Kasvatus pahantapaisuuden ehkäisijänä.* WSOY, Porvoo 1915.
- Soininen 1908 Soininen, Mikael, *Yleinen kasvatusoppi.* Kolmas painos. Otava, Helsinki 1908.
- Soininen 1910 Soininen, Mikael, Cygnaeus ja Suomen kansakoulu. Hannikainen, I. et al. (toim.), *Uno Cygnaeuksen muisto.* WSOY, Porvoo 1910, s.3-10.
- Soininen 1911 Soininen, Mikael, *Kansakoulun jatko-opetuksen uudistus. Ajankysymys kansanopetuksen alalla.* Otava, Helsinki 1911.
- Soininen 1916 Soininen, Mikael, *Maalaiskansakoulun uudistuksesta. Suunnitelmia ja kokeiluja kansakoulun opetussuunnitelmakomitean työmaalta.* Otava, Helsinki 1916.
- A. Soininen 1931 Soininen, Aliina, *Pientä ja suurta lasten maailmassa. Siveysopin opetuksen kokeilua kansakoulussa.* Otava, Helsinki 1931.
- A. Soininen 1949 Soininen, Aliina, *Koulukasvatuksen kokeilua Pukinmäen kokeilukansakoulussa 1917-1943.* Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki 1949.

Uskonnonopetus kouluissamme. Prometheus –yhdistyksen kirjelmä. Helsinki 1906.

Virkkunen 1906 Virkkunen, Paavo, *Raamatun opetuksesta kouluissamme. Maisteri Ernst Lampénin hyökkäysten torjumiseksi.* Gummerus, Jyväskylä 1906.

Virkkunen 1924 Virkkunen, Paavo, *Elämänliike. Kristillisen elämännäkemyksen ääriviivat.* WSOY, Porvoo 1924.

- Westermarck 1906 Westermarck, Edvard, *The Origin and Development of Moral Ideas*. Vol. I. Macmillan, London 1906.
- Westermarck 1907 Westermarck, Edvard, *Siveys ja kristinusko*. Prometheus –yhdistyksen kirjasia, Helsinki 1907.

C. Tutkimuskirjallisuus

- Asikainen 1994 Asikainen, Sari, ”*Me toivomme ihannemaata*”. *Hilja Pärssisen varhainen aatemaailma ennen kansanedustajuutta*. Yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos. Naistutkimusyksikön julkaisuja 9/1994. Tampereen yliopisto, Tampere 1994.
- Autio 1986 Autio, Veli-Matti, *Ensimmäisen tasavallan kulttuuripolitiikka 1917-1944*. Sisälähetysseuran kirjapaino Raamattutalo, Pieksämäki 1986.
- Borg 1965 Borg, Olavi, *Suomen puolueet ja puolueohjelmat 1880-1964*. WSOY, Helsinki 1965.
- Bradley 2001 Bradley, David, Family Laws and Welfare States. K. Melby et al. (toim.), *The Nordic Model of Marriage and the Welfare State*. Nordic Council of Ministers, Copenhagen 2001.
- Elio 1984 Elio, Keijo, *Didaktiikan kehityslinjoja antiikista nykypäiviin*. Tampereen opettajankoulutuslaitoksen julkaisuja, Tampere 1984.
- Elo 1992 Elo, Pekka, Elämäkatsomustiedon tie. Katsomuksellinen vapautuminen Suomessa. Elo, Pekka et al., *Elämäkatsomustieto koulussa, opetuksen perusteita etsimässä*. Helsingin yliopisto, Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus, Helsinki 1992.
- Eskelinen 1992 Eskelinen, Päivi, *Uskonnonhistoriaa vai tunnustuksetonta siveysopetusta?* Pro gradu-tutkielma. Kasvatustieteen laitos, Tampereen yliopisto 1992.
- Halila 1949a Halila, Aimo, *Suomen kansakoululaitoksen historia II. Kansakouluasetuksesta piirijakoon*. WSOY, Helsinki 1949.
- Halila 1949b Halila, Aimo, *Suomen kansakoululaitoksen historia III. Piirijaosta oppivelvollisuuteen*. WSOY, Helsinki 1949.
- Halmesvirta 1996 Halmesvirta, Anssi, Aatehistoria ja Fin-de-sièclen perintö. Tiainen, Jorma & Nummela, Ilkka (toim.), *Historiaa tutkimaan*. Atena, Jyväskylä 1996. S. 239-260.
- Holter 1956 Holter, Åge, *Moralundervisning og politikk. Kampen om moralundervisningen i fransk folkeskole 1879-1886*. Forlaget land og kirke, Oslo 1956.

- Hyrkkänen 2002 Hyrkkänen, Markku, *Aatehistorian mieli*. Vastapaino, Tampere 2002.
- Jalava 1997 Jalava, Marja, *"Kokonainen elämä on ihmisen pyhin oikeus"*. Rolf Lagerborgin seksuaaliradikalismi ja ylempien yhteiskuntaryhmien keskinäiset esiaviolliset suhteet 1900-luvun alun Suomessa. Pro gradu – tutkielma. Historian laitos, Helsingin yliopisto 1997. <http://ethesis.helsinki.fi/julkaisut/hum/histo/pg/jalava/kokonain.pdf> haettu 11.9.03.
- Juva 1956 Juva, Mikko, *Rajuilman alla. Suomalaisen kahdeksankymmenluvun synty*. WSOY, Porvoo 1956.
- Juva 1960 Juva, Mikko, *Valtionkirkosta kansankirkoksi. Suomen kirkon vastaus kahdeksankymmentäluvun haasteeseen*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 61. WSOY, Porvoo 1961.
- Kena 1977 Kena, Kirsti, Kirkko itsenäistyneessä Suomessa. Heikkilä, Markku ja Murtorinne, Eino (toim.), *Kirkko suomalaisessa yhteiskunnassa 1900-luvulla*. Kirjapaja, Hämeenlinna 1977.
- Kena 1979 Kena, Kirsti, *Kirkon aseman ja asenteiden muotoutuminen itsenäistyneessä Suomessa 1918-1922*. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, Helsinki 1979.
- Kivirauma 1987 Kivirauma, Joel, *Poikkeavuus ja kansanopetus ennen oppivelvollisuutta. Tutkimus heikkolahjaisiin ja pahantapaisiin oppilaisiin kohdistettujen toimenpiteiden muotoutumiseen vaikuttaneista tekijöistä erityisesti Turun ja Tampereen kansakouluissa*. Turun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunta. Julkaisusarja A:120 1987.
- Kivivuori 1996 Kivivuori, Janne, *Psykopolitiikka*. Hanki ja jää, Hämeenlinna 1996.
- Kivivuori 1999 Kivivuori, Janne, *Psykokirkko*. Gaudeamus, Helsinki 1999.
- Lagerborg 1941 Lagerborg, Rolf, När föreningen Prometheus kom till 1905-1906. *Ajatus X*. Filosofisen yhdistyksen vuosikirja. Porvoo 1941.
- Lagerborg 1942 Lagerborg, Rolf, *I egna ögon – och andras: en bok om att känna sig själv*. Söderström, Helsingfors 1942.
- Laitinen 1991 Laitinen, Kai, *Suomen kirjallisuuden historia*. Otava, Helsinki 1991.
- Lahdes 1961 Lahdes, E., *Uuden koulun vaikutus Suomen kansakouluun*. Otava, Helsinki 1961.
- Luoma 1967 Luoma, Matti, *Kristinuskon moraalikritiikki Edvard Westermarckin elämässä ja ajattelussa*. Acta Universitatis Tamperensis ser.A, vol.12. Tampere 1967.

- Mattila 1999 Mattila, Markku, *Kansamme parhaaksi. Rotuhygienia Suomessa vuoden 1935 sterilointilakiin asti*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1999.
- Markkola 1994 Markkola, Pirjo, *Työläiskodin synty. Tamperelaiset työläisperheet ja yhteiskunnallinen kysymys 1870-luvulta 1910-luvulle*. Suomen historiallinen seura, Helsinki 1994.
- Markkola 2002 Markkola, Pirjo, *Synti ja siveys. Naiset, uskonto ja sosiaalinen työ Suomessa 1860-1920*. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki 2002.
- Maunuksela 1967 Maunuksela, Marja, *Uskonnonopetuskysymys Suomessa vuosina 1917-1923*. Kirkkohistorian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto 1967.
- Melander 1963 Melander, Erik, *Etisk fostran i svensk obligatorisk skola från 1842. Årsböcker i svensk undervisningshistoria 109*. Föreningen för svensk undervisningshistoria, Stockholm 1963.
- Murtorinne 1977 Murtorinne, Eino, *Kirkon seitsemän vuosikymmentä*. Heikkilä, Markku ja Murtorinne, Eino (toim.), *Kirkko suomalaisessa yhteiskunnassa 1900-luvulla*. Kirjapaja, Hämeenlinna 1977.
- Murtorinne 1980 Murtorinne, Eino, *Itsenäisen isänmaan henkisenä ja moraalisenä tukena (1918-39)*. Murtorinne, Eino ja Heikkilä, Markku, *Kotimaa 1905-1980. Routavuosien kristillis-yhteiskunnallisesta lehtiyrityksestä monipuoliseksi kristilliseksi kustannusyhtiöksi*. Kirjapaja, Helsinki 1980.
- Mustelin 1963 Mustelin, Olof, *Euterpe: tidskriften och krtesen kring den, en kultuurstorisk skildring*. Svenska litteratursällskapet i Finland, Åbo 1963.
- Nieminen 1951 Nieminen, Armas, *Taistelu sukupuolimoraalista. Avioliitto- ja seksuaalikysymyksiä suomalaisen hengenelämän ja yhteiskunnan murroksessa sääty-yhteiskunnan ajoilta 1910-luvulle*. WSOY, Porvoo 1951.
- Paarlahti 1986 Paarlahti, Teemu, *Paavo Virkkusen suhtautuminen aikansa kulttuurikysymyksiin 1917-1935*. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu -tutkielma, HYK 1986.
- Pikkusaari 1998 Pikkusaari, Jussi, *Vaikea vapaus. Sosialidemokratian häviö kirkolle 1850-luvulta 1920-luvulle käydyssä Suomen kulttuuritaistelussa*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1998.
- Päivänsalo 1971 Päivänsalo, Paavo, *Kasvatuksen tutkimuksen historia Suomessa vuoteen 1970*. Ylioppilastuki ry, Helsinki 1971.
- Rajainen 1973 Rajainen, Maija, *Naisliike ja sukupuolimoraali. Keskustelua ja toimintaa 1800-luvulla ja nykyisen vuosisadan alkupuolella noin vuoteen 1918 saakka*. Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki 1973.

- Reijonen 1980 Reijonen, Mikko, *Uskonnonvapauden toteutuminen Suomessa 1917-1922*. Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki 1980.
- Sandberg 1986 Sandberg, Kari, *Kansallisen edistyspuolueen uskontopolitiikka vuosina 1918-1939*. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu 1986 HYK,
- Sainio 1960 Sainio, Matti A., Ihmisyyden uskonto. Sainio, Matti A. (toim.), *Mikael Soininen 3.XI.1860-12.III.1924 muistojulkaisu*. Jyväskylän kasvatustieteiden korkeakoulun julkaisuja XXII, Jyväskylä 1960.
- Sarajas 1962 Sarajas, Annamari, *Viimeiset romantikot. Kirjallisuuden aatteiden vaihtelua 1880-luvun jälkeen*. WSOY, Porvoo 1962.
- Soikkanen 1961 Soikkanen, Hannu, *Sosialismin tulo Suomeen. Ensimmäisiin yksikamarisiin eduskunnan vaaleihin asti*. WSOY, Porvoo 1961.
- Suutarinen 1992 Suutarinen, Sakari, *Herbartilainen pedagoginen uudistus Suomen kansakoulussa vuosisadan alussa (1900-1935)*. Jyväskylä Studies in Education and Social Research, Jyväskylä 1960.
- Tamminen 1967a Tamminen, Kalevi, *Kansakoulun uskonnonopetus vuosisadan vaihteen murroksessa. Maamme kansakoulujen uskonnonopetuksen asema, tavoitteet ja opetussuunnitelmat vuosina 1898-1912*. WSOY, Helsinki 1967.
- Tamminen 1967b Tamminen, Kalevi, *Kansakoulun uskonnon opetussuunnitelma vuosina 1912-1939*. WSOY, Helsinki 1967.
- Tähtinen 1992 Tähtinen, Juhani, *Miten kasvattaa pikkulapsia. Kasvatustieteiden ja –suuntausten lähtökohtien muutoksia Suomessa 1850-1989 suomenkielisten kasvatus- ja hoito-oppaiden sekä aikakauslehdistön ilmaisemana*. Turun yliopiston kasvatustieteiden laitos, Turku 1992.
- Vares 1993 Vares, Vesa, *Konservatiivi ja murrosvuodet. Lauri Ingman ja hänen poliittinen toimintansa vuoteen 1922*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1993.
- Voipio 1944 Voipio, Aarni, *Mikael Soinisen elämä*. Otava, Helsinki 1944.
- Välimäki 1994 Välimäki, Hannu, *Lauri Ingman kirkkopoliitikkona*. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, Helsinki 1994.